ANNALES

ACADEMICI.

CIƆIƆCCCLXIX—CIƆIƆCCCLXX.

LUGDUNI-BATAVORUM,

EX TYPOGRAPHEO I. C. DRABBE. | PROSTAT APUD E. I. BRILL.

1874.

Quae hoc Annalium volumine continentur, haec sunt:

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA.

ACADEMIA GRONINGANA.

ATHENAEUM AMSTELODAMENSE.

ATHENAEUM DAVENTRIENSE.

ACADEMIA

LUGDUNO-BATAVA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. IX FEBR. A. CIƆIƆCCCLXIX AD D. VIII FEBR. A. CIƆIƆCCCLXX

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

IOHANNES CHRISTIANUS GOTTLOB EVERS.

SENATUS ACADEMICI ACTUARIUS

REINHARDUS PETRUS ANNAEUS DOZY.

IN FACULTATE MEDICA.

I. C. G. EVERS.
C. PRUYS VAN DER HOEVEN, rude donatus.
G. C. B. SURINGAR.
F. G. KRIEGER, rude donatus.
A. E. SIMON THOMAS.
A. HEYNSIUS.
I. A. BOOGAARD, Prof. extraord.
T. ZAAIJER, Prof. extraord.
M. POLANO, munus auspicatus d. 8 Octobr.
D. DOIJER, Prof. extraord., munus auspicatus d. 1 Octobr.

IN FACULTATE IURIDICA.

I. DE WAL.
S. VISSERING.
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE.
I. E. GOUDSMIT.
I. T. BUIJS.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, rude donatus.
I. H. SCHOLTEN.
A. KUENEN.
I. I. PRINS.
L. G. E. RAUWENHOFF.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

A. H. VAN DER BOON MESCH.
F. KAISER.
P. L. RYKE.
W. F. R. SURINGAR.
D. BIERENS DE HAAN.
P. VAN GEER, Prof. extraord.
E. SELENKA.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

A. RUTGERS.
I. H. STUFFKEN.
C. G. COBET.
R. P. A. DOZY.
M. DE VRIES.
R. FRUIN.
W. G. PLUYGERS.
H. KERN.
M. I. DE GOEJE.

I. I. P. HOFFMANN, titulo Prof. ornatus.

C. A. X. G. F. SICHERER, Lector Litt. Germ.
R. GERLAND, in Museo physico Adiutor.
C. C. J. TEERLINK, in Museo chymico Adiutor.
N. M. KAM, Observator astron., cui successit
G. VALENTINER, 〃 〃
A. VAN HENNEKELER, Observ. astron. alter, cui successit
C. L. F. KAMPF, 〃 〃 〃
B. J. WINKELMAN, Prosector in Theatro anatomico.
T. PLACE, Adiutor in Museo physiologico.
J. E. VAN ITERSON, in Institutione clinica Adiutor.

ORATIO

DE

IIS QUAE ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE ANNO 1869—1870 TRISTIA ET LAETA ACCIDERUNT

QUAM HABUIT

REINHARDUS PETRUS ANNAEUS DOZY
LITT. HUM. PROF. ORDINARIUS ET PRORECTOR

DIE VIII FEBRUARII A. CIƆIƆCCCLXX

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

QUUM MAGISTRATUM ACADEMICUM TRADERET DESIGNATO IN PROXIMUM ANNUM RECTORI MAGNIFICO.

AUDITORES HUMANISSIMI!

Diuturna Rectoris Magnifici valetudine, quae me per maximam anni partem eius absentis vice fungi coegit, factum est ut mihi hodie incumbat officium palam referendi quae superiore anno Universitati nostrae aut laeta aut tristia acciderunt. Sunt ea numero pauca: itaque paucis absolvam.

Maximi facimus ut semper Curatorum et propensissimam voluntatem et summam diligentiam, qua usi promovent quidquid Academiae vel emolumento esse potest vel ornamento. Demonstrat hoc Nosocomium Academicum, quod absolutum stare videmus. Mox futurum speramus ut exsurgat Academicum quoque aedificium, quod pristino Universitatis splendori et gloriae respondeat. Minime nos fugit quanta sit Curatoribus moles difficultatum superanda ut obtineatur aliquando id quod iustis omnium desideriis tamdiu exoptatur, sed magnam spem habemus repositam in Curatorum constantia et perseveratione.

In sola omnium Facultate Medica mutatio facta est. Vir Cl. Krieger ob affectam valetudinem honestam missionem, a se ultro petitam, impetravit. Habet illi gratiam Academia, de qua diu praeclare est meritus, et certo confidimus fore ut quantum vires patiantur pergat de ea bene mereri. In illius locum duo novi Professores successerunt, ordinarius Vir Cl. Polano ut chirurgiam, extra ordinem V. Cl. Doijer ut ophthalmologiam doceret. Laudamus et Curatores et eos penes quos est summae rei regimen, quod duplicem docendi provinciam, tam amplificatam ut ambabus laudabiliter sustinendis unus vir iam sufficere non posset, in duas partes dispescere decreverunt. Tantus inest in novis Professoribus

rerum, quas tradituri sunt, usus et scientia, ut optima quaeque ab illorum institutione liceat animo augurari.

In Facultate Litterarum V. Cl. de Goeje ex Professore extraordinario ordinarius factus est et simul Legati Warneriani Interpres. Sic videmus magna eius merita de Litteris Orientalibus suo pretio aestimari. Spem nobis faciunt eius industria et doctrina futurum esse ut pergat egregios discipulos instituere et simul thesauros eruditionis, nunc ei soli commissos, in quibus iamdudum tam utilem operam collocavit, in maiorem semper lucem et celebritatem proferat.

Obtigit venerabili Nestori nostro, Viro Cl. van Hengel, rara et singularis felicitas, ut laetus cum laetis collegis, discipulis, amicis, diem natalem nonagesimum celebraret. De novo illi omnium verbis tam insignem felicitatem gratulamur. Contingat reverendo seni, ut, corpore et mente integer, et scientiae et Universitati et humanitati prodesse pergat.

Nostro Vissering honos obtigit ut ordini Leonis Neerlandici eques adscriberetur. Applaudunt collegae et discipuli, namque ut viri doctrinam et merita admirantur, ita eiusdem generosum animum et perpetuam comitatem ex animo diligunt.

Museum Numismaticum Praefectum suum morte amisit. Brevis fuit illa peritissimi archaeologi laetitia, quum illi anno superiore novum hoc munus gratularer. In eius locum successit V. Spect. Hoofd van Indekinge, qui, si quid nostra vota valebunt, ita ut V. Doct. Iansen tota vita fecerat, et de disciplina Numismatica optime merebitur, et omnibus ut ille gratus et acceptus vivet.

Ex vestra corona, Iuvenes Ornatissimi, tres immatura mors rapuit: conspicuum ingenii dotibus Heemskerk, qui certo magnam spem de eo conceptam meritis confirmaturus fuisset, et adolescentem in ipso aetatis flore, Orn. Mellink, qui vix in ordinem adscriptus fatali et acerbissimo casu raptus est, et multae spei iuvenem Kemmerling, quem mensis fere est ex quo moesti funere publico extulistis. Commovemur iusto dolore parentium et amicorum, et saepius eorum tristes recordabimur.

Sed habeo quoque laetiora quae de vobis referam. Laudandi sunt mihi qui vestrum contenderunt de palma, quam proposuerat Academia Groningana. Duo ex his praemia ex auro reportarunt, Orn. Polenaar et

Hugo de Vries; tertius, Orn. de Boer, argenteum tulit. Vindicarunt illi triumviri avitam Academiae nostrae laudem et demonstrarunt omnibus non esse in vobis exstinctum studiorum ardorem. Ecquid eadem laus apparet in iis, quae scripta sunt ad quaestiones quas posuimus ipsi? Respondeant iudicia Ordinum quae recitaturus sum.

(*Recitat Prorector iudicia ordinum.*)

Videtis responsum esse negativum et tristissimum. Numquam nostra et patrum memoria certamine litterario tam infausto eventu certatum est. Quatuor Facultatum quaestionibus nihil prorsus responsum est, quinta unum accepit responsum, quod eo nomine dignum non est. Huius inertiae exprobratio non vos tangit solos, sed etiam reliquarum Academiarum huius Regni cives et Athenaeorum alumnos. Attamen fieri potest ut causae sint fortuitae cur animus et alacritas respondendi hoc anno defecerint; namque non deesse vobis neque amorem studiorum neque morum honestatem argumento sunt quod frequentes auditoria celebratis, quod ab examinibus Academicis re bene gesta disceditis, quod dissertationes laudabiles et nonnumquam memorabiles conscribitis. Facite appareat idem studiorum amor in novis quaestionibus, quas positura est Academia Ultraiectina.

Defunctus sum officio, et Fasces Academiae tibi trado, Cl. Goudsmit! Ex animi sententia opto, ut tu in optima valetudine, annuo cursu exacto, sequenti die natali carissimo collegae Evers restitutam corporis firmitatem gratulari possis, et ut te Rectore nostra Academia magis atque magis vigeat floreatque.

DIXI.

ACTA ET GESTA IN SENATU,

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA.

A. 1869.

Die 1 m. Octobris. Recitantur Curatorum litterae d. d. 9 Iulii, Senatum certiorem facientes, Viro Cl. F. W. Krieger, Prof. Ord. in Facultate Medica, petenti honorificam missionem e munere suo rudemque a Rege concessam esse, et in eius locum creatos esse Prof. Ordinarium Virum Doct. M. Polano, et Prof. Extraordinarium, Virum Doct. D. Doijer. Recitantur litterae Curatorum d. d. 14 Iulii, cum Senatu communicantes, de Regis decreto d. d. 5 Iulii, Virum Cl. M. I. de Goeje Professorem Ordinarium in Fac. Litter. creatum esse et Legati Warneriani interpretem.

Habetur deinde Senatus Amplissimus Praeside viro Amplissimo Gevers van Endegeest. Doctissimus D. Doijer munus auspicatur habita oratione cuius argumentum: *De ontwikkeling der oogheelkunde in onzen tijd.*

Die 8 m. Octobris. Habetur Senatus Amplissimus Praeside viro Amplissimo Philipse. Doctissimus M. Polano munus auspicatur habita oratione cuius argumentum: *Over het karakter der moderne chirurgie.*

A. 1870.

Die 14 m. Ianuarii. Recitantur litterae Curatorum d. d. 6 Novembris a. 1869, Senatum certiorem facientium, decreto regio d. d. 21 Octobris n°. 19 Viro Cl. D. Doijer sedem in Senatu et Facultate assignatam esse.

Candidati quatuor e quibus in proximum annum Academicum Rector Magnificus a Rege constituatur, designati sunt:

I. E. Goudsmit,
L. G. E. Rauwenhoff,
D. Bierens de Haan,
M. de Vries.

Candidati autem, e quibus eligatur Actuarius, designantur:

R. van Boneval Faure,
A. Heynsius,
I. H. Scholten,
D. Bierens de Haan.

Die 8 m. Februarii. Recitatur decretum regium, quo in annum Academicum ineuntem Rector Magnificus creatur Cl. I. E. Goudsmit, in Facultate Iuridica Prof. Ordinarius.

Refert Prorector in conventu Prorectoris et Assessorum cum Curatoribus habito, in proximum annum actuarium esse creatum Virum Cl. R. van Boneval Faure, in Facult. Iur. Prof. Ordinarium.

Prorector cum Senatu et reliquis Professoribus in Auditorium maius descendit et ex cathedra orationem habet: *De iis quae Academiae Lugduno-Batavae anno* 1869—1870 *tristia et laeta acciderunt.* Deinde solemnibus verbis deposito magistratu e cathedra descendit.

IUDICIA ORDINUM
PROMULGATA
A
RECTORE ET SENATU
ACADEMIAE LUGDUNO-BATAVAE
DIE VIII M. FEBRUARII ANNI CIOIOCCCLXX.

ORDINES MEDICORUM, IURISCONSULTORUM, THEOLOGORUM ET DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM

ad quaestiones suas nullum acceperunt responsum.

ORDO PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM

duas proposuerat quaestiones, ad quarum primam unum tantum accepit responsum. Erat autem quaestio huiusmodi:

„Rogatur disquisitio critica operis Kantii, cui titulus: Kritik der reinen Vernunft."

Responsio accepta insignita erat lemmate: *Γνῶθι σαυτόν*.

Facultati visus est scriptor commentationis (si eo nomine digna est levis opella octodecim paginis profligata) ad quaestionem positam non respondisse. Si Kantii librum legit, id quod ex iis quae scripsit liquido colligi non potest, certe non intellexit. Apparet ex paucis illis quae ex eo libro attulit, quae pleraqne omnia perperam accepit. Etiam ubi proprio Marte philosophatur, magna et gravis est notionum perturbatio et confusio. Nulla prorsus laude hanc commentationem esse dignam Facultas eo tulit aegrius, quia nulla alia praeter hanc ei oblata est.

DE ONTWIKKELING DER OOGHEELKUNDE IN ONZEN TIJD.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET BUITENGEWOON HOOGLEERAARSAMBT
AAN DE LEIDSCHE HOOGESCHOOL,

DEN 1sten OCTOBER 1869

UITGESPROKEN

DOOR

Dr. D. DOIJER.

EDEL-GROOT-ACHTBARE HEEREN CURATOREN DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL;

WEL-EDEL-GESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN;

HOOGGELEERDE HEER, RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN, HOOGLEERAREN DER VERSCHILLENDE FACULTEITEN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN;

WEL-EDELE ZEER GELEERDE HEEREN, LECTOREN AAN DEZE HOOGESCHOOL;

EDEL-ACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD OF DE HANDHAVING DES RECHTS IS TOEVERTROUWD;

WEL-EDELE ZEER GELEERDE HEEREN DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN;

WEL-EERWAARDE HEEREN, GODSDIENSTLEERAREN;

WEL-EDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL;

GIJ ALLEN VOORTS, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT;

ZEER GEËERDE TOEHOORDERS!

Wanneer wij korten tijd teruggaan, vinden we de ophthalmologie met de chirurgie verbonden. Zoo was het van overoude tijden. Ze was het onderdeel; de chirurgie het grootere geheel. In deze belangrijke afdeeling der geneeskunde meende men haar de beste plaats te hebben aangewezen. Het gevolg bleef niet uit. Alleen het operatief gedeelte werd met voorliefde beoefend en bereikte eene aanzienlijke hoogte, en wanneer de oogheelkunde in de geneeskunde met eere genoemd werd, had zij dit uitsluitend aan de bemoeiingen en de studie der chirurgen te danken. Het onderwijs aan de Akademiën was met deze eenzijdige ontwikkeling in

overeenstemming en liet, voor zoo verre de oogheelkunde buiten den eigenaardigen werkkring der chirurgen viel, veel te wenschen over. En het kon niet anders, want noch van den kant der physica, noch van dien der physiologie of pathologie was op het gebied der oogheelkunde behoorlijk licht geworpen. Het onderwijs kon geene goede vruchten dragen en droeg die ook niet. In het maatschappelijk leven werd deze leemte gevoeld.

Gold het eene afwijking der oogen, dan wist men nauwelijks, wien men om hulp en raad moest vragen. Zou de doctor of de chirurgijn ontboden worden, of dienden beiden geraadpleegd?

Was men tot een besluit gekomen, dan was het niet zeldzaam, dat de doctor in verlegenheid kwam en u naar den chirurg verwees of wel omgekeerd, tenzij het operatieve hulp betrof; dat de chirurgijn beweerde, dat de afwijking uit het gestel voortsproot en dus tot den werkkring van den doctor behoorde.

De bepaling van een bril ging geheel buiten de geneeskunde om. Er waren oculisten, optici, mechanische oogheelkundigen, gezichtskundigen of hoe zij zich noemen wilden, die in zeker aanzien stonden en trouw geraadpleegd werden. Hun eigenaardige verdienste bestond in het verkoopen van brillen, hetzij deze dan juist gekozen waren, hetzij de bepaling daarvan, z. a. wij nu weten, voor hen menigmaal een niet te ontcijferen probleem bleef. Niemand ging ongetroost van hen. Ja, hun zorg strekte zich zelfs uit tot gezonde oogen, die in conservatie-brillen, mits tijdig gebruikt, het middel konden vinden, om den invloed van den naderenden ouderdom op het oog af te weren.

Een vierde stand, als ik het zoo noemen mag, had zich overeenkomstig de behoeften der maatschappij ontwikkeld. Een godgeleerde, een smid, een schoenmaker was hier en daar te vinden, die op grooter of kleiner schaal oogzieken behandelde en merkwaardige kuren verricht had. Zij trokken ten slotte de oogzieken tot zich, die te vergeefs den doctor, den chirurgijn, den opticus geraadpleegd hadden. En geen wonder. Het geduld was uitgeput en aanvankelijk had de patient rust bij de uitspraak van den wonderdoctor, dat hij met Gods hulp ook dit geval tot een gelukkig einde hoopte te brengen.

Gegoeden begaven zich dikwijls naar het buitenland om in den regel onbevredigd terug te keeren, want de oogheelkunde daar als hier stond op denzelfden trap.

Hoe is het thans?

Bijna ieder in het vaderland weet tot wien hij zich te wenden heeft. Doctoren en chirurgen weten dat afwijkingen der oogen het veiligst aan specialisten zijn toevertrouwd.

Het oogheelkundig onderzoek is de beantwoording geworden eener reeks van vragen, die bijna uitsluitend door de jongere wetenschap gesteld zijn.

Welke van de het oog samenstellende of omringende deelen wijkt af? Welke anatomische veranderingen constateert men met het bloote oog, met de loupe, bij brandpuntsverlichting, bij doorvallend licht? Hoe vertoont zich het rechte, hoe het omgekeerde beeld? Welke is de breking, accommodatiebreedte en gezichtsscherpte? Is er gezichtsveldbeperking, en waar? Hoe is spanning, glans, gevoeligheid, bewegelijkheid van den oogbol, stand der assen, enz.?

De beantwoording dezer en van nog zooveel andere vragen geeft ons ten slotte het klinisch ziektebeeld dat we wenschen te kennen.

De bepaling van een bril geschiedt op wetenschappelijke gronden met onfeilbare zekerheid. Ge ontvangt nu een voorschrift, waarop de brandpuntsafstand der glazen nauwkeurig staat aangeteekend, en ge zijt even zeker het bedoelde glas te zullen ontvangen bij den instrumentmaker, als ge zeker zijt van het toebereiden van een drankje bij den apotheker. Ge ziet, de brillenkwestie is onteigend en domein geworden der geneeskunde.

Het vertrouwen op onervaren beoefenaars der oogheelkunde is verminderd en verdwenen in dezelfde mate als oogartsen zich het vertrouwen der maatschappij hebben waardig gemaakt. Begeeft men zich om oogheelkundige hulp naar het buitenland, men loopt kans naar eigen bodem te worden terugverwezen. De overtuiging is levendig geworden, dat zelfstandig onderwijs in de oogheelkunde een eisch is des tijds en ze is van de chirurgie losgemaakt en een afzonderlijken leerstoel waardig gekeurd.

De vraag rijst: Hoe kwam in korten tijd zulk eene merkwaardige verandering tot stand? Hoe heeft de oogheelkunde zich van onderdeel der

chirurgie naast de chirurgie en naast de andere vakken der geneeskunde een eervolle plaats verworven?

De beantwoording is niet moeielijk. Physica, physiologie en pathologie hebben haar licht doen schijnen waar vroeger duisternis heerschte, en een omwenteling tot stand gebracht, die op wetenschappelijk gebied éénig mag genoemd worden.

Voor 18 jaren werd de oogspiegel uitgevonden. Hij was een geschenk der physica.

In deze uitvinding ligt de grond der geheele verdere ontwikkeling der oogheelkunde. Van dit oogenblik werd zij voor den reeds veel omvattenden werkkring der chirurgen te uitgebreid.

Reeds had de studie van het licht belangrijke vorderingen gemaakt. De verwachting dat de aanstoot tot ontwikkeling van deze zijde komen zou werd niet beschaamd. Een verschijnsel, dat ieder uwer in het half donker bij dieren gezien heeft, het zoogenaamd lichten der oogen, deed Helmholtz nadenken. In het absoluut donker werd het nimmer gezien. De gevolgtrekking lag dus voor de hand, dat inderdaad licht uit de diepte van het zwak verlichte oog tot ons kwam. Onder gewone omstandigheden bij heldere verlichting lichtte het oog niet, en toonde ons alleen zijn zwarte pupil.

Hoe was onder gewone omstandigheden de gang der lichtstralen in en buiten het oog? De physica antwoordde:

Bereikt een straal van eenig punt uitgaande door een systeem van brekende vlakken een tweede punt, zoo zal omgekeerd dezelfde straal van dit tweede punt uitgaande weder tot het eerste punt terugkeeren, eenvoudig door juist denzelfden weg te gaan in omgekeerden zin. Wat van één straal geldt, geldt van alle stralen, die van hetzelfde punt uitgaan.

Brengt men dus het lichtend punt ter plaatse waar het beeld gevormd werd, zoo zal het beeld gevormd worden ter plaatse van het oorspronkelijk lichtend voorwerp.

Vormt nu het oog scherpe beelden op zijn netvlies en denkt men zich deze verlichte plaats van het netvlies als een lichtend voorwerp, dan zal het door de middenstoffen van het oog gevormde beeld weder volkomen samenvallen met het oorspronkelijk lichtend voorwerp.

Kon de onderzoeker deze uit het helder lichtend oog terugkeerende

stralen opvangen, zich als het ware tusschen lichtend oog en lichtbron inschuiven, zonder te gelijk het licht weg te nemen, dan lag het inwendig oog helder verlicht voor zijn blik bloot.

Dit problema was op te lossen door een doorzichtige glasplaat of spiegel, die het licht van eenige lichtbron in het te onderzoeken oog reflecteerde en te gelijk den onderzoeker in staat stelde dóór deze plaat of spiegel in het verlichte oog te zien. En hiermede was de oogspiegel gevonden, die slechts behoefde geconstrueerd te worden.

Nu werd licht geworpen in de duisternis. Men bespiedde het inwendig oog, zag daar het bloed stroomen en constateerde voor het eerst afwijkingen, die vroeger nauwelijks vermoed waren. Ieder die niet vreemd wilde blijven aan de ontwikkeling van zijn tijd greep den oogspiegel ter hand. Aan Helmholtz bij uitsluiting hebben wij de physische oogheelkunde te danken.

Het jaar 1851 werd te gelijk voor de wetenschap merkwaardig door de ontdekking van den grond der accommodatie. Een enkel woord tot toelichting.

Wanneer de camera obscura scherpe beelden geeft van voorwerpen op afstand, moet om scherpe beelden te verkrijgen van nabijgelegen voorwerpen, de buis met het lensdragend stelsel worden uitgeschoven. Het jeugdig oog verricht, wat in de camera obscura alleen door in- en uitschuiven wordt verkregen, d. i. het is ingericht tot scherp zien op afstand en in nabijheid. Deze inrichting heet het accommodatievermogen. Men begreep vrij algemeen, dat ze berusten moest op eene verandering in het lichtbrekend stelsel van het oog. Waarin deze verandering echter bestond, was de vraag die meer dan twee eeuwen de scherpzinnigheid der mannen van wetenschap op de proef stelde. Men ging na waarop ze berusten kon, maakte hypothesen en verwierp ze weer, ja sommigen gingen zelfs zoo ver te beweren, dat deze inrichting niets bevreemdends had en dat geen verandering in het lichtbrekend stelsel vereischt werd of tot stand kwam. Aan onzen vroeg gestorven landgenoot Cramer was het voorbehouden deze vraag tot een volkomen oplossing te brengen. Hij toonde aan dat het reflexiebeeldje van de voorvlakte der lens bij accommodatie voor de nabijheid kleiner werd en het hoornvliesbeeldje naderde, en besloot hieruit te

recht, dat de krommingsstraal van de voorvlakte der lens hierbij kleiner werd, hare vlakte zelve boller werd en het hoornvlies naderbij kwam. De vormverandering der lens bij accommodatie, vroeger al eens als hypothese aangenomen, was nu geen hypothese meer, maar een aanschouwelijk feit.

Tot deze onderzoekingen had Donders mede den aanstoot gegeven. Ingenomen met Cramers ontdekking en gewapend met Helmholtz's oogspiegel overzag en doordacht hij het onontgonnen terrein.

De vruchten van zijn onderzoek in deze richting, gaande weg bekend gesteld, werden ten laatste verzameld in een oorspronkelijk in het Engelsch uitgegeven werk, ten titel voerende: „afwijkingen van breking en accommodatie," een boek dat in handen is van allen, die op den naam van oogarts willen aanspraak maken.

Vóór deze onderzoekingen heerschte een onbeschrijfelijke verwarring. Men kende myopie en presbyopie, en vatte ze op als toestanden volkomen aan elkander tegenovergesteld. Immers zeide men, bij myopie ziet men slecht op afstand, bij presbyopie slecht in de nabijheid; de eerste eischt holle, de tweede bolle glazen. Wat men verder op dit terrein wist, was een doolhof voor ingewijden evenzeer als voor oningewijden.

Door Donders' onderzoekingen viel de tegenstelling van myopie en presbyopie geheel weg.

Myopie vindt haren grond in anomalen bouw. Het oog is te groot, de gezichtsas te lang, evenwijdig invallend licht komt in het oog vóór het netvlies tot vereeniging.

Presbyopie is de normale toestand van het oog op meer gevorderden leeftijd. Zij berust op het verminderen der physiologische functie, die wij als accommodatievermogen hebben leeren kennen. Het naaste punt van scherp zien wijkt daarbij terug met eene regelmatigheid, die een maatstaf in handen geeft om den leeftijd te bepalen.

Presbyopen worden wij allen, ons oog zij normaal of anomaal gebouwd. Myopen maken in het terugwijken van hun naaste punt geen uitzondering op dezen regel, ja hetzelfde oog kan aan myopie en presbyopie lijden, d. i. negative glazen eischen om op afstand, positive om in de nabijheid te zien.

Wel is waar was bij het onderzoek gebleken dat er een oog voorkwam

volkomen aan dat van myopen tegenovergesteld, maar in geheel anderen zin dan men vroeger meende. Het paste zoo weinig in vroegere begrippen, dat de naam daarvoor nog moest worden uitgedacht. Er bestaat hierbij eveneens anomale bouw, maar het oog is te klein, de gezichtsas te kort, zoodat evenwijdig invallend licht bij ontspanning der accommodatie eerst achter het netvlies tot vereeniging komt. Het oog is dus ingericht voor convergent licht, een eisch die in de natuur nimmer aan eenig oog gesteld wordt. Het oog ziet, als men wil, over de maat, en het woord hypermetropie heeft sedert het burgerrecht verkregen. Positive glazen worden natuurlijk vereischt om de lichtstralen op het netvleis tot vereeniging te brengen, en menig lijder, die jaren lang te vergeefs behandeld en geplaagd was, vond dadelijk in het bolle glas, op den duur gedragen, rust en verademing.

Afwijkingen van breking en accommodatie zouden voortaan in getallen worden neergeschreven en een kleine breuk gaf nu een helder inzicht in den gang der lichtstralen en in de accommodatiebreedte.

De gezichtsscherpte werd thans met juistheid bepaald en eveneens in getallen uitgedrukt. Men had 1/2, 1/4 gezichtsscherpte, hetgeen naar de methode van Snellen beteekende, dat een gezond oog onder gelijke omstandigheden hetzelfde voorwerp op 2 of 4 maal grooteren afstand nog herkende. Nu deden zich gevallen voor, waarbij werd opgemerkt, dat de gezichtsscherpte voor verticale en horizontale lijnen niet dezelfde was Hetzelfde oog b. v. zag op zekeren afstand verticale lijnen duidelijk, horizontale onduidelijk of omgekeerd. Het bevreemdende van het feit gaf aanleiding tot onderzoekingen, die eindigden in de ontdekking eener nieuwe brekingsanomalie, het astigmatisme. Het bleek verder, dat bijna geen enkel oog daarvan volkomen vrij was, maar dat het in geringen graad nauwelijks stoornis gaf. In eenigszins hoogeren graad daarentegen was de stoornis belangrijk. Het werk kon niet volgehouden worden, de oogen raakten uiterst vermoeid, ja geen enkel voorwerp werd in zijn ware gedaante herkend. Er bestond hier een verschil in kromming in verschillende meridianen van het dioptrisch systeem, die b. v. ten gevolge had, dat in de eene meridiaan de lichtstralen op het netvlies tot vereeniging kwamen, in de andere meridiaan zich vóór of achter het netvlies overkruisten. Deze

toestand moest kunnen worden opgeheven door glazen, slechts in ééne richting geslepen, cylindrische glazen. Een nieuwe triomf der wetenschap. Velen, die tot dien tijd als amblyopen te boek gestaan hadden, voor wie de kunst erkend had, dat ze niets vermocht, keerden met een cylindrischen bril en een scherp gezicht huiswaarts.

Ik heb u hiermede een blik doen slaan in hetgeen Donders in deze richting heeft aan het licht gebracht.

Welke zijner vele onderzoekingen op oogheelkundig gebied men nu volge, en in welke richting ook, telkens herkent men den physioloog. In korte woorden mag ik zeggen, dat wij aan Donders in de eerste plaats de physiologische oogheelkunde te danken hebben.

Tegenover Helmholtz en Donders staat de Berlijnsche hoogleeraar von Graefe, die als klinisch waarnemer bij uitnemendheid zijn wedergade niet heeft. Door den oogspiegel vooral werd zijn genie in staat gesteld een ongekende vlucht te nemen. Met streng wetenschappelijken zin drong hij daarmede op klinisch gebied door. Welke ziekelijke veranderingen neemt men waar, hoe volgen ze elkander op, onder welke omstandigheden en bij welke individuën? Zoo werd de pathologische anatomie van het levend oog een nieuwe wetenschap en von Graefe de schepper al dier ziektevormen, die wij thans als afgeronde typen kennen. Met deze kennis gewapend was een blik met den oogspiegel menigmaal in staat dadelijk de aandacht te doen vestigen op het grondlijden, dat niet in het oog, maar in nieren, in hersenen of hart gezeteld was, en dankbaar nam de geneeskunde de vruchten in, die op oogheelkundig gebied gerijpt waren.

Het helder inzicht langs klinischen weg verkregen werd de grondslag eener gezonde therapie. En von Graefe rustte niet, voor dit helder inzicht verkregen was.

Een voorbeeld uit vele. De groene staar of het glaucoma richtte jaarlijks honderden en honderden oogen ten gronde. Kortheidshalve vestig ik de aandacht uitsluitend op het acuut glaucoom. Onder min of meer hevige pijnen wordt rechter- en linkeroog te gelijk, of eerst het eene, dan het andere aangetast. De pijnen in het harde, soms steenharde oog, zijn dikwijls onlijdelijk en houden nog aan langen tijd nadat het oog voor goed ten gronde gericht is. De ziekte was als een ontsteking opgevat en werd

met alle middelen, die der wetenschap in haar ontstekingwerend arsenaal ten dienste stonden, bestreden. Het resultaat kan ons thans niet bevreemden. Terwijl de geneesheer onverbiddelijk het lichaam tot het uiterste had aangegrepen, had het glaucoma onverbiddelijk het oog verwoest.

De lijder lag uitgeput neer, voor eeuwig blind, niet van zijn pijnen verlost. Wel moest het den arts daarbij eng om het hart worden!

Aan dezen ziektevorm zou von Graefe zijn krachten beproeven. Doch de oogspiegel stelde hem te leur. De middenstoffen van het oog worden bij den aanval van glaucoom maar al te dikwijls troebel. Het onderzoek langs dezen weg scheen afgesloten. Er bleef niets anders over dan de spanning van het harde oog te gemoet te komen, door het waterachtig vocht te doen afvloeien, hetgeen door een uiterst onschuldige operatie, de paracentese van het hoornvlies, geschieden kon. Het resultaat was aanvankelijk bemoedigend. Het oog werd week, de pijnen hielden op, de middenstoffen klaarden op en het gezicht verbeterde.

Doch het zou niet van langen duur zijn. Het beeld van glaucoma kwam op nieuw op den voorgrond en de herhaling der paracentese had telkenmale een sneller voorbijgaand gunstig gevolg. Ten slotte werd de lijder blind.

Toch was voor de wetenschap iets verkregen. Het helder worden der middenstoffen had een nauwkeurig onderzoek der diepte van het oog mogelijk gemaakt. Van ontsteking was geen spoor te vinden. Maar men had opgemerkt, dat bij het glaucoom de minst weêrstandbiedende plaats in het oog, de intrede van de gezichtszenuw, naar buiten werd uitgehold.

Als laatste oorzaak van het glaucoma van het klinisch standpunt bleek dus verhoogde intra-oculaire druk te moeten worden aangenomen.

Kon men het middel vinden om in den aanvang der ziekte dezen verhoogden intra-oculairen druk blijvend op te heffen, dan was men het glaucoma meester. De ondervinding nu had von Graefe geleerd, dat bij slepende ontsteking van den regenboog en bij uitpuiling van het hoornvlies, na uitsnijding van een klein stukje van den regenboog, *iridectomie*, het oog week werd en de uitpuiling van het hoornvlies door verminderden intra-oculairen druk menigmaal blijvend terugging.

De iridectomie kon en moest tegen glaucoma beproefd worden.

Het geschiedde. Het gevolg was niet, als bij de paracentese, voorbijgaand maar blijvend. Het glaucoma was een geneeslijke ziektevorm.

Deze ontdekking was de vrucht van von Graefe's innige overtuiging, dat langs wetenschappelijken weg de overwinning van dezen gevreesden ziektevorm te verkrijgen was en te gelijk van zijn vurige begeerte, telkens een oog voor het zien te behouden.

Duizenden en duizenden zijn sedert door deze kunstbewerking, de iridectomie, voor levenslange blindheid gespaard; zij zegenen hun geneesheer en den tijd waarin zij leven.

Op operatief gebied kan men zeggen, dat door von Graefe op nieuw alles geschapen is. De operatie van het scheelzien, die geheel in discrediet gekomen was, werd door hem aan wetenschappelijke regelen gebonden, en de vrees voor misstand na de operatie is weder verdwenen.

Zelfs de meest gevierde operatie, die van cataract, die reeds jaren lang het burgerrecht verkregen had, ontging von Graefe's scherpziend oog niet.

De kansen van welgelukken dezer operatie bij de zoogenoemde lapsnede, staan nagenoeg in de verhouding van 10 tot 1. Gelukt ze bij 9 meer of min volkomen, dan volgt bij 1 onder hevige pijnen verettering en later samenschrompeling van den oogbol en als resultaat heeft men een misvormd blind oog.

Naar de nieuwe methode van von Graefe, de gewijzigde lineair-extractie, die de lapsnede dreigt te verdringen, is het gevaar van een oog te verliezen tot een belangrijk lager cijfer teruggebracht.

Hetgeen von Graefe op klinisch gebied geleverd heeft, is meer dan ik thans onder uwe aandacht brengen mag. Het is u duidelijk, dat hij met al de macht die in hem was gestreefd heeft, langs den eenig mogelijken weg, dien van wetenschap, nuttig te zijn voor zijne medemenschen, hun gezicht te behouden, opdat het leven hun een weldaad blijven mocht. Had hij ook niets anders tot stand gebracht, dan de groene staar tot zwijgen te brengen, onze dank zou tegen die weldaad niet opwegen.

Aan von Graefe hebben wij de klinische oogheelkunde te danken.

Zoo hebben physica, physiologie en kliniek, gedragen en bezield door Helmholtz, Donders en von Graefe, de ophthalmologie tot een wetenschap verheven, waarbij die van voor 18 jaren in het niet terugzinkt. Een tal

van verdienstelijke artsen, onweerstaanbaar geboeid door de wordende wetenschap, beijverden zich sedert op den ingeslagen weg. Hoezeer hunne namen in deze korte schets niet te huis behooren, dient hier aangemerkt, dat ze in meerdere of mindere mate bijdroegen, de oogheelkunde haar tegenwoordig standpunt te doen innemen. Dat standpunt is benijdenswaardig. De methoden van onderzoek zijn volkomen; de uitspraken der wetenschap in den regel duidelijk, stellig en onfeilbaar; op geen gebied der geneeskunde hebben wetenschap en practijk zulke innige aanrakingspunten, zijn dikwijls zoo volkomen een. Wanneer door volledig onderzoek het helder inzicht verkregen is, ligt het middel tot genezing of verbetering veelal voor de hand, of wel kan men veilig uitspreken, hoeveel de kunst nog zal vermogen.

Heeft de oogheelkunde dan haar toppunt bereikt? — is de vraag, die voor de hand ligt.

Het antwoord is: ofschoon het tijdperk van wording voorbij is en aan veel niets, of nauwelijks iets meer is toe te voegen, is er nog meer wat onbeantwoord is. Eindeloos is het aantal vragen, waaraan physiologie, pathologische anatomie, kliniek en chirurgie hare krachten nog te beproeven hebben, en het nieuwe standpunt, dat bij ruimer inzicht verkregen wordt, stelt telkenmale hoogere en meer omvattende vragen. Aan de wetenschap is geen einde.

Wenden we ten slotte onzen blik naar eigen bodem en zien we wat hier op het besproken terrein verricht is. Hoe is de oogheelkunde hier vertegenwoordigd, welke vruchten heeft ze afgeworpen en welke zijn nog van haar te wachten?

Ter beantwoording dezer vragen heb ik eenvoudig te wijzen op het Nederlandsch Gasthuis voor ooglijders te Utrecht, door de twee mannen, die er de ziel van uitmaken, Donders en Snellen, bekend zoo ver beschaving reikt. Het werd opgericht door den hoogleeraar Donders en door vrijwillige bijdragen van het Nederlandsche volk gesteund en onderhouden en mocht onlangs zijn tienjarig bestaan vieren. Het is een inrichting in de eerste plaats van liefdadigheid, maar niet minder een inrichting van onderwijs.

Daar stroomt alles uit het vaderland samen, wat nog van hulp verstoken is, of wel elders te vergeefs om hulp en raad heeft aangeklopt. Daar werden alle Hollandsche oogartsen zonder onderscheid gevormd. Daar kwam en komt de vreemdeling uit alle oorden der wereld, om zijn elders verkregen kennis te verrijken.

Ieder geneeskundige, hij zij landgenoot of vreemdeling, wordt er ontvangen met een belangeloosheid, waarvan ik nergens ter wereld de wedergade gevonden heb.

Die inrichting heeft de aandacht getrokken en zoo zeer de algemeene goedkeuring verworven, dat de staat wenscht te bestendigen, wat daar gewrocht is. Mijn optreden aan deze Hoogeschool zij er het bewijs van. Op gelijke wijze zal zonder twijfel de oogheelkunde weldra aan alle Academiën onderwezen worden.

Mijn roeping is, in den geest der Utrechtsche school voort te bouwen, opdat de daar verkregen kennis in ruimer mate het Nederlandsche volk ten goede kome.

Zoo breekt welhaast de tijd aan, dat ieder arts oogarts zijn zal, niet in dezen zin, dat hij volkomen als specialist gevormd zij, maar zoo, dat hij de meest voorkomende en eenvoudige oogziekten wete te behandelen, en dat hij daar, waar zijne kunde hare grenzen heeft, bij tijds de hulp van den specialist inroepe, opdat geen oog verloren ga, dat behouden had kunnen worden.

Dit was de wensch van den oprichter van het Nederlandsch Gasthuis voor Ooglijders; als zijne gezondheid gespaard wordt, zal hij de voldoening smaken, dezen wensch nog bij zijn leven vervuld te zien.

Ik heb voldaan aan de verplichting door de wet mij opgelegd.

Mij blijft, het woord te richten tot U, Edel-Groot-achtbare Heeren, Curatoren dezer Hoogeschool. Wanneer ik wees op de eischen, die de ontwikkeling der oogheelkunde gaandeweg gesteld had, kon het schijnen dat van uwe zijde eenvoudig aan die eischen des tijds ware toegegeven. Wie daarentegen weet, dat waarachtige belangstelling in het onderwijs u bezielde, toen het voorstel van u uitging, dat bijna ieder onbereikbaar achtte, een afzonderlijken leerstoel voor ophthalmologie te doen verrijzen,

wie weet, dat het initiatief van u uitging, dat de zaak bij u warme voorstanders vond, zal u dankbaar zijn voor het goede dat door u gewild en tot stand gekomen is, en waaraan een verlichte Regeering dadelijk bereid was haar zegel te hechten. Aan mij thans de taak, het vertrouwen door u in mijn persoon gesteld, niet te beschamen. Ik heb daartoe den lust en den moed. Mijn beste krachten zijn voortaan aan deze Hoogeschool gewijd.

In de tweede plaats richt ik het woord tot u, Hooggewaardeerde Heeren ambtgenooten, professoren en lectoren dezer Hoogeschool, met wie ik van nu af verbonden ben, om samen te werken tot een doel. Ik zal menigmaal uwe hulp behoeven. Physica, anatomie, physiologie, pathologische anatomie, kliniek en chirurgie, grijpen ze niet telkenmale op oogheelkundig gebied in? En hoe menig vraagstuk op ophthalmologisch terrein wacht zijne oplossing van den tak der wetenschap, die door u wordt vertegenwoordigd. Ik beveel mij daarom gaarne en dringend aan. De welwillende ontvangst, die mij reeds van uwe zijde ten deel viel, doet mij vertrouwen, dat ge mij, waar eigen krachten mochten te kort schieten, met uwe ervaring zult willen ter zijde staan.

Een gevoel van dankbaarheid bezielt me, dat ik onder hen, die mij met hunne tegenwoordigheid vereeren, u hier zien mag, hooggeschatte leermeester en vriend Donders, wiens onderwijs ik reeds op jonge jaren leerde op prijs stellen; ge waart immer mijn leermeester bij uitnemendheid. En naast u rijst mij voor den geest, die hier niet tegenwoordig zijn kon, Snellen, mijn vriend van later jaren. Van het oogenblik dat ik tot u kwam om van u beiden als oogartsen te leeren, stondt ge mij als leermeester en als vriend trouw ter zijde. De twee jaren die ik te Utrecht onder uw leiding doorbracht, ze behooren tot de gelukkigste mijns levens. Weinig vermoedde ik, toen ik u met verruimden blik en een dankbaar hart verliet om naar Java terug te keeren, dat het mij eenmaal gegeven zijn zou u van deze plaats mijn dank toetebrengen. Gij hebt mij tot oogheelkundige gevormd; wat ik werd, ik dank het u. Mijn benoeming tot hoogleeraar kreeg voor mij eerst volle beteekenis, toen ze door u werd toegejuicht. De steun, dien ik van u te wachten heb in ons wetenschappelijk samenleven, ook zonder dat ik daarop thans behoef aan te

dringen, heeft mij den moed gegeven, de taak te aanvaarden, die mij op de schouders is gelegd.

En voorts, geachte broeders, die mij in den bloede bestaat of door huwelijk verwant zijt, en gij verdere vrienden mijner jeugd of van latere jaren, die belangstellend hierheen kwaamt, een woord tot u. De tijd verbiedt mij u ieder in het bijzonder toe te spreken. Gij weet het, ge zijt mij allen dierbaar. Ge wist dat mijn hart behoefte had aan uwe deelneming en dat uw komst mij genoegen doen zou. Vriendschap, ik behoef dit nauwelijks te zeggen, is wederkeerig. Het gevoel dat u voor mij bezielt vindt weerklank in mijn hart en straalt in gelijke mate tot u terug. Neemt deze overtuiging en mijn dank met u.

Ten slotte wend ik mij tot u, geachte jongelingen dezer Hoogeschool, wier opleiding tot toekomstige artsen voortaan ook aan mij is opgedragen. Met opgewektheid kom ik tot u. Wij zullen te zamen het gezonde en het zieke oog nagaan, normaal of anomaal gebouwd, in den toestand van rust en onder den invloed der accommodatie. Ge zult zien, hoe menigmalen theorie en practijk samenvallen, zoodat na de theoretische uiteenzetting de practische zijde geene toelichting meer behoeft. Wij zullen zien bij welke ziekten van het lichaam het oog zijne zelfstandigheid bewaart, bij welke het in den kring der aandoeningen wordt betrokken, zoodat een blik met den oogspiegel u dadelijk verraden zal, waar het grondlijden te zoeken is. Wij zullen oogziekten leeren kennen, waarbij het overige lichaam ongedeerd zijne functiën blijft verrichten en weder andere, die op het organisme belangrijk storend ingrijpen, zoodat de lijders tot wanhoop gebracht worden. Dan zult ge de kunst lief krijgen, die als met een tooverslag het ooglijden bedwingt niet alleen, maar te gelijk de geheele reeks van ziekteverschijnselen wegvaagt.

De studie van het oog is de type van klinische studie in het algemeen en dus waarlijk klinische studie zelve. Ze is tot het oog bepaald, als alleen dit orgaan lijdt; ze omvat het geheele lichaam, als het organisme in verband met het ooglijden van de norma afwijkt.

Wat ik u dringend aanbeveel zijn de methoden van onderzoek. Met eenige inspanning maakt ge ze u gemakkelijk eigen, en dan is de weg gebaand om het helder inzicht te verkrijgen, dat ge begeert. Dan verruimt

zich uw blik, en ge zult de oogheelkunde lief krijgen, in weerwil der hoogere eischen, die ze aanvankelijk aan u stelde. Ze zal tot uwe algemeene vorming bijdragen. Onwillekeurig zult ge dezelfde strenge eischen stellen aan ieder klinisch onderzoek en de nauwkeurigheid der aangeleerde methode op ieder ander gebied der geneeskunde overdragen.

Zoo wilt ge u vormen tot arts in den ruimsten zin des woords, het ideaal, dat ge u bij uwe komst aan deze Hoogeschool hadt voorgesteld. Het zal mijn streven zijn, u in het bereiken van uwen wensch naar vermogen de behulpzame hand te bieden.

OVER HET KARAKTER DER MODERNE CHIRURGIE.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERSAMBT AAN DE HOOGESCHOOL TE LEIDEN

DEN 8sten OCTOBER 1869

UITGESPROKEN

DOOR

M. POLANO.

AAN

Dr. F. RIENDERHOFF,

RIDDER DER ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, OUD LEERAAR AAN DE MILITAIRE GENEESKUNDIGE KWEEKSCHOOL, OUD LECTOR AAN DE VOORMALIGE GENEESKUNDIGE SCHOOL, DIRECTEUR, EERSTE GENEESHEER AAN HET GEMEENTE-ZIEKENHUIS TE ROTTERDAM ENZ.

WORDT DEZE REDE OPGEDRAGEN

ter herinnering aan een vierjarig aangenaam samenwerken, aan eene geliefkoosde Inrichting; tot erkenning van zijne groote verdiensten als wetenschappelijk Clinicus en als blijk van achting en vriendschap, door

DEN SCHRIJVER.

EDEL-GROOT-ACHTBARE HEEREN, CURATOREN DER LEIDSCHE HOOGESCHOOL!

WEL-EDEL-GESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN!

HOOGGELEERDE HEEREN, RECTOR MAGNIFICUS EN HOOGLEERAREN DEZER HOOGESCHOOL!

EDEL-ACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR DEZER GEMEENTE OF DE HANDHAVING DES RECHTS IS TOEVERTROUWD!

WEL-EERWAARDE HEEREN, LEERAREN VAN DE GODSDIENST!

WEL-EDELE ZEER GELEERDE HEEREN, MEESTERS EN DOCTOREN DER WETENSCHAPPEN!

WEL-EDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL!

GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT!

ZEER GEËERDE TOEHOORDERS!

Er was een tijd, toen men de ziekten als vreemde wezens beschouwde, die den bouw en de verrichtingen des lichaams storen. Die tijd is voor den wetenschappelijken arts voorbij. Voor hem bestaan er slechts afwijkingen van de normale levensverrichtingen, die hun grond vinden in de veranderde gesteldheid der lichaamsdeelen. De vraag, of een ziekteproces op stoffelijken grondslag berust, kan niet meer toegelaten worden, nu we weten dat er geen zelfstandige, van de stof losse krachten kunnen bestaan.

Daardoor is de geneeskunde geheel van gedaante veranderd. Ze heeft met de traditie gebroken. Ze kent geen dogma meer. Ze heeft het

dwangjuk van het systeem afgeschud. Zelfs de strijd tusschen solidair en humoraal-pathologie is geslecht. Het bloed toch wordt nu niet langer beschouwd alleen als een verzamelplaats van verschillende chemische lichamen, welke bij de stofwisseling reeds gediend hebben of nog dienst moeten doen, maar tevens als een orgaan van het lichaam. Men kent het een textuur toe, en noemt het een „weefsel;" al is het een „vloeibaar weefsel," dat zich van de andere weefsels slechts onderscheidt door de snelheid, waarmede het zijn morphologische en chemische bestanddeelen wisselt. En wanneer men hierbij voegt, dat het zijn samenstellende vormelementen niet in zichzelf bereidt, maar zijn cellen b. v. uit de lymphvaten, uit de milt, en zelf, — zooals nog onlangs beweerd is, — uit het beenmerg trekt, dat zijn eiwit hem door het spijsverteringsproces geleverd wordt: dan waarlijk blijft er geen plaats meer over voor die eenzijdige beschouwing, die nu eens de bron van de ziekten in de vochten, dan weder in de vaste zelfstandigheden van het lichaam zoekt. Waar zulk een innige band, waar zulk een harmonische samenwerking tot één doel tusschen die beiden bestaat, daar kan van zulk een eenzijdige opvatting geen sprake meer zijn.

Maar zelfs de vraag, of de geneeskunde een wetenschap of een kunst is, kent de moderne geneeskunde niet meer. Voor haar behoort zij tot de natuurkundige wetenschappen. Ze weet dat ook haar een plaats toekomt onder die groote, illustre familie, al is het maar een bescheiden plaatsje, zooals het eener jongere zuster betaamt. Ook zij kan hare brieven toonen al zijn het geen oude —; want ze telt slechts sedert één halve eeuw mede. In een woord: ze is eene ervaringswetenschap.

Wat is „wetenschap"? — „Georganiseerde kennis;" antwoordt Acland, en, zoo ik meen, met volle recht. Van welke hulpmiddelen bedient zich de wetenschap, om tot die mate van kennis, van weten te komen, dat ze als in één organismus samenvloeit? Met andere woorden: welke methode volgt ze? Proefneming, waarneming en inductie zijn haar wegwijzers, haar bakens, haar gidsen. Deze leiden haar in den doolhof, deze wijzen haar den weg aan, dien ze bewandelen moet, en op deze steunende is ze er zeker van eindelijk tot haar doel te komen en de plaats harer bestemming te bereiken.

Door dien weg te bewandelen hebben natuur- en scheikunde en biologie het tot die schitterende hoogte gebracht, die aller bewondering zoo zeer wekt. Welnu, ook de geneeskunde betreedt thans ditzelfde pad, zij het ook niet met zoo vasten, toch met geen wankelenden tred.

Zal ze het ooit zoo ver brengen als haar zusterwetenschappen? Zal ze ooit tot echt wetenschappelijk d e t e r m i n i s m e komen? Wie zou het durven beweren? Genoeg is het, dat ze den rechten weg bewandelt, en die dezen betreedt, komt, wanneer het hem ernst is, wanneer hij zich door geen moeilijkheden, door geen hinderpalen of teleurstellingen laat afschrikken, altijd terecht.

„En toch is de geneeskunde een kunst," hoor ik mij toeroepen, „en boven allen twijfel is het de h e e l k u n d e. Deze betreedt zelfs, en in geen geringe mate, het gebied der plastiek." — Welnu, vraag ik op mijne beurt, wat is kunst anders dan toegepaste wetenschap? Kunst, die niet op wetenschappelijke gronden rust, is ambacht, is handwerk. Is dit reeds het geval, wanneer men met bouwstoffen werkt, die aan de zoogenaamde doode natuur ontleend zijn, hoeveel meer moet dit niet waar zijn, wanneer men van levend materiaal gebruik maakt, van materiaal dat, aan den organismus ontleend, er mede in verband blijft; van materiaal dat den gescheiden samenhang herstellen, dat defecten aanvullen, dat verloren gegane deelen vervangen moet; van materiaal, dat onderworpen is aan dezelfde wetten van voeding in den ruimsten zin des woords, die, — om bij den mensch te blijven, — het geheele zijn van het individu beheerschen, en die we door de physiologische wetenschap leeren kennen en begrijpen.

Ook hier dus bestaat zulk een innige band, ook hier werkt alles zoo harmonisch samen tot één doel, dat al weder van zulk eene eenzijdige opvatting geen sprake langer mag zijn.

Is dit standpunt het juiste, dan geloof ik dat wij het recht hebben, van een m o d e r n e g e n e e s k u n d e, en, — bij de, door den omvang van het veld, zoo noodzakelijke verdeeling van den arbeid, — zeker niet het minst van een m o d e r n e h e e l k u n d e te mogen spreken. En dan ligt de vraag voor de hand naar hare kenmerkende eigenschappen, naar die onderscheidende kenteekenen, welke, zoowel voor een wetenschap als

voor een individu, het karakter vormen. Dit nu wenschte ik thans in zijn hoofdtrekken voor u te ontrollen en het is daarom, dat ik mij voorgenomen heb tot u te spreken:

„over het karakter der moderne chirurgie."

Zij is wetenschappelijk.

Wie voor vijftig jaren had durven beweren, dat wij eens de taal des harten en der slagaderen, — natuurlijk in physischen zin, — niet alleen beluisteren, maar zelfs van het papier lezen zouden; — die toen had durven volhouden, dat wij de afwijkingen van den normalen toestand, welke de welluidende stem der gevierde diva in een onharmonisch geluid veranderen, zouden kunnen zien; — die toen had durven voorspellen, dat we de diepstverborgen holten van het menschelijk lichaam met volle licht zouden kunnen beschouwen, en dus zekerheid voor onze behandeling verkrijgen, waar we vroeger op veronderstellingen moesten afgaan; — dien zou men met Haller's woorden: „In's innere der Natur dringt kein erschaffener Geist," zijn roekeloos bestaan onder het oog gebracht en hooghartig teruggewezen hebben. Toch kan men thans dit alles, dank het vernuft eens Marey, Czermak, Desormeaux, Cruise en anderen. Ik zwijg opzettelijk van Helmholtz en Donders. Hun verdiensten zijn u nog zoo kort geleden van deze plaats door mijn geleerden Ambtgenoot, die de oogheelkunde aan deze Akademie onderwijzen zal, waardig en naar waarheid geschetst.

Wie had ooit kunnen denken, dat de waarnemingen van Pasteur over de generatio spontanea tot grondslag zouden verstrekken om althans te pogen tot een nadere kennis der infectie-ziekten te geraken? Dat Lister ze in verband met de suppuratie zoude brengen en er zelfs een chirurgische behandeling op zoude grondvesten?

Doch om een juist denkbeeld van het wetenschappelijk karakter der moderne chirurgie te geven, zal het best zijn, de aandacht op die ziektetoestanden te vestigen, die onder het collectief begrip: ontsteking samengevat zijn. De denkbeelden, die men zich daaromtrent vormde, werden ten allen tijde als maatstaf van het standpunt onzer pathologische

ontwikkeling en kennis beschouwd. In plaats van de fantastische verhoogde levenswerkdadigheid van weleer, weten wij nu dat de ontsteking, zooals Virchow dit zoo treffend en krachtig uitdrukt, niets is, dan een gewijzigde voeding. Bij beiden vorming en verbruik van stof, bij de normale voeding alleen zichtbaar in het resultaat der stofwisseling; bij de ziekelijke plaatselijk waarneembaar. Bij de eerste, evenwicht tusschen aanvoer en verbruik, tusschen vernieuwing en verwijdering; bij de tweede, onevenredigheid tusschen vorming en vernietiging, tusschen verjonging en verval. Bij de eene, geleidelijke bewerking der stof en ontwikkeling tot normaal weefsel; bij de andere, excessieve vorming, en daardoor eenzijdigheid, onvolkomen ontwikkeling, weelderigheid en grond tot ondergang, in het gunstigste geval likteekenvorming. Men ziet het: overal textuurieel leven, stofverbruik en weefselvorming, grillig en ongebonden soms, toch altijd volkomen in overeenstemming met de physiologische type. Dat dit niet zonder verhooging van temperatuur kan geschieden, behoeft nauwelijks betoog. De vraag is alleen maar, of de ontstoken deelen zelf warmtevoortbrengend zijn; een vraag, die de experimenteele pathologie bevestigend beantwoordt. Uit het ontstoken weefsel met zijn verhoogde stofwisseling wordt onophoudelijk door aderen en watervaten warmte en veranderend weefsel in den bloedstroom gevoerd. Zoo zien we eindelijk de ontstekingskoorts ontstaan door de infectie van het geheele lichaam met stoffen, uit de ontstoken deelen geput. Cohnheim's ontdekking doet aan deze opvatting der ontsteking niet de minste afbreuk.

Dat de wetenschappelijke chirurg van deze kennis der ontsteking de ruimste toepassing kan maken bij het stellen zijner aanwijzingen tot het doen van sommige kunstbewerkingen, als autoplastieën; — dat hij er partij van trekken moet bij de behandeling van traumatische toestanden, vooral na groote operatiën, behoeft slechts aangestipt te zijn, om door iedere zaakkundige te worden begrepen.

Wenden we ons tot meer zuiver chirurgische ziekten, dan zijn het de spontaan ontstane acute gewrichtsontstekingen, die het wetenschappelijk karakter der moderne chirurgie duidelijk in het licht stellen. Nemen we de ontsteking van het kniegewricht tot voorbeeld. We vinden een jongen, krachtigen lijder, die voor eenige dagen een hevige koude gevat heeft,

eerst met veel pijn in de knie, spoedig met hevige koorts en al pijnlijker en pijnlijker wordend gewricht. Hij ligt te bed met gebogen knie; de dij is naar buiten gedraaid en afgevoerd. Vruchteloos tracht men het been recht te zetten. Elke poging om het deel slechts te bewegen veroorzaakt de schrikkelijkste smarten. Het gewricht is zeer gezwollen.

De oude school nu beschouwde dien gebogen stand als een instinctmatige neiging van den patient, om juist die houding te kiezen, waarin hij het minste pijn gevoelde, waarin, door ontspanning der spieren, elke drukking op het acute, soms suppuratief ontstoken synoviaalvlies vermeden werd. Men liet hem dus in die houding liggen. Thans weet men, dank de proeven van Bonnet en anderen, dat die buiging een ernstig ziekteverschijnsel is, en dat die stand zoo spoedig mogelijk in dien in de gestrekte ligging moet veranderd worden. De zoogenaamde geforceerde rekking onder chloroformnarcose zal wel de eerste handeling zijn, die de ervaren heelmeester onderneemt. Hij kan bij voorbaat verzekeren, dat de uitkomst meestal verrassend zal zijn. De pijn toch is als door een tooverslag verdwenen en dikwijls is reeds dit genoeg, om het verdere verloop der zoo gevreesde en gevaarlijke ziekte te stuiten. Mocht dit niet het geval zijn, dan weet thans de chirurg, dat zoolang het deel in dien gebrekkigen stand geplaatst blijft, van de krachtigste ontstekingwerende middelen niets te wachten is. En geen wonder. Hij kent de gevolgen van de permanente drukking der weefsels, — en zeker van pathologisch veranderde, — op elkander. Hij weet dat ze usuur ten gevolge heeft. Hij kent tevens de uitwerkselen van ongelijkmatige rekking der banden en andere peesvezelige weefsels. Hij is overtuigd, dat contractuur aan de eene en verweeking aan de andere zijde er door ontstaan zullen. Wat zal er nu gebeuren, zoo hij den lijder in de zoogenaamde instinctmatige houding laat liggen? Trots de energiekste behandeling, usuur van kraakbeenderen en beenderen, contractie en verweeking van banden, destructie dus van weefsels in de ruimste mate met al de gevolgen er van. Dit is de toestand, die geboren wordt, wanneer men de ziekte in haar loop niet stuit.

Verbetert men daarentegen de positie, legt men een gipsverband aan, met in aether opgeloste gom d'amar gedrenkt, wanneer men de aanwending

van ijsblazen noodig acht, of bepaalt men zich tot de distractie-methode van Volkmann, dan zal de lijder in de meeste gevallen herstellen. Is de uitgang in beenverstijving niet te voorkomen, dan nog verschaft zij den lijder een bruikbaar lid, terwijl bij de ankylose in gebogen richting het deel hem slechts tot last is. Hoe vaak hoort men dan niet, nog jaren naderhand, zulk een ongelukkige bidden, om hem door amputatie van dien last te bevrijden. Een bede trouwens, waaraan door geen conscientieus heelmeester gehoor gegeven zal worden.

Ware het hier de plaats voor nadere bijzonderheden, dan zou ik er u op kunnen wijzen, hoe de leer, dat het zoogenaamde tweede tijdperk der ontsteking van het heupgewricht zich door verlenging van het deel kenmerkt, anatomisch een onmogelijkheid, door nauwkeurige metingen gebleken is een dwaalbegrip te zijn. Immers, die schijnbare verlenging berust alleen daarop, dat de lijder de geheele zwaarte des lichaams op het gezonde deel laat vallen, en door buiging van het zieke zich van de pijn tracht te bevrijden, die elke drukking te weeg brengt.

Voordat Roser in het jaar 1858 zijn bekende verhandeling „zur Revision der Verrenkungslehre" bekend maakte, en door proeven aantoonde, dat de tegenstand bij het reponeeren van ontwrichte ledematen niet van den kant der spieren komt, maar van de verhouding van het gewrichtshoofd tot de scheur in den beursband, waardoor het naar buiten getreden was, afhangt, was die herstelling een ware foltering voor den lijder en een afschuw voor de omstanders. Mannenkracht, ankers, takels, katrollen, ja, een geheel arsenaal werd gebezigd, en soms nog, vooral bij oude luxatiën, zonder gevolg,

En thans, sedert Gellé, Schinzinger, Streubel, O. Weber en nog zooveel anderen de juistheid der leer van Roser experimenteel bevestigd, en den weg, dien men bij de repositie volgen moet, voor de verschillende gewrichten aangewezen hebben, maakt geen chirurg er meer gebruik van dan in den uitersten nood, wanneer alle andere middelen hem in de steek gelaten hebben. Want de eenvoudige handgrepen van één enkelen man doen thans meestal met goed gevolg, wat de bij kilogrammen berekende kracht der werktuigen niet vermocht.

Doch ik hoor een objectie. „Gij laat de chloroformnarcose, waaronder

die handgrepen plaats hebben, buiten rekening," zal men zeggen. „Deze overwint den tegenstand der spieren; aan haar, en niet aan de herziene leer der ontwrichtingen, zijn die goede uitkomsten te wijten." Neen! antwoord ik; de hulp, die de chloroform in zulke gevallen biedt, ken ik goed en waardeer ik zeer. Ik wil zelfs verder gaan, en toegeven dat de voorstanders der moderne leer den tegenstand der spieren te veel weggecijferd hebben. Maar ik weet tevens, dat deze slechts een ondergeschikte en niet de hoofd- of eenige rol speelt, zooals men vroeger aannam. Het beste bewijs hiervoor is, dat, wanneer men het uit zijn gewrichtsholte getreden deel onder chloroformbedwelming op de o u d e wijze weder op zijn plaats wil brengen, de krachtsinspanning weinig minder is, dan toen men het verdoovend middel nog niet kende. En wat nog meer zegt: dikwijls gelukt het, zelfs zonder het gebruik van chloroform, door juist berekende handgrepen het ontwrichte deel gemakkelijk te reponeeren.

Zal ik nu nog spreken over de moderne leer der gezwellen, zooals ze zich van Joh. Müller af tot op Virchow e. a. ontwikkeld heeft? Al moge ze voor de praktijk op verre na de voordeelen niet opgeleverd hebben, die men er van verwachtte; — al moge men het zelfs omtrent de ware beteekenis van sommige grondbegrippen, als h o m o e o p l a s t i e en h e t e r o p l a s t i e nog niet eens zijn: — zeker is het, dat wij ook hier den rechten weg bewandelen. V e r k e e r d e b e g r i p p e n e n v o o r s t e l l i n g e n u i t t e r o e i e n i s r e e d s e e n e o v e r w i n n i n g. Met volle recht mocht dan ook Billroth zeggen: „Mit Stolz darf unsere Zeit auf die Fortschritte der modernen Morphologie blicken, deren Bedeutung sich gerade dadurch recht erweist, dasz sie so ausserordentlich zerstörend auf die früheren Anschauungen, und so befruchtend nach den verschiedensten Richtungen hin wirken!"

Zij is preventief.

Zoodra er sprake is van een goed chirurg, dan worden veelal zijn hoedanigheden en verdiensten als o p e r a t e u r op den voorgrond gesteld. Voor velen zelfs bestaat er bijna geen andere maatstaf om hem te beoordeelen, dan de meerdere of mindere vaardigheid, waarmede hij het mes voert. Dat vooroordeel dagteekent van den tijd, toen de fransche heelkunde

nog de toongevende was. Toen gold het vooral door schitterende kunstbewerkingen uitteblinken. Onze tijd is degelijker. Zij vordert heel wat meer, zelfs op het gebied der operatieve chirurgie, dan te schitteren door het doen van zoogenaamde groote kunstbewerkingen. „La mission du chirurgien", zegt Civiale naar waarheid, „n'est pas de briller, mais d'être utile." Nuttig, wezenlijk nuttig zal hij eerst dan zijn, wanneer hij dreigende, heroieke operatiën, vooral die het verwijderen van lichaamsdeelen ten doel hebben, door alle mogelijke middelen tracht te voorkomen. Daarbij komt al wat den degelijken, wetenschappelijken man van den routinier onderscheidt, eerst recht helder uit. Hier is het, dat hij blijken moet geven van doorzicht, scherpzinnigheid, handigheid, en niet het minst, van zijn kennis van den gezonden en zieken mensch. Ik zal zeker de verdiensten van den operateur niet verkleinen, of beweren, dat men chirurg, in den waren zin kan zijn zonder goed operateur te wezen. Ik weet zeer goed, dat er gevallen zijn, waarbij men voor geen kunstbewerking terug mag deinzen, hoe ernstig en gewichtig zij ook zijn moge. Maar ik wenschte slechts helder te laten uitkomen, dat de operateur alleen de geheele chirurg niet is. Met routine en handigheid kan men het als operateur vrij ver brengen, vooral wanneer men zich bepaalt tot de sedert jaar en dag stereotyp geworden operatiën. Daarentegen zijn er tal van schijnbaar kleine kunstbewerkingen, die, — ik aarzel niet het te verklaren, — vrij wat meer ontleedkundige kennis, vrij wat meer vastheid van hand en kloekheid van geest vorderen, dan menige oogverblindende verwijdering van ledematen. Ik bedoel de preventieve insnijdingen bij diepliggende beenvlies-ontstekingen, phlegmonen, halsabcessen en periarticulaire aandoeningen. Hier is een tijdig en met vaste hand ten uitvoer gebrachte stoute insnijding dikwijls levensreddend. Hoe menige amputatie, hoe menige exarticulatie of resectie zou niet in lateren tijd zijn voorkomen, wanneer men maar in het begin der aandoening den moed had gehad een diepe insnijding te maken, in stede van zijn toevlucht te nemen tot de, — ten onrechte altijd onschadelijk gewaande, — pappen.

De chirurgie kan intusschen over nog andere hulpmiddelen beschikken dan het mes; over hulpmiddelen, die, als kinderen van den jongsten tijd, nog meer ons recht geven, om te spreken over het preventieve karakter

der moderne chirurgie. Ik bedoel het gipsverband van onzen Matthysen, de drainaige van Chassaignac, het permanente warmwater-bad van Langenbeck, de irrigatie en in het bijzonder de subcutane irrigatie van Szymonowski.

Bovenaan sta het gipsverband.

Wie den naam van Matthysen noemt, heeft dien van een der weldoeners van het menschelijk geslacht op de lippen. Na de chloroform ken ik geen middel, dat zooveel smarten gelenigd, zooveel ledematen behouden, zooveel levens gered, zooveel krachtige burgers voor den staat gespaard heeft.

Hoort Langenbeck, en hij zal u zeggen, dat met dat verband de krijgschirurgie een nieuwe phasa is ingetreden.

Hoort Szymonowski, en hij zal u verzekeren, dat de ware behandeling der beenbreuken, en vooral der gecompliceerde, eerst met de kennis van het gipsverband aanvangt.

Hoort Weber, Billroth en wien niet, en ze zullen u verklaren, dat ze bij gewrichtsontstekingen geen werkzamer middel kennen.

Er heerscht een zeldzame overeenstemming tusschen de chirurgen van alle landen in de erkenning van de groote verdiensten dezer vinding. Jammer maar, dat men de erkentelijkheid jegens den uitvinder zóózeer vergeet, dat zelfs de warmste buitenlandsche lofredenaars van het verband de heugenis aan zijn naam schijnen verloren te hebben.

Laten wij, zijn landgenooten, ons ten minste niet aan dezelfde ondankbaarheid schuldig maken, en den naam van den waardigen man ten allen tijde hoog in eere houden!

Naast en met het gipsverband komt aan de drainage van Chassaignac de hoogste lof toe. Door het doorhalen van draineerbuizen, door ze in holten te voeren, waarin vochten, — of liever ontstekingsproducten, — gevormd worden, die, zoo ze daar bleven stagneeren, onvermijdelijk in rotting overgaan en bloedvergiftiging bewerken zouden, voorkomt men al die nadeelige gevolgen. Maar nergens komt het nut der drainage, met het gipsverband verbonden, zóó sterk uit, als bij gecompliceerde beenbreuken. Hier moet men aan twee aanwijzingen voldoen, die lijnrecht tegen elkander over staan. Het deel moet volkomen onbewegelijk gehouden, de gevormde etter enz. onophoudelijk verwijderd worden. Door het inbrengen van draineerbuizen, het aanleggen van een gevensterd gipsverband,

en het doorhalen van de einden dier buizen door de vensters, wordt in die moeilijkheid op even eenvoudige als zekere wijze voorzien en menig lid behouden, dat anders onvermijdelijk verwijderd had moeten worden.

Ten allen tijde vreesde men voor den nadeeligen invloed der lucht op wonden en kanalen. Hoe men zich die nadeelige werking ook voorstelle; hetzij men dien toestand aan eenvoudige prikkeling der wond door de dampkringslucht toeschrijve: hetzij men voor den rottenden invloed der zuurstof op in warme plaatsen stilstaande vochten beducht zij; of met Lister meene, dat microscopische organismen, van de wond uit, besmettend op het lichaam werken; — ten allen tijde heeft men getracht dien invloed af te weren. Veelal te vergeefsch.

Aan Langenbeck komt de eer toe, van door zijn permanent-warmwaterbad niet alleen het middel gevonden te hebben, dat volkomen aan dit doel beantwoordt, maar dat, behalve deze preventieve eigenschappen, ook nog belangrijke curatieve bezit. Daardoor toch wordt elke stagnatie van ontstekingsproducten voorkomen; het deel verkeert voortdurend in een gelijkmatig verhoogden warmtegraad, iets dat zoo gunstig voor de genezing is; eindelijk, het wordt beveiligd tegen allen andere schadelijke invloeden van buiten. Of de imbibitie van het warme water, die inderdaad zeer belangrijk is, ook gunstig op de genezing werkt, zooals Szymonowski beweert, zou ik niet durven beslissen. Wel, dat zijn subcutane irrigatie van warm water, waar het geldt ophoopingen te beletten in groote, geen afvloed gedoogende holten, een belangrijk preventief nut heeft. Eindelijk, dat Lister en zijn navolgers in het ruim gebruik van carboolzuur het panacee willen gevonden hebben, dat elke wondinfectie voorkomt; ja, door zijn inwendig gebruik, elke, langs andere wegen in het lichaam geraakte, deleteere stof vernietigt, moge niet van overdrijving zijn vrij te pleiten: zeker is het, dat het belangrijke preventieve eigenschappen bezit.

Zij is conservatief.

Trots de doelmatigste behandeling, is men niet altijd bij machte het dreigende gevaar af te wenden. Er moet soms naar het mes gegrepen worden. Dan eerst schittert de moderne chirurgie in al haar luister; want ze treedt op om te behouden!

»Hoe?" vraagt welligt de oningewijde, »kan de operatieve chirurgie behouden? Is haar karakter niet veeleer destructief?"

Een kort overzicht van het voornaamste, dat de moderne chirurgie nu al doet om te conserveeren, zal, vertrouw ik voldoende zijn, om de populaire meening van haar bloot destructief karakter te wijzigen.

Immers, zij brengt valsche gewrichten door vaste vereeniging tot genezing; zij breekt en zaagt ankyloseu en slecht genezene beenderen door. Zij klieft verkorte spieren en pezen, en rekt samengetrokken ledematen langzaam of plotseling uit. Zij geneest groote slagaderbreuken, niet slechts door onderbinding van den hoofdstam, maar ook door injectie, galvanismus, en vooral door de zoo onschuldige drukking. De laatste methode is zeker geen vinding van de moderne chirurgie. Maar geheel en al in vergetelheid geraakt, is zij door de Iersche school, met Hutton van Dublin aan het hoofd, weder in eere gebracht, op zóó ruime schaal toegepast en door de chirurgen van alle landen zóózeer nagevolgd, dat ze niet meer vergeten kan worden. Daarenboven is ze ook hier bij het oude en overgeleverde niet blijven staan. En in 1864 mocht Paget vragen: »wie onzer had tien jaren geleden durven denken, dat een aneurisma van de arteria poplitea zou kunnen genezen worden door het onderbeen op de dij te buigen en dus mechanisch den bloedsomloop te stuiten?" Niet langer laat de moderne chirurgie bij beenziekten het jaren lang durende afstootingsproces aan de natuur over, maar ze verwijdert langs operatieven weg in weinige minuten, wat door de duidelijkste en krachtigste natuurpogingen niet gelukken wilde, »Sie giebt," roept Paul uit, »das Glied dem Köper und den Kranken dem Leben wieder!"

En wat ik zooeven van de drukking der slagaderbreuken zeide, geldt in nog grootere mate van de plastische kunstbewerkingen, van de resecties en van nog meerdere operatiën, die tot dit gebied behooren. Doch wat zeggen enkele pogingen, die deels mislukt, deels gelukt, doch spoedig weder in vergetelheid geraakt zijn? Aan onzen tijd was het voorbehouden, ze tot wetenschappelijk gegrondveste leerstukken te verheffen, en ze zoo een blijvende plaats in de chirurgie te verzekeren. Zonder nog te spreken van de verbeterde techniek en de zoozeer vereenvoudigde nabehandeling der plastische operatiën, vooral door Simon, is het genoeg om te wijzen

op de proeven die genomen, op de waarnemingen die gedaan zijn, om de waarde der verschillende hechtingsmiddelen te leeren kennen. Ik herinner slechts aan hetgeen Simpson, Simon en Ollier op dit gebied gedaan hebben. De metaaldraden hebben reëele waarde; de verbeterde zijdendradenfabricatie is bepaald nuttig; de voordeelen, die zij bij de plastische en andere operatiën bieden, zijn niet te miskennen. En de naden zelve? Wat hebben we niet te danken aan de „Hohlnath" van Küchler, aan de ontspannings- en andere naadvormen van Simon? De aanwezigheid van ligaturen, vooral van zijden draden in wonden is dikwijls een bron van gevaar, zeker een hinderpaal voor de genezing. Welnu! men deinst er thans volstrekt niet meer voor terug, na groote kunstbewerkingen op organen, in de diepste holten van het menschelijk lichaam gelegen, de daarin gemaakte wonden met metaalhechtingen te sluiten. En hiermede is het stoute bestaan nog niet ten einde. Na de hechting laat men de deelen in de diepte, waaruit zij te voorschijn gehaald zijn, weder wegzinken, men sluit daarna de bekleedsels, welke de wanden der holten vormen, en men ziet de wonden genezen, zonder de minste ettering te veroorzaken, een wijze van doen, die nog onlangs in de handen van mijn geachten ambtgenoot, den Hoogleeraar Simon Thomas met de schitterendste uitkomst is bekroond geworden.

De acupressuur van Simpson moge al niet, — zooals hij en andere enthousiastische vereerders dier nieuwe wijze van sluiting van doorgesneden of verwonde slagaderen verzekerd hebben, — de onderbinding met draden volkomen vervangen: ruimere aanwending, dan haar tot dusverre, vooral in ons vaderland, ten deel is gevallen, verdient ze zeker.

Wenden we den blik van de hulpmiddelen tot de kunstbewerkingen zelve, dan staan we verbaasd over de vorderingen, die in de laatste jaren op dat gebied gemaakt zijn. Het terrein, waarop dit geschiedde, is, ik wil niet zeggen verplaatst, maar zeker uitgebreid. Hoe veel is niet de rhinoplastie in waarde gestegen, sedert men ook het beenvlies met den huidlap overplant? Aan de uranoplastie van Langenbeck blijft de naam van dien grooten meester evenzeer verbonden, als aan zijn geniale schepping, om door scharniervorming door de bedekkende zachte deelen en het beenvlies, een daarmede verbonden beweegbaar stuk uit de aange-

zichtsbeenderen te zagen, ten einde zich zoodoende een veiligen weg te banen tot de anders zeker doodende nasopharyngeaal-polijpen, ze vandaar weg te nemen, en daarna het been weder op zijn plaats te brengen. Wat een betrekkelijke eenvoud in vergelijking van vroeger, toen men als inleiding tot de eigenlijke operatie met de resectie der bovenkaak begon!

Ik zeide zoo even, dat het terrein voor de plastiek belangrijk uitgebreid is. Om dit te bewijzen, behoef ik slechts te herinneren aan hetgeen de operatie der vesico-vaginaalfistel was in de handen van Wutzer, en wat ze geworden is door de krachtige pogingen van Marion Sims, Bozemann, Simon e. a. Toen behoorde genezing tot de zeldzaamheden; thans is een mislukte operatie iets ongewoons. Hoeveel eenvoudiger is ook haar techniek en hoe weinig bezwarend is thans de nabehandeling!

Vreesde ik niet te wijdloopig te worden, ik zou u nog wijzen op de perineoplastieën van Baker Brown, Langenbeck en Küchler. Maar ik mag van dit gedeelte van mijn onderwerp niet afstappen, zonder stiltestaan bij het groote gebied der resectiën, een der glanspunten der moderne chirurgie.

Er bestaat geen smartelijker kunstbewerking voor den heelmeester dan de amputatie. Het bewustzijn van dikwijls een straks nog sterk, krachtig man in een invalide te moeten herscheppen, is zoo pijnlijk, dat het niet te verwonderen is, zoo men, in zijn zucht om te behouden, wel eens te ver gaat. Bij het bekende feit, dat met elken duim, dien men hooger amputeert, vooral op de onderste ledematen, het levensgevaar voor den lijder stijgt, had men zeker mogen verwachten, dat elke kunstbewerking, die in de plaats der zoo destructieve amputatie komt, als een welkome gave door ieder chirurg zou beschouwd worden. Dat de resectiën dus, waarbij men zich ten doel stelt, alleen het zieke gedeelte van het gewrichtseinde, van de gewrichtsvlakte of holte, of van het been in zijn samenhang, te verwijderen, om, — zoo niet altijd een volkomen, — dan toch een gedeeltelijk bruikbaar deel over te houden, onverdeelden bijval zouden vinden, had men reden te verwachten. Toch zijn er nog bestrijders. Haar te veroordeelen, omdat ze voor sommige gewrichten, — het kniegewricht b. v., — niet zulke uitmuntende uitkomsten geeft, als voor schouder en elleboog, is het toppunt van ongerijmdheid. Gaandeweg verbetert de techniek, en ook ten opzichte der nabehandeling winnen we

dagelijks aan kennis en ervaring. Maar bovendien, de resultaten op dit gebied, vooral in Engeland verkregen, zijn verre van gering te achten. De lineaire snede van Langenbeck en de capsulo-sous-periosteale resectiën, waardoor het gevaar voor het leven zooveel geringer, waardoor de functiën van het deel zooveel zekerder en volkomener behouden worden, zullen en moeten van onberekenbaren invloed zijn, om, waar het slechts mogelijk is, de amputatiën te vervangen. Dat we reeds op den goeden weg zijn, blijkt duidelijk, wanneer we nagaan, dat men nog zoo lang niet geleden, bij elke aandoening van het tibio-tarsaal-gewricht, welke de verwijdering van het zieke been vorderde, au lieu d'élection amputeerde; (de sus-malléolaire was in onbruik geraakt wegens gebrek aan doelmatige kunstvoeten;) waardoor dus het been grootendeels verloren ging. Thans stelt men den lijder door de operatiën van Syme en Pirogoff in staat, met een goed ingerichte laars zich fiksch en gemakkelijk te bewegen, en door dien van Robert met een goeden kunstvoet te kunnen loopen en staan.

De grootste overwinning echter, die de conservatieve chirurgie behaald heeft, is ongetwijfeld deze: dat ze de amputatiën zelve minder destructief heeft gemaakt. Zonder nog te spreken van het behoud eener periosteaallap tot bedekking der stomp, waarvan men nog te weinig weet, om er met zekerheid een oordeel over te kunnen vellen, wil ik slechts de aandacht vestigen op de belangrijke verbeteringen, die de gevaarlijkste van alle amputatiën, — die der dij, — ondergaan heeft. Het vroeger door Malgaigne gedane voorstel, om het dijbeen zoo dicht mogelijk bij de condyli door te zagen, werd door Syme ten uitvoer gebracht, en reeds in 1845 kon hij, op verschillende waarnemingen steunende, verklaren, dat de amputatie door de knobbels minder gevaarlijk was, dan die door de pijp. Op zijne ervaring en die van Fergusson, Butcher, C. Heine e. a. bouwende, kunnen wij roemen op de goede gevolgen der supra- en transcondylaire amputatiën. Van de operatie van Gritti zwijg ik, omdat de acten over haar nog niet gesloten zijn. Maar ik mag van dit gebied niet scheiden, zonder gewag te maken van de stoutste der conservatieve kunstbewerkingen, de totale verwijdering van het schouderblad, in October 1856 door Syme voor het eerst ondernomen, terwijl hij, bij een latere operatie van dien aard, nog bovendien het sleutelbeen en een stuk van

het opperarmbeen heeft weggenomen, met behoud van het grootste gedeelte der verrichtingen van het deel. Stelt daartegenover de vreeselijke verminking, die ontstaan zoude zijn, zoo hij, minder conservatief, den ouden weg gevolgd had, en onversaagd genoeg ware geweest, om den geheelen arm met het sleutelbeen en schouderblad weg te nemen, hetgeen toch had moeten geschieden, zoo hij het leven van den lijder door een operatie had pogen te redden. — Ik zwijg van de galvanocaustische operatiën, van de écrasement linéaire van Maissonneuve, om nog met een enkel woord te wijzen op de steeds meer en meer gewaardeerde en reeds het burgerrecht verkregen hebbende ovariotomie. De zegeningen, door haar over het menschdom uitgestort, zijn zóó groot, dat om haar alleen aan de moderne chirurgie reeds de lauwerkrans toekomt.

Zij is positief.

De meerdere zekerheid der chirurgie boven de zoogenaamde „inwendige geneeskunde", is niet te miskennen. Dit neemt niet weg, dat men de eerste wel eens overschat, de laatste dikwijls verkleind heeft. Ook voor haar is met de uitbreiding van het physisch onderzoek en den vooruitgang op het veld der pathologische anatomie en chemie een nieuw tijdvak aangebroken. 't Is waar, de grootste winst komt op rekening der diagnostiek, de kleinste op die der therapie. Maar is dit niet, tot op zekere hoogte, ook het geval met de chirurgie? En leidt meerdere zekerheid in de erkenning van ziekten en gebreken, ook niet tot meerdere zekerheid in de prognose en behandeling? Toch zijn we, wat de zekerheid, ook in de chirurgie, betreft, nog lang niet op de hoogte, waarop we moeten zijn. Maar we zijn gelukkig op den juisten weg om er toe te geraken, sedert de statistiek ons hare hulp biedt.

Het groote voordeel toch, dat het uitdrukken der verkregen resultaten in getallen aanbiedt, is, dat men daardoor genoodzaakt wordt, zichzelven en anderen strenger rekenschap van zijn doen en laten te geven. Eerlijkheid en oprechtheid worden er door bevorderd, zelfmisleiding voorkomen. Gaat men aan het werk, dan ziet men spoedig, dat men goede of slechte uitkomsten eener wijze van opereeren of behandelen overschat of te gering geacht heeft. Men leert inzien, waar het voornamelijk op aan-

komt. Men stelt zich niet tevreden met eenige meer of minder in het oog loopende gevolgtrekkingen uit de waargenomen gevallen te maken; maar men doet vragen, waarop men het antwoord van eigen en anderer ervaring verlangt. De vergelijking tusschen de gevolgen van de eene of andere methode van opereeren of behandelen krijgt eerst zekerheid, wanneer men de cijfers tegen elkander over plaatst. Het verschil in uitkomsten van dezelfde kunstbewerking onder verschillende omstandigheden, doet ons naar de maatschappelijke en andere verhoudingen vorschen; waaraan dit verschil geweten moet worden. In één woord, we zoeken overal naar het verband, dat er noodzakelijk bestaan moet tusschen oorzaak en gevolg, om op te klimmen tot de kennis der wetten, die ze beheerschen.

De groote vraag is maar, of de voorstanders der statistiek zich geen illusiën maken, en of een streng-wetenschappelijke clinisch-chirurgische statistiek mogelijk is. De militaire chirurgie heeft hierop reeds een volkomen bevredigend antwoord gegeven. De omstandigheden mogen daar gunstiger zijn, dan in de burgermaatschappij met al haar verscheidenheden, eigenaardigheden en eischen: de mogelijkheid is bewezen; het komt er maar op aan, de moeilijkheden te overwinnen. Dat deze velen in getal zijn, wie zal het ontkennen? Dat er veel tijd, veel arbeid en geduld aan zal moeten besteed worden, wie zal het tegenspreken? Toch mag dit de arbeiders niet terughouden, hunne taak met lust en ijver te aanvaarden. Mogen soms de resultaten niet zoo dadelijk in het oog vallen; mogen de vruchten onzer bemoeiingen soms eerst door het nageslacht geplukt worden: wat nood? Laat ons voor onze opvolgers doen, wat onze voorgangers voor ons gedaan hebben! Werken we met overtuiging ook voor de toekomst, zonder bekrompen aan den dag van heden te blijven hangen! Dan worden we van zelve gedrongen om te zien naar hetgeen achter ons ligt. Dan zullen we aan kennis en oordeel winnen en zeker aan piëteit jegens onze voorgangers niet verliezen.

Intusschen moet men in zijn eischen aan de statistiek niet te ver gaan, en van haar op een gegeven oogenblik niet meer vergen, dan zij nog geven kan. Zij is de w e t e n s c h a p d e r f e i t e n. Ze heeft dus behoefte aan feiten, aan veel feiten, aan de kennis der feiten, wil ze die kennis organiseeren. En niet minder aan tijd. Het is natuurlijk onmo-

gelijk den tijd te bepalen of te beperken, dien de wetenschop noodig heeft, om rustig en kalm voort te werken tot het bereiken van groote resultaten. Doch intusschen trekt de ongeduldige maatschappij, in afwachting dier groote uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek, reeds uit de kennis der feiten zelve onnoemelijk voordeel.

Het volgende strekke tot bewijs dezer stelling.

In 1858 of 1859 gebeurde in Frankrijk het ongehoorde. Twee jeugdige heelkundigen, Topinard en Le Fort, waren vermetel genoeg, om aan de onfeilbaarheid, ja, zelfs aan de onovertrefbaarheid der fransche heelkunde te twijfelen. Opgewekt onder anderen door het: „Coup d'oeil sur la chirurgie anglaise" van Deville, toenmaals professor in de ontleedkunde aan het St. Georg Hospital te Londen, togen zij naar Engeland. Gedurende verscheidene maanden bezochten ze de hospitalen van Londen, Edinburg, en Glascow. Ze hadden den moed, de uitkomsten hunner ervaringen, — die waarlijk niet ten voordeele der fransche chirurgie uitvielen, — door den druk bekend te maken, en ze met warmte tegen de heftige aanvallen, waaraan ze in de Société de Chirurgie blootstonden, te verdedigen. En hoe men ook declameerde, en over gebrek aan vaderlandsliefde, over ondankbaarheid en misschien ook wel over verraad aan het vaderland schreeuwde, daar stonden ze die brutale cijfers, die al dat vertoon te niet deden. Want, wat leerden die cijfers? In de hospitalen van Parijs stierven, volgens Malgaigne, na amputatiën der dij $63^{0}/_{0}$, volgens anderen $70^{0}/_{0}$; in die te Londen slechts $30^{0}/_{0}$. Na die van het onderbeen, in Parijs $55^{0}/_{0}$, in Londen $35^{0}/_{0}$; na die van den opperarm te Parijs $45^{0}/_{0}$, in Londen $29,5^{0}/_{0}$; na die van den voorarm in Parijs $28^{4}/_{7}\,^{0}/_{0}$, in Londen $17^{17}/_{21}\,^{0}/_{0}$. Bij het optellen der resultaten na amputatiën der groote ledematen, in het algemeen, verkregen, bleek het, dat in de Parijsche hospitaleu volgens Malgaigne van de geopereerden 1 op $1^{17}/_{28}$ of $55,9^{0}/_{0}$ stierven, terwijl, volgens Topinard, in die van Londen de sterfteverhouding was 1 op $3^{63}/_{160}$ of $29,46^{0}/_{0}$, dus, door elkander gerekend, een verschil van $25^{44}/_{100}\,^{0}/_{0}$. Daar viel niet tegen te redeneeren. De kennis dier feiten gaf aanleiding, niet alleen tot groote debatten en schitterende bewijzen van welsprekendheid, maar had ook practische resultaten. Het spreekt van zelve, dat naar de redenen

van dat verschil werd gezocht. Oorzaken, methoden van opereeren en verbinden, nabehandeling, niet het minst de kwestie der hospitalen, werden overwogen. De laatste vooral wekte de hartstochten in niet geringe mate op. De slotsom echter was en bleef, dat de Parijsche hospitalen in vele, — zoo niet in alle, — opzichten beneden de Londensche stonden, dat de voeding vooral er veel te wenschen overliet, dat er gebrek aan zindelijkheid heerschte, en nog zooveel meer, dat aanleiding heeft gegeven tot het invoeren van verbeteringen, waaronder in de eerste plaats dient genoemd te worden, het bouwen van een nieuw Hôtel-Dieu, waarvan we hopen dat het aan de verwachting zal beantwoorden.

Hetzelfde geldt in zekeren zin van de knieresectiën. In Engeland op ruime schaal uitgeoefend, op het vasteland nauwelijks opgenomen, beginnen de gunstige cijfers, in het eerste rijk verkregen, tot navolging op te wekken. De tijd is niet ver meer af, dat ook zij tot de regelmatig uitgevoerde kunstbewerkingen zullen behooren.

En eindelijk de ovariotomie. Deze, nog niet lang geleden door sommigen slechts als een historische curiositeit gekende operatie, had nooit die hooge vlucht genomen, zoo Spencer Wells niet met zijn, — al waren het in den beginne slechts bescheiden, — cijfers, voor het geneeskundig publiek ware opgetreden. Van zelve moest men tot de vergelijking komen tusschen het ellendige lot van die vrouwen, waarbij men palliatieven aanwendde, en die onvermijdelijk den dood in de armen gevoerd werden, en dat van die, welke voor de helft, zoo niet voor $^2/_3$ door de stoute kunstbewerking aan haar gezin, aan de maatschappij teruggegeven worden.

Men ziet het: de kennis der kleinere getallen is reeds nuttig, zonder dat daardoor afbreuk gedaan wordt aan de groote resultaten, die men, met den tijd, van de wetenschappelijk bearbeide statistiek verwachten kan.

Zij is humaan.

Wanneer ik zeg, dat het karakter der moderne chirurgie humaan is, dan bedoel ik daarmede niet, dat haar uitoefenaars zich door meerdere humaniteit van hun voorgangers onderscheiden. De echte chirurg wist ten allen tijde, dat ruwheid geen moed, dat grofheid geen kracht verraadt. Evenmin het zoeken naar middelen, om de lijders gevoelloos te

maken voor de pijn der kunstbewerkingen. Daarop was men steeds uit, al was het met minder geluk dan in onzen tijd, nu we in het bezit zijn van aether, chloroform, de koude mengsels van Arnott, en de aether-sprey van Richardson, om van andere, minder goed beproefde stoffen te zwijgen.

Maar ik bedoel de groote hospitaal-kwestie, die thans overal aan de orde is, met de verbeterde en ruimere voeding en zorgvuldiger verpleging der lijders. Voor niemand hebben goed ingerichte ziekenhuizen zooveel waarde, als voor den heelmeester. Hij weet het, dat het lot van zijn geopereerden of van de aan belangrijke verwondingen en beleedigingen lijdenden grootendeels afhangt van het verblijf, waarin ze behandeld en verpleegd worden. Hij kent, helaas, den verderfelijken invloed, dien slecht gelegen, slecht geventileerde, onzuiver gehouden, in één woord, slechte ziekeninrichtingen op de ontwikkeling van epidemieën, van wondkoorts, wondroos, putride infectie, pyaemie en hospitaalversterving uitoefenen. De laatste verdelgende oorlogen in de Krim, in Italie, vooral in Amerika, ook in Duitschland bijzonder in Bohemen gevoerd, hebben wonderen van echte humaniteit gewrocht. „Mitten aus den Schrecken des Krieges heraus," zegt Virchow, „ist eine der höchsten Aufgaben der Cultur für Alle ein Gegenstand eifrigen Strebens geworden."

De Amerikanen, wakker geworden door de verderfelijke gevolgen der ophooping van zieken en gewonden, hebben het zoogenaamde barakkenstelsel ingevoerd. Ze verpleegden hunne lijders in afgescheiden afdeelingen, (barakken); ze isoleerden ze dus zooveel mogelijk. Ook de verpleging in tenten, op het veld opgeslagen, vond, waar de nood het eischte, ruime toepassing en navolging. Het oprichten van ziekendorpen, ver van het gewoel en de nadeelige invloeden der groote steden verwijderd, — zooals Simpson dit met zooveel vuur verdedigd, — is een schoone utopie, die op practische hinderpalen stuit en niet licht verwezenlijkt zal worden. Hetzelfde geldt van het stichten van ziekenhuizen voor behoeftigen in zachtere luchtstreken. De wensch, ook in ons vaderland uitgedrukt, om arme lijders in de gelegenheid te stellen, van de weldaden der zeebaden en der zeelucht te genieten, die tot dusverre slechts voor de meer gegoeden weggelegd zijn, kan evenwel met goeden wil wel verwezenlijkt worden.

Maar **vóór alles** is het noodig, goed ingerichte ziekenhuizen te bouwen, en dit wordt thans hier en elders en overal begrepen. Dit is in onzen tijd het eenige, echt practische middel om nuttig en heilzaam te werken. Men is niet meer tevreden met die zieken-bergplaatsen van weleer, die, als bij toeval, hier en daar nedergeworpen zijn, waarin het vriendelijke zonlicht en de koesterende zonnestralen nauwlijks toegang hebben, waarin de lucht, die de arme lijders inademen, door hunne emanatiën en door die hunner ongelukkige lotgenooten verpest, waarlijk geen **pabulum vitae** meer voor hen is.

Thans zoekt men voor zijn ziekeninrichtingen luchtige, droge plaatsen, men ruimt alle omringende belemmeringen uit den weg, en zorgt, dat de luchtstroom van alle kanten ruim en gemakkelijk toegankelijk zij.

Omvang en hoogte der ziekenzalen worden nauwkeurig berekend, opdat voor ieder der daarin in kleinen getale gehuisveste lijders eene voldoende hoeveelheid lucht aanwezig zij.

Door ventilatie wordt voor haar voortdurende verversching gezorgd, hetzij door de zoogenaamde natuurlijke of kunstmatige.

Bij de steeds meer en meer veldwinnende overtuiging, dat de stoffen, welke de zieken infecteeren, aan de verbandstukken, aan de bedden, aan de gewitte muren, aan den bodem der zalen en gangen kleven, zorgt men niet slechts voor de grootste zindelijkheid, maar verft men de muren, cireert of veel liever parquetteert men de vloeren der zalen en corridors. Waarmede men ook karig zij, met den toevoer en doorvoer van water is men het niet meer.

De voeding vooral van aan chirurgische gebreken lijdenden is thans ruim en krachtig. Zoo ergens, dan is dit zeker in ons land noodig, waar de individuen waaruit onze hospitaal-bevolking bestaat, zoo verarmd en verwaarloosd zijn, dat men zelfs in gewone gevallen daarop rekenen moet. Hoeveel meer dus, waar belangrijke destructieve processen aanwezig zijn, en waar, zóoals na groote kunstbewerkingen, niet alleen de normale stofwisseling onderhouden, maar ook nieuwe weefsels gevormd moeten worden. Een ieder begrijpt licht, dat, waar veel stof verbruikt wordt, veel en goede stof moet aangevoerd worden.

En eindelijk: de ziekenverpleging. Dit kind, dit lievelingskind van

onzen tijd, vindt zijne hoogste en heilzaamste uitdrukking in de Vereeniging: "onder het roode kruis." Hoezeer zij niet op het gebied der gewone hospitaal-verpleging werkdadig optreedt of optreden moet, heeft zij veel bijgedragen, om de overtuiging te wekken, dat het niet genoeg is, een goed en degelijk geneeskundig personeel aan het ziekenhuis te verbinden, maar dat zij, die den zieke dag en nacht omringen en helpen en verplegen moeten, flinke, gezonde, krachtige, verstandige, humane en geoefende menschen dienen te zijn.

"Also vor Allem gute und reichliche Luft! Sodann gutes und reichliches "Wasser und gute Nahrungsmittel. Das hilft in vielen Fällen mehr, als "alle ärtztliche Kunst, oder genauer gesagt, die ärtztliche Kunst besteht "in vielen Fällen darin, Luft, Wasser und Nahrung in genügender Be-"schaffenheit zu besorgen. Endlich vergessen wir nicht, den Ärtzten "tüchtige Krankenpfleger und Pflegerinnen an die Seite zu geben, denn "diese sind die eigentlichen Soldaten der Kranken-"pflege."

Dit zijn de woorden van Virchow, en met volle overtuiging zeg ik ze hem na.

Ik ben aan het einde van mijne taak. Ik weet het, ik heb ze slechts onvolkomen, slechts gebrekkig vervuld. Maar het onderwerp is ook zoo rijk en de stof zoo overvloedig. Ik kon niet meer dan het voornaamste aanstippen. Veel van hetgeen wetenswaardig was, moest ik achterwege laten, om uw geduld niet te zeer op de proef te stellen. Genoeg echter hoop ik gezegd te hebben, om u de waarde der moderne chirurgie te leeren kennen, u met haar voornaamste karaktertrekken bekend te maken, en, — kan het zijn, — ook uw liefde voor haar te winnen. Dat ik haar met hart en ziel toegedaan ben, zal u niet verwonderen, wanneer ik u de plechtige verzekering geef: dat al hetgeen ik ten haren voordeele aangevoerd heb, bij mij niet op bespiegeling, niet slechts op het gezag van anderen rust, maar dat het steunt op eigen ruime beproeving, op eigen langdurige ervaring!

Edel-Groot-Achtbare Heeren, Curatoren der Leidsche Hoogeschool. Aan uw vertrouwen ben ik de gewichtige en vereerende betrekking verschuldigd, die ik thans aanvaard. Ik gevoel er al het belang van, en weet de onderscheiding van Hoogleeraar aan de Leidsche Academie te zijn, naar waarde te schatten. Ontvangt, met mijn hartelijken dank, de verzekering, dat ik ten volle de verplichtingen begrijp, die voortaan op mij zullen rusten. Ik heb het besluit, om aan de mij geworden roeping te voldoen, niet lichtvaardig genomen. De overtuiging van nuttig te kunnen zijn, gepaard aan het vaste voornemen om nuttig te willen zijn, hebben mij daarbij geleid. Maar ik weet tevens, dat ik, zonder uw krachtige hulp, niets zal vermogen.

Ik hoop, dat het mij gelukt zal zijn, U eenig denkbeeld te geven van de hoogte, waarop de moderne chirurgie zich bevindt. Wil ze voldoen aan hetgeen men van haar met recht eischen kan, dan moet ze over ruime hulpmiddelen kunnen beschikken. En deze hulpmiddelen, E. G. A. Heeren, verwacht ik van U. Wanneer ik rondom mij zie en naga, wat er onder uw bestuur aan deze Hoogeschool voor de zusterwetenschappen gedaan is, en door het bouwen van een nieuw nosocomium voor de geneeskunde thans gedaan wordt, dan ga ik zeker niet te ver, wanneer ik zeg, dat ik op uw hulp vertrouw. Het geldt hier niet alleen de zuivere wetenschap, maar ook de toegepaste, die zich aan den dienst der lijdende menscheid wijdt. Wetenschap en humaniteit ontmoeten zich hier op hetzelfde gebied. Aan deze zult Ge uw hooggeschatte hulp en bijstand niet ontzeggen; aan mijne pogingen om ze te bevorderen uw veelvermogenden steun niet onthouden.

Hooggeleerde Heeren, Geachte Ambtgenooten, Hoogleeraren dezer Hoogeschool! Met U samentewerken tot bereiking van het doel onzer Academie; bevordering der zuivere wetenschap en vorming van wetenschappelijk practische mannen op elk gebied, is een voorrecht en een eer. Een voorrecht: want ook voor den leeraar geldt hetzelfde als voor den leerling: de omgang, het verkeer met beoefenaars van de verschillendste vakken, verruimt den geest, verheldert den blik en beveiligt voor de eenzijdig-

heid, die het natuurlijke gevolg moet zijn van elke uitsluitende vakstudie. Een eer is het, zich in dezelfde richting te bewegen met zoovelen, die op velerlei gebied van kennis en wetenschap reeds met roemrijke onderscheiding zijn werkzaam geweest.

Ik beveel mij in uw welwillendheid aan. In het bijzonder in die van U, Geachte Ambtgenooten der Medische Faculteit. Ik zal uw raad en voorlichting dikwijls noodig hebben. Ik hoop dat ge ze mij, zoo vaak ik die inroep, niet zult onthouden.

De afwezigheid van den Hoogleeraar Evers betreur ik zeer. Moge hij spoedig, in het volkomene bezit zijner gezondheid en krachten, aan zijn nuttigen werkkring teruggegeven worden!

Hooggeachte Krieger! Het is heden de tweede maal, dat ik geroepen wordt, uw opvolger te zijn. De eerste keer, toen ik in uw plaats tot Lector aan de voormalige Geneeskundige school te Rotterdam benoemd werd, vervulde die benoeming mij met vreugde, omdat ze u tot hoogeren werkkring riep en mij de gelegenheid tot oefening en vermeerdering van kennis opende. Nu neem ik met leedwezen uw plaats in, omdat redenen van gezondheid u genoodzaakt hebben, een betrekking vaarwel te zeggen, waarin ge nog zoolang nuttig hadt kunnen werken, en ik een woonplaats en werkkring verlaten moet, waar ik me gelukkig en tevreden gevoelde, waar al mijn wenschen, al mijn eischen en verwachtingen in de ruimste mate bevredigd werden.

Alleen plichtgevoel en een groote liefde voor het onderwijs konden mij bewegen, den ouden met den nieuwen werkkring te verwisselen. Moge het u gegeven zijn, nog lang gelukkig en tevreden de welverdiende rust te genieten; en mij, een u niet onwaardige opvolger te wezen. Mogen mijn aanstaande leerlingen mij eens evenveel liefde bewijzen, als de uwe U steeds in zoo ruime mate betoond hebben!

Hooggeschatte Goudsmit! oude, trouwe vriend! Van de prilste jeugd aan elkander verbonden, zijn de stormen des levens over onze hoofden gegaan, zonder onze vriendschap te schokken. Integendeel, ze hebben haar meer en meer bevestigd, want juist dan bewees ze haar kracht. Het

vooruitzicht om met U samen te leven, met U samen te werken, tot opbouw der wetenschap, tot nut der aan onze zorgen toevertrouwde jongelingschap, is zeker niet de minst bekoorlijke zijde van mijn nieuwen werkkring. Maar samenwerken is daarom nog niet met gelijke krachten, met gelijke vermogens werken. Ik besef zeer goed, hoeveel ik bij U te kort schiet, bij U, die met volle recht een der sieraden dezer Academie genoemd moogt worden. Maar gij zult mij wel vergunnen, te trachten U op zijde te streven; wat meer is, ik ben er overtuigd van, dat gij mij daarbij uw raad, uw hulp, uw steun niet onthouden zult. Nog lang zij 't mij gegeven, er van te genieten!

Hooggeachte Tilanus! uw tegenwoordigheid is mij in menig opzicht aangenaam. Het is de eerste keer, dat ik u wederzie nadat ge van eene ernstige en gevaarlijke ziekte hersteld zijt. Ik wensch er u, uw gezin, uw eerbiedwaardige en door ieder hooggeschatten vader, de inrichting waaraan ge verbonden zijt, de Maatschappij, van harte geluk mede. Ik zie in uw komst meer dan alleen een bewijs van sympathie voor mij, ik zie er een bewijs in van belangstelling voor onze Academie.

Men heeft wel eens gesproken van naijver die er tusschen onze inrichtingen voor Onderwijs zoude heerschen. Ik werp even als gij die beschuldiging verre van mij. Laat er liever een edele wedstrijd tusschen ons bestaan, wie het meest, het best voor zijn leerlingen, voor de wetenschap voor de menschheid werkt. Dien kamp bied ik u aan, accepteer ook gij ze.

Waarde Verwanten, Vrienden en oude Ambtgenooten! gij, die hier allen gekomen zijt, om getuigen te wezen van deze plechtigheid! Hartelijk dank voor dit nieuwe bewijs Uwer welwillendheid, Uwer belangstelling. Nooit zal ik vergeten, wat ge steeds voor mij zijt geweest, nooit zal de herinnering uit mijn geheugen gewischt worden, aan al wat ik goeds, aangenaams en hartelijks van U ondervonden heb. Behoudt voor mij dezelfde gevoelens, al ben ik niet meer in uw onmiddelijke nabijheid! Mij zal de herinnering aan U steeds heilig en dierbaar zijn!

Wel-Edele Heeren, Studenten der Leidsche Hoogeschool! Ik ben geen vreemdeling op het gebied van onderwijs en praktijk. Ik acht dit voor ons beiden een voordeel. Voor mij, omdat ik daardoor bekend ben geworden met uw eischen en uwe behoeften. Voor u, omdat ik tot u kan komen, toegerust met eene mate van ervaring, die, — ik mag het zonder grootspraak zeggen, omdat ze het gevolg is van buitengewoon gelukkige omstandigheden, — door weinigen in ons land op het gebied der heelkunde overtroffen wordt. Die ervaring voor u steeds dienstbaar te maken, u bij elk voorkomend geval mede te deelen, wat de ondervinding mij te dien opzichte geleerd heeft, zal voortdurend mijn streven zijn. Zoodoende zult ge geleidelijk en gemakkelijk tot practici gevormd worden.

In welken geest ik dit zal doen, hebt ge zoo straks vernomen. Wetenschap moet de grondslag van al ons werken, van al ons pogen zijn. Zonder deze, geen reëele kennis, geen wezenlijke ervaring. Ook gij, — ik ben er zeker van, — gij wilt geen routiniers worden, maar degelijke, wetenschappelijk gevormde practische mannen. Dat ge dit zult worden, is ook mijn wensch, u daartoe te geleiden, mijn wil. Welnu, waar ons doel hetzelfde is, daar moeten ook onze pogingen dezelfde zijn; daar moeten we ook trouw verbonden samenwerken, om het door beiden evenzeer beoogde, evenzeer gewenschte resultaat te bereiken!

Daartoe bied ik u rond en open mijne hulp aan; onthoudt gij mij uw medewerking niet!

SERIES LECTIONUM,

IN

ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA

HABENDARUM, POST FERIAS AESTIVAS ANNI CIOIOCCCLXIX.

FACULTAS MEDICA.

I. C. G. EVERS Therapeuticum remediorum usum indicabit, die Veneris, ... hora IX.

Doctrinam morborum singularium tradet, diebus Lunae et Mercurii, ... IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio habendis, praeërit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... XI.

Collegio casuali, die Saturni, ... X—XII.

Praxin medicam in policlinico moderabitur.

Capita selecta historiae medicinae tractabit, diebus et horis auditoribus commodis.

G. C. B. SURINGAR Therapiam generalem docebit, diebus Martis et Iovis, ... XII.

Pharmacognosin et naturalem remediorum historiam, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... XII.

Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur, diebus singulis, ... X.

A. E. SIMON THOMAS Theoriam artis obstetriciae exponet, diebus Martis, Iovis et Saturni, ... IX.

Exercitationibus clinicis, in Nosocomio academico habendis, vacabit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... IX.

Doctrinam Operationum tradet, et Operationibus obstetriciis, tum in pelvi factitia, tum in cadavere instituendis, praeërit, die Mercurii, ... hora I.

Gynaecologiae et Gynaecopathologiae selecta tradet, die Lunae, ... I.

Praxin obstetriciam, tum in Nosocomio academico, tum in Policlinico obstetricio, quoties necesse erit, moderabitur.

A. HEYNSIUS Physiologiam specialem docebit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

Chymiam physiologicam docebit, diebus Iovis et Veneris, . . X.

Exercitiis practicis, experimentis et indagationibus physiologicis in laboratorio quotidie praeërit.

Exercitiis practicis in microscopii usu praeërit, diebus Mercurii et Iovis, ... II.

I. A. BOOGAARD Prof. extraord., Anatomiam pathologicam docebit, die Iovis, ... II—IV.

Pathologiam generalem docebit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, ... XI.

Hygienen publicam et privatam tradet, die Martis, ... II.

T. ZAAIJER Prof. extraord., Anatomiam systematicam, microscopicam et topographicam docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, ... IX.

Methodum secandi cadavera, quotidie hiberno tempore.

M. POLANO Horas lectionibus de Chirurgia et Medicina forensi destinatas postea indicabit.

D. DOIJER Prof. extraord., Ophthalmologiam docebit horis dein indicandis.

FACULTAS IURIDICA.

I. DE WAL Encyclopaediam et Methodologiam Iurisprudentiae exponet, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

Ius Criminale tradet, diebus Iovis, Veneris et Saturni, . . . IX.

Legem Iudiciorum Criminalium interpretabitur, iisdem diebus, ... X.

S. VISSERING Statisticam Patriae explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... hora XI.
Historiam Europae diplomaticam, iisdem diebus, ... I.
Oeconomiam politicam, die Iovis, ... XI et I,
et die Veneris, ... XI.

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE Ius Civile hodiernum interpretabitur, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII,
et die Veneris, ... I.
Legem Iudiciorum privatorum, additis exercitationibus forensibus, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.
Ius Mercatorium, iisdem diebus, ... IX.

I. E. GOUDSMIT interpretabitur Iustiniani *Institutiones*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... I,
et diebus Iovis, Veneris et Saturni, ... IX.
Tractabit locum de obligationibus, diebus Lunae, Martis et Mercurii. Die Veneris interpretabitur titulum Digestorum, De Verb. oblig. (45. 1), ... II.
Historiam Iuris Romani enarrabit, diebus Iovis, Veneris et Saturni, ... X.
Disputandi exercitia moderabitur, diebus et horis auditoribus commodis.

I. T. BUIJS tradet ius gentium, diebus Lunae, Martis et Mercurii, XI.
Philosophiam iuris, iisdem diebus, ... XII.
Ius publicum, diebus Iovis et Veneris, ... XII,
et die Saturni, ... XI.

FACULTAS THEOLOGICA.

W. A. VAN HENGEL, provectae aetatis causa rude donatus, quantum per vires licebit, Academiae alumnis prodesse conabitur.

I. H. SCHOLTEN Theologiae dogmaticae partem posteriorem exponet, duce Compendio a se edito, die Lunae, ... I,
die Martis, ... XI,
die Iovis, ... X—XII,
et die Veneris, ... X.

Introitum in libros N. T. tradet disquisitione critica de scriptis Lucae, diebus Martis et Veneris, ... hora I.

De Theologia naturali colloquetur die Iovis, ... I.

A. KUENEN Ethicam Christianam tradet, die Mercurii, ... XI,

die Iovis, ... XII,

et die Veneris, ... XI.

Historiam librorum V. Foederis enarrabit, die Lunae, . . . X,

et die Mercurii, ... I.

Historiae Israëlitarum capita selecta exponet, die Veneris, XII.

De rebus theologicis cum provectioribus aget hora vespertina postea indicanda.

I. I. PRINS utramque epistolam Petrinam, ut et Iudae, interpretabitur, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... IX.

Theologiae Practicae partem catecheticam, pastoralem et ecclesiasticam tractabit, diebus Martis et Mercurii, ... X.

Exercitationes catecheticas et homileticas moderabitur, die Lunae, ... XI et II.

De rebus argumenti potissimum critico-exegetici cum novitiis aget hora vespertina postea indicanda.

L. G. E. RAUWENHOFF Ecclesiae Christianae historiam tradet, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Historiae literariae Christianae locos selectos tractabit, diebus Martis et Mercurii, ... II.

Orationibus Sacris praeërunt I. H. SCHOLTEN, A. KUENEN, I. I. PRINS et L. G. E. RAUWENHOFF, diebus et horis sibi et Candidatis Theologiae commodis; — publice disputandi exercitationibus, die Veneris, ... II.

FACULTAS DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

A. H. VAN DER BOON MESCH Chymiam corporum organicorum exponet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.

Chymiam, quae anorganica vocatur, docebit, iisdem diebus, XI.

Artem pharmaceuticam theoreticam et experimentalem exponet, diebus Lunae et Mercurii, ... hora XII.
Oeconomiam ruralem tradet, diebus Martis et Iovis, ... XII.
Chymiam theoreticam exponet, diebus Iovis et Veneris, . . I.
Experimenta instituendi artem docebit et Exercitia practica in Laboratorio moderabitur quotidie.
Cum Studiosis provectioribus de Physiologia chymica colloquetur, die Veneris, hora vespertina, ... V—VII.

F. KAISER Astronomiam theoreticam tradet, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... IX.
Astronomiam practicam, iisdem diebus, ... X.
Theoriam motus corporum coelestium tradet, diebus et horis auditoribus commodis.
Artis observandi exercitiis quotidie praeërit.
Astronomiam, quam popularem vocant, tradet diebus et horis auditoribus commodis.

P. L. RIJKE Physicam experimentalem docebit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... XII.
De Physices capitibus selectis latius et fusius disseret, diebus Lunae et Mercurii, ... X.
Physicam Mathematicam tradet, diebus Martis et Iovis, . . II.
Meteorologiam exponet, die Iovis, ... X.
Exercitiis physicis practicis praeërit, quotidie.

W. F. R. SURINGAR Morphologiam, anatomiam et physiologiam plantarum exponet, diebus Martis, Mercurii et Iovis, ... I.
Phytographiam et taxonomiam docebit, selectasque plantarum familias explicabit, diebus Lunae et Veneris, ... I et II.
Cum studiosis provectioribus rei herbariae capita selecta fusius tractare paratus est, hora commoda.
Exercitationes in structura plantarum ope microscopii exploranda moderabitur, die Martis, ... II—IV.
Phytotomiae usum ad cognoscendas partes plantarum officinales docebit, die Iovis, ... II—IV.
Excursionibus botanicis praeërit tempore aestivo, die Saturni.

D. BIERENS DE HAAN Trigonometriam planam aliaque argumenta ex geometria plana tractabit, die Iovis, ... hora X,
die Veneris, ... IX et X.
Algebrae superioris capita quaedam et analysin algebraicam, die Mercurii, ... II,
diebus Iovis et Saturni, ... IX.
Calculum differentialem, die Martis, ... II,
et die Iovis, ... I.
Artis coniectandi principia die Martis, ... III,
die Iovis, ... XI,
et die Saturni, ... XII.
Calculi integralis partem primam, die Martis, ... I,
die Veneris, ... XI,
et die Saturni, ... X.

P. VAN GEER Prof. extraord. Stereometriam et Trigonometriam sphaericam docebit, diebus Martis et Mercurii, ... VIII.
Algebram sive Arithmeticam universalem, die Saturni, . . . X.
Elementa geometriae analyticae et descriptivae, die Lunae, . . III,
diebus Veneris et Saturni, ... XI.
Analysin geometricam superiorem, diebus Lunae et Mercurii, XI.
Mechanicam analyticam, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, ... X.

E. SELENKA Zoologiam et Anatomiam comparatam tractabit, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, ... XI.
Mineralogiam et Palaeontologiam, diebus Lunae et Martis, I.
Cum Studiosis provectis de selectis Zoologiae capitibus disputabit diebus horisque auditoribus commodis.
Exercitiis practicis Zoologicis praeërit, diebus Lunae et Martis, I et II.

FACULTAS PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

A. RUTGERS Iesaiae *Vaticinia*, *Proverb.* librum et *Psalmos* selectos interpretabitur, diebus Lunae et Martis, ... IX,

et die Mercurii, ... hora VIII.

Linguae Hebraeae grammaticam docebit, diebus Lunae, Martis et Iovis, ... VIII.

Secundum Samuelis *librum* cursoria lectione tractabit, die Lunae, ... I,

et die Iovis, ... IX.

Antiquitates Israëlitarum explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

I. H. STUFFKEN Logicam tradet, die Martis, ... I,

diebus Iovis et Veneris, ... XI.

Metaphysicam docebit, diebus Martis et Mercurii, ... XI.

Historiam philosophiae explicabit, diebus Lunae et Iovis, . . XII.

Paedagogicam exponet, diebus et horis auditoribus commodis.

C. G. COBET interpretabitur Herodotum, Homerum et Euripidis *Phoenissas*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... X.

Antiquitates Romanas docebit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XII.

Cum paulo provectioribus Antiquitatum Romanarum causa leget Tacitum et Suetonium, diebus Iovis et Veneris, . . XII.

Scholas Paedagogicas habebit, diebus Martis et Iovis, . . . II.

Artem metricam tradet, diebus Veneris et Saturni, ... I.

Scriptores Graecos cursoria lectione tractabit, die Martis hora vespertina, ... VIII—X.

Initia Palaeographiae Graecae candidatis Litterarum explicabit, die Saturni, ... IX—XI.

R. P. A. DOZY Historiam universalem explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... XI.

Varios locos historiae aevi medii et historiae recentioris exponet, diebus Lunae et Martis, ... XII.

M. DE VRIES Linguam literasque patrias explicabit, diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... II.

Linguam literasque patrias medii aevi explicabit, diebus Martis et Iovis, ... III.

Linguam literasque patrias saeculi XVII explicabit, die Lunae, ... hora I.

De lingua patria pure et eleganter scribenda aget, additis exercitiis practicis, horis postea constituendis.

Carminum medii aevi interpretationem criticam provectiores docebit, die Saturni, ... I—III.

Linguam Gothicam tradet, die Lunae, ... III,
et die Iovis, ... II.

Linguam Anglo-Saxonicam et Veterem Frisicam tradet, diebus et horis auditoribus commodis.

Vocabula in iure patrio antiquo et hodierno usitata etymologice explicare perget, die Mercurii, ... III.

R. FRUIN Historiam Patriae tradet, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, ... I.

Historiam politicam Belgii foederati exponet, diebus Iovis et Veneris, ... XI.

W. G. PLUYGERS interpretabitur Tacitum (rec. Halm) et Ciceronis Or. *pro Cluentio* (rec. C. L. Kaiser), diebus Lunae, Martis et Mercurii, ... IX.

Antiquitates Graecas docebit, die Iovis, ... IX—XI.

Scriptorum Latinorum selectos locos Philologorum iunioribus explicabit, diebus Lunae et Mercurii, ... II.

Veteres membranas Latinas cum provectioribus tractabit, die Martis, ... II—IV.

H. KERN Grammaticam sanscritam docebit, die Saturni, ... XI—I.

Carmina Indica selecta cum provectioribus leget, die Lunae hora vespertina, ... VI—VIII.

Zend-Avestam interpretabitur horis auditoribus commodis.

Grammaticam comparatam tradet, diebus Mercurii et Veneris, III.

M. I. DE GOEJE Prof. extraord., literas Arabicas, Chaldaïcas et Syriacas docebit, die Iovis, ... I et II,
et die Veneris, ... II.

Chrestomathiam Kosegarteni leget cum provectoribus die Lunae, hora vespertina, ... VI—VIII.

Coranum et scriptorum Arabicorum locos selectos interpretabitur, diebus Martis et Veneris, ... hora X—XII.

Lectiones habebit de gentibus Semiticis, Israële excepto, hora auditoribus commoda.

C. A. X. G. F. SICHERER Literarum Germanicarum Lector, selecta principum Poëtarum germanicorum carmina interpretari paratus est, simul id acturus, ut his ipsis exemplis varia Poëseos genera explicet auditoribus.

E. GERLAND, Adiutor Professoris Physices, theoriam instrumentorum, quibus Physici ad metiendum praecipue utuntur, exponet horis auditoribus commodis.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

DIE XXXI M. DECEMBRIS A. CIƆIƆCCCLXIX.

In Facultate		Medica	119.
〃	〃	Iuridica	329.
〃	〃	Theologica	55.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	83.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum.	75.
			661.

Praeterea in Album Academicum nomina Studiosorum, in Athenaeis studiis vacantium, relata sunt, eo consilio, ut hic examina subeant et Doctoratum nanciscantur:

In Facultate		Medica	4.
〃	〃	Iuridica	30.
〃	〃	Theologica	20.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	1.
〃	〃	Phil. Theor. et Litt. Hum.	14.
			69.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA LUGDUNO-BATAVA,

A DIE VIII FEBRUARII CIↃIↃCCCLXIX AD DIEM VIII FEBRUARII CIↃIↃCCCLXX.

IN FACULTATE MEDICA.

D. 11 Febr. IOHANNES HENRICUS GENTIS, Coevordensis, publice defensa dissertatione: *Over bloedontlasting bij ziekte*, Med. Doctor.

D. 12 Febr. AEGIDIUS SAMUËL DE BRUYN, Roterodamensis, privatim defensa dissertatione: *Iets over de resectie van het kniegewricht, naar aanleiding van drie hiervan waargenomen gevallen in het gemeente Ziekenhuis te Rotterdam*, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 5 Martii. ARNOLDUS VAN RHIJN, Med. Doctor, ex pago Katwijk, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor, *cum laude*.

D. 18 Martii. PETRUS IOHANNES GUILIELMUS BIJNEN, Med. Doctor, ex pago Waalre, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor, *magna cum laude*.

D. 20 Martii. GUILIELMUS FREDERICUS SWITZAR, Wateringensis, privatim defensa dissertatione: *Verslag van de geneeskundige kliniek en polikliniek aan de Leidsche Hoogeschool gedurende de Academische cursus* 1866—1867 *en* 1867—1868, Med. Doctor, *cum laude*.

D. 7 Maii. HENRICUS DE ZWAAN, Med. Doctor, ex pago Brielsch-Nieuwland, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor, *magna cum laude*.

D. 29 Maii. HENRICUS HUBERTUS VAN DEN BERGH, ex pago Veghel, privatim defensa dissertatione: *Over de digitalis en haar gebruik in verschillende ziekten*, Med. Doctor.

D. 22 Iunii. Guilielmus fredericus switzar, Med. Doctor, Wateringensis, privatim defensis thesibus, Art. Obst. Doctor, *cum laude.*

D. 28 Iunii. Henricus isaacus didericus langelaan, ex pago Heemstede, privatim defensa dissertatione: *Bijdrage tot de kennis der epilepsie*, Med. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. Iacobus lionel vrendam, ex Paramaribo, publice defensa dissertatione: *Over hoofdelooze misgeboorten*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 1 Iulii. Sebastianus van der horst, Med. Doctor, ex pago Nieuwveen, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. Idem, privatim defensis thesibus, Art. Obst. Doctor, *magna cum laude.*

Eodem die. Iohannes iacobus langelaan, Med. Doctor, ex pago Heemstede, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor, *cum laude.*

D. 22 Octobr. Hermanus teunissen, Amstelodamensis, publice defensa dissertatione: *Opmerkingen over Retentio Placentae en mededeeling van een waargenomen geval van die stoornis der baring*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 27 Octobr. Everardus petrus iohannes van der hurk, Med. Doctor, Harlemensis, privatim defensis thesibus, Art. Obst. Doctor, *cum laude.*

D. 29 Nov. Iacobus lionel veendam, Med. Doctor, ex Paramaribo, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor, *cum laude.*

D. 12 Ian. Gerardus iohannes gijsbertus iacobus schouten, ex pago Wijchen, privatim defensa dissertatione: *Over de physiologische werking van broomkalium*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 31 Ian. Guilielmus ludovicus henricus strijbosch, Silva-Ducensis, privatim defensa dissertatione: *Over de structuur en den samenhang der nierbuisjes*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 5 Febr. Thijsius feddo risselada, Sneekanus, privatim defensa dissertatione: *Over keering bij vernauwing van den bekkeningang*, Med. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. Arnoldus claudius rudolphus ida de bruyn, ex pago Overlangel, privatim defensa dissertatione: *De differentieele diagnose van maagkanker en ronde maagzweer*, Med. Doctor.

D. 7 Febr. ANTONIUS GERARDUS DEGENAAR, Borculensis, privatim defensa dissertatione: *Over litteekenretractie en epitheliaalkanker in litteekens*, Med. Doctor, *magna cum laude*.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 20 Martii. IOHANNES GUALTERUS VAN OOSTERZEE, Roterodamensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 6 Apr. FREDERICUS GUILIELMUS EDUARDUS GROENINX VAN ZOELEN, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 27 Apr. HENRICUS GERHARDUS JORDENS, Daventriensis, publice defensa dissertatione: *Beschouwingen over zaken buiten den handel*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 28 Apr. CAROLUS DE VOS VAN STEENWIJK, Zwollanus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 8 Maii. PETRUS GUILIELMUS ADRIANUS CORT VAN DER LINDEN, Haganus, publice defensa dissertatione: *Beschouwingen over het strand*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 27 Maii. MAURITIUS FRANCISCUS IOSEPHUS VAN SASSE VAN YSSELT, Boxmeeranus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 29 Maii. ONCKO WICHERUS STAR NUMAN, Groninganus, publice defensa dissertatione: *Cornelis van Bynkershoek, zijn leven en zijne geschriften*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 8 Iunii. CORNELIUS HERMANUS PETRUS KLAVERWIJDEN, Lugduno-Batavus, privatim defensa dissertatione: *De hypothecatie van eens anders goed*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 9 Iunii. SEBALDUS IUSTINUS BRUGMANS, Amstelodamensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 10 Iunii. HENRICUS IOHANNES TOURS, Roterodamensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 12 Iunii. ABRAHAMUS FRANCISCUS CAROLUS HARTOGH, Amstelodamensis, publice defensa dissertatione: *De aansprakelijkheid van den Staat voor onregtmatige daden zijner ambtenaren*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 16 Iunii. Egbertus van den berch van heemstede, Lugduno-Batavus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. Andreas hubertus ernestus gadiot, Mosa-Traiectinus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 21 Iunii. Guilielmus carolus samuel van der mandele, ex oppido Delft, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. Iacobus sickenga, Wolveganus, privatim defensa dissertatione: *Het hof van Friesland gedurende de zeventiende eeuw*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 23 Iunii. Iacobus van pallandt-neerijnen, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. Oscar petrus marius guilielmus hubertus beerenbroek, Weertanus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 24 Iunii. Christianus ludovicus rendorp, Weurtanus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. Iohannes adrianus de bas, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 25 Iunii. Gerardus marius stolte, Indo-Batavus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 28 Iunii. Iacobus didericus veegens, Haganus, publice defensa dissertatione: *De Banken van leening in Noord-Nederland tot het einde der achttiende eeuw*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. Abrahamus antonius de vries, Amstelodamensis, publice defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 29 Iunii. Ielle meinesz, Amstelodamensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. Victor eugenius ludovicus de stuers, Mosa-Traiectinus, publice defensa dissertatione: *De verhouding der volksvertegenwoordigers tot hunne kiezers. Eerste deel. Theoretische beschouwingen*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 30 Iunii. Helenus marinus de wendt, Sneekanus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. Marius cornelius leonardus lotsy, Dordracensis, privatim

defensa dissertatione: *Beschouwingen over de binnenvaart*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

Eodem die. IOSEPHUS FRANCISCUS ALPHONSUS VERHEIJEN VAN ESTVELT, Boxmeeranus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. ABRAHAMUS TEIXEIRA DE MATTOS, Amstelodamensis, publice defensa dissertatione: *Bijdrage tot de leer van den meineed; aanteekening op Art.* 366 *C. P.*, I. U. Doctor, *magna cum laude*.

D. 2 Oct. ADRIANUS CATHARINUS CORNELIUS FOLKERSMA, ex pago Koudum, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 20 Oct. AUGUSTUS GUILIELMUS BLUME, ex pago Wassenaar, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 29 Oct. CAROLUS LUDOVICUS ADRIANUS IUSTUS HUYSSEN VAN KATTENDIJKE, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 9. Nov. GUILIELMUS RIJNBRANDUS BODDAERT, Medioburgensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 10 Nov. ANTONIUS HUBERTUS HENRICUS VAN DER BURGH, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. ROGERIUS IOHANNES CAROLUS LOISEL, ex pago Houthem, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 12 Nov. PETRUS HENRICUS FERDINANDUS IUNIUS, Franequeranus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 13 Nov. CORNELIUS DE WITT HAMER, ex oppido Goes, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. HERMANUS DIDERICUS VAN KETWICH VERSCHUUR, Zwollanus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 16 Nov. IACOBUS STAAL, ex pago Soest, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

D. 19 Nov. HENRICUS BARTHOLDUS VAN TETS, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude*.

Eodem die. CORNELIUS WYBRANDI, Leovardiensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 23 Nov. FREDERICUS GUILIELMUS GERARDUS CLIFFORD, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 6 Dec. IACOBUS GUILIELMUS DANIEL SCHUURBEQUE BOEIJE, ex oppido Zierikzee, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 11 Dec. CAROLUS REMBGES, Kruiningensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 18 Dec. THEODORUS DE HAAN HUGENHOLTZ, Hillegomensis, privatim defensa dissertatione: *De geloofsbrief van den vertegenwoordiger*, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 22 Dec. GUILIELMUS ALBERTUS VAN LIDTH DE JEUDE, Tielanus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

Eodem die. PETRUS PET, Amstelodamensis, publice defensa dissertatione: *De vrachtbetaling in het hedendaagsche zeerecht*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 12 Ian. CAROLUS MARIUS GIJSBERTUS DE MEYÏER, Arnhemensis, publice defensa dissertatione: *De geschiedenis van het Nederlandsche patentrecht*, I. U. Doctor, *magna cum laude.*

D. 19 Ian. PETRUS IOHANNES BODDAERT, Medioburgensis, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

Eodem die. MAXIMILIANUS PETRUS MARIUS VAN DAM, ex oppido Breda, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor.

D. 29 Ian. IOHANNES HENRICUS TERSTEEG, Amstelodamensis, publice defensa dissertatione: *De strafbepalingen in de Nederlandsche geneeskundige wetten*, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 1 Febr. IOHANNES HENRICUS DANIEL KRAEUTLER, Haganus, privatim defensis thesibus, I. U. Doctor, *cum laude.*

D. 5 Febr. IOHANNES IACOBUS MOMMA, Amstelodamensis, privatim defensa dissertatione: *Artikel* 56 *van het Nederlandsch-Indisch Regeerings-reglement in zijne wording geschetst*, I. U. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE THEOLOGICA.

D. 25 Maii. IOHANNES ANTONIUS BRUINS, ex pago Egmond a. d. Hoef, publice defensa dissertatione: *Het leerstuk over de kerk volgens Luther, Zwingli en Calvijn*, Theol. Doctor, *cum laude.*

D. 31 Maii. EDMUNDUS KOVÁCS DE SZÉKELY-KERESZTUR, ex Mezö-Bánd in Hungaria, publice defensa dissertatione: *Het protestantisme in*

Hongarijë gedurende de laatste twintig jaren, Theol. Doctor, *magna cum laude.*

D. 15 Oct. IOHANNES PETRUS MÜLLER, Amstelodamensis, privatim defensa dissertatione: *Bonifacius en de beginselen van zijnen arbeid*, Theol. Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

D. 6 Nov. NICOLAUS VAN DE WALL, Arnhemensis, privatim defensa dissertatione: *Over diffusie en dialyse*, Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor, *magna cum laude.*

D. 20 Nov. ABRAHAMUS VAN HASSELT, Sneekanus, publice defensa dissertatione: *De oplosbaarheid van eenige alcaloïden in verband beschouwd met de methoden hunner afscheiding*, Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor, *magna cum laude.*

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

D. 18 Febr. HERMANUS IOSEPHUS POLAK, Lugduno-Batavus, publice defensa dissertatione: *Observationes ad scholia in Homeri Odysseam*, Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, *magna cum laude.*

D. 10 Apr. IOHANNES GEORGIUS VOEGLER, Darmstadtensis, publice defenso: *Specimine Literario exhibente Prosopographiae Aristophaneae partem eam, quae est de belli ducibus*, Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, *cum laude.*

D. 21 Apr. LUDOVICUS IOHANNES MORELL, Amstelodamensis, publice defensa dissertatione c. t.: *Vita Phocionis*, Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, *cum laude.*

D. 29 Ian. EVERHARDUS OTTO HOUTSMA, ex pago Irnsum Frisius, publice defensa dissertatione c. t.: *Lexicon Rhetoricum Cantabrigiense*, Phil. Theor. Mag. Lit. Hum. Doctor, *magna cum laude.*

ACADEMIA

RHENO-TRAIECTINA.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

INDE A D. XIX M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXIX AD D. XXVI M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXX

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

BARTHOLDUS IACOBUS LINTELO DE GEER,

SENATUS ACTUARIUS

FREDERICUS ANTONIUS GUILIELMUS MIQUEL.

IN FACULTATE IURIDICA.

G. G. VREEDE.
B. I. LINTELO DE GEER.
I. A. FRUIN.
H. P. G. QUACK.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

R. VAN REES, (rude donatus).
P. HARTING.
C. H. D. BUYS BALLOT.
M. HOEK.
F. A. G. MIQUEL.
C. H. C. GRINWIS.
P. I. VAN KERCKHOFF.
E. MULDER.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

C. G. OPZOOMER.
I. A. C. ROVERS.
C. G. BRILL.
H. VAN HERWERDEN.
P. DE JONG.

IN FACULTATE MEDICA.

G. I. LONCQ, Corn. Ian. Fil.
F. C. DONDERS.
L. C. VAN GOUDOEVER.
G. KOSTER.
T. HALBERTSMA.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

B. TER HAAR.
I. I. DOEDES.
I. I. VAN OOSTERZEE.

MEDICINAE LECTOR.

P. Q. BRONDGEEST.

LITERARUM HODIERNARUM LECTORES.

I. S. ROBINSON, litt. Anglicarum.
I. H. HISGEN, litt. Germanicarum.
M. A. E. ROBERTI, litt. Francicarum.

DOCTOR ACADEMICUS IN LABORATORIO PHYSIOLOGICO.

TH. G. ENGELMANN.

IN NOSOCOMIO PSYCHIATRICO MEDICUS PRIMARIUS, PROFESSORIS TITULO ORNATUS.

I. P. T. VAN DER LITH.

ORATIO

DE

IURIS GERMANICI, INPRIMIS PATRII, STUDIO MINIME NEGLIGENDO,

QUAM HABUIT

BARTHOLDUS IACOBUS LINTELO DE GEER,
LITT. HUM. ET IUR. UTR. DOCT. ET PROF. ORDIN.,

DIE XXVI MARTII A. CIOIOCCCLXX,

IN AUDITORIO ACADEMIAE RHENO-TRAIECTINAE,

QUUM RECTORIS MUNUS DEPONERET.

ACCEDIT ACADEMIAE FATORUM ENARRATIO.

QUI HUIC PROVINCIAE PRAEES, VIR ILLUSTRISSIME.

HUIUS ACADEMIAE CURATORES, VIRI AMPLISSIMI.

VARIARUM DISCIPLINARUM PROFESSORES, COLLEGAE CONIUNCTISSIMI.

ACADEMIAE LECTORES, VIRI DOCTISSIMI.

CIVES ACADEMICI, COMMILITONES ORNATISSIMI.

QUOTQUOT AD HUNC DIEM FESTUM CELEBRANDUM HUC CONVENISTIS, AUDITORES SPECTATISSIMI, EXOPTATISSIMI.

Multa sunt, Auditores, quae me in hunc locum adscendentem movent et conturbant. Sive enim huius diei solennitatem cogito, quidque illa a me requirere videatur sive vestram considero frequentiam, qua huc convenistis, commoveri me sentio, qui neque diei splendori neque vestrae expectationi satisfacere possum. Spero fore ut quod oratori desit, suppleat argumenti dignitas. Non enim nunc me de stillicidiorum aut fluminum iure disputantem audietis neque de iure accrescendi verba facturus sum, verbosas explicare leges nolo aut difficiles exponere quaestiones: cedant verbosi garrula verba fori. Erunt fortasse, qui de praestantia Iuris Romani me dicturum putent, sed nolo vobis persuadere de re, de qua neminem vel paulo iuris peritum dubitare credo. Exspectatis, Auditores, me orationem habiturum de necessitate Iuris Romani addiscendi his quoque quibus vivimus temporibus, et sane notum est illud Horatii: navita de ventis, de tauris narrat arator, nec mirum esset si ego meam provinciam mihi illustrandam sumerem. Sed nolo abuti patientia vestra, id demonstrans quod nemo unquam negavit. Constitit sua laus semper Iuri Romano in patria nostra, ubi iurisprudentiae studium a summis viris excultum viguit et floruit, ubi hodieque Iuris Romani cognitio principium et fundamentum

solidae doctrinae habetur. Aliud est quod volo. Desidero enim ad plenam iuris privati scientiam iuris quoque germanici, patrii inprimis iuris cognitionem, huius studium non eo, quo meretur loco in nostra institutione publica habitum doleo. Non ego is sum qui studio Iuris Romani aliquid detractum velim, sed hodie non amplius hoc sufficere ad nostri iuris origines explicandas contendo, addendum est studium illius iuris, quod ex moribus et consuetudine natum multa sui nobis reliquit vestigia et antea fere praetervisum aut neglectum, hodie iure non minus quam Ius Romanum inter fontes iuris recentioris computatur. Dicam igitur *de Iuris Germanici, in primis patrii studio minime negligendo.* Vos, Auditores, ut benevolenter me audiatis, rogatos velim et, si minus ornate et copiose dixero, reputetis me ad eam legistarum pertinere familiam a quibus nemo unquam eloquentiam exspectavit.

I.

Sed nolo his immorari. Illud quaerere attinet qui factum sit, ut studium Iuris Romani ita praevaluerit, ut eo tota iuris privati scientia contineretur. Et sane si historiam iurisprudentiae consideramus ea res facile explicari poterit. Vix in Italia per doctores Bononienses fontes Iuris Romani conquiri et explicari coeperant, cum ad eos undique confluerent iuris studiosi, qui acceptam ab iis doctrinam per diversas Europae regiones late propagarunt. Statim per Italiae civitates maxima eius fuit auctoritas et Imperator Germaniae Fredericus I illud tanquam ius commune adoptavit, quod sua praestantia et natura omnia singulorum populorum et diversarum regionum iura superaret et vinceret. Cum Archiepiscopus Mediolanensis eum solenni oratione alloqueretur in comitiis imperii Roncaliae habitis, provocavit ad Iuris Romani auctoritatem ut Imperatoris maiestatem probaret. Imperator ipse cum iudex in curia consedisset ut a mane ad vesperam querelas divitum pauperumque audiret et singulis ius diceret, Romani iuris peritos advocavit. Audiatis testem qui praesens interfuit: „Fredericus" inquit, „habens quatuor iudices, videlicet Bulgarum, Martinum, Iacobum, Hugonem viros disertos, religiosos et in lege doctissimos, legumque in civitate Bononiensi doctores et multorum auditorum praeceptores, cum his aliisque legis peritis audiebat, discutiebat et terminabat negotia." Quanti

fecerit Imperator Iuris Romani renovatum studium ostendit etiam privilegiis, quibus eos uti voluit, qui haec studia frequentarent; ostendit eo ipso, quod suas leges Bononiam mitteret ut Codici Iustiniani adiectae cum ipso explicarentur et divulgarentur. Scilicet illi doctores statim Ius Romanum non tanquam ius obsoletum aut peregrinum docebant, sed considerabant quasi omnis iuris fundamentum, quod numquam non valere perrexerat, qua late se extenderant fines imperii Romani, quod melius iam cognitum et plenius intellectum ad instar scriptae rationis valere ubivis deberet. Novistis, Auditores, quam cito ad exemplum Bononiensis scholae novae iuris universitates exstiterint, non tantum in Italia, sed in Gallia quoque et Germania, ubi Ius Romanum a praestantissimis viris studiosae iuventuti explicabatur et commendabatur. In academiae Montispessulana docuerunt Placentinus et Azo, Tolosae leges explicuerunt Accursius iunior et Petrus de Bella Pertica, et quam multos hic citare possem viros, qui sua doctrina per diversas regiones Ius Romanum propagarunt. Ab his prodiit longa series Iurisconsultorum, qui doctrina insignes, in curiis imperatorum et regum, in consiliis principum, in iudiciis civitatium summam auctoritatem nacti sunt iurisque Romani principia in legibus et consuetudinibus populorum, in iudiciis et praxi forensi in dies magis introduxerunt. Parvi enim faciebant illi iura et consuetudines antiquas, quae non scriptae usu et moribus apud gentes Germanicas valuerant. Erant illa iura diversa pro locorum diversitate nec dum in artis formam redacta, et si alicubi vel a perito postea descripta vel a magistratibus urbium principibusve regionum edictis sancita erant, longe tamen haec aberant ab ea doctrina, ab ea arte et perfectione quam in Iure Romano suspiciebant doctores. Hoc tantum in scholis tractabant, hoc studiose investigabant, ex eo omnes solvebant quaestiones et si aliquando ad ius illud agreste et inconditum, quod moribus populorum et institutis insitum expelli et eripi sibi non sinebant homines, operam suam conferrent eruditi, hoc agere in primis solebant ut ad Iuris Romani principia illud detorquerent et cum illis in concordiam quandam redigerent. Non ego longo sermone vos morabor, Auditores, de patria nostra tantum dicere volo. Iam mature nostrates quoque scholas Iuris Romani in Italia et Gallia frequentare solebant. Clerici in primis eo studiorum causa abibant, ut ius canonicum Parisiis, romanum in civitate

Aurelianensi addiscerent. Iam saeculo decimo tertio Pandectarum codicem in coenobio Egmondensi evolvebant. Iam tum iuris canonici et civilis mentio haud semel occurrit et ad Romana praecepta in causis provocarunt eruditi. Sequenti saeculo Phillippus a Leidis, celeber ille Iurisconsultus, qui comiti Hollandiae et episcopo Traiectensi a consiliis fuit, commendavit iuris scientiam, voluitque ut cuilibet Balivo adiungeretur unus iurisperitus qui illi in gerendis negotiis assideret. Improbavit ille, nec mirum profecto, vulgarem quae tum obtinuit iudiciorum formam. „Quod ergo est," inquit, „ubi iudices nec experientiam habent iudicandi, nec iudicatur secundum leges, sed aliquo iudicio coram eis habito et disputato, quaeritur a bene natis patriae et vasallis domini terrae, quid iuris super illo? et ille deliberatione habita cum circumstantibus, dat responsum et illud habetur pro iudicio." Voluit igitur scriptor, ut iuris scientia promoveretur, „ut certi canonicatus, quibus Dominus comes abundat, reservarentur pro Licentiatis in iure civili vel canonico ut sic tales allicerentur praemiis."

Fuerunt autem Principes ex Burgundica domo orti qui maxime per has regiones Iuris Romani auctoritatem confirmarunt. Mutata tum fuit iudiciorum superiorum forma, et pro antiquo illo modo litigandi, qui hucusque obtinuit, novus introductus fuit, qui ex Iure Romano et Canonico ortus in Gallia et Burgundia iam invaluerat. Curia Mechliniensis, summum Principis tribunal qua late patuit eius iurisdictio, Romani iuris praecepta sua auctoritate propagavit. Instituta Curia Hollandiae, cui mandatum ut secundum iuris scripti regulas iudicaret, quoties deficerent consuetudines. Aliae deinde curiae provinciales conditae, quae causas ad ius Romanum in primis exigere solebant. Interea ad Academiam Lovaniensem nuper conditam multi confluxerunt, ut ibi Iurisprudentiam non minus quam alias disciplinas tractarent. Frequentes ibi ex patria nostra fuerunt auditores, qui mox reduces variis muneribus functi doctrinae laude inter cives floruerunt. Quid mirum in curiis omnia iam ita Latina sonuisse ut te nonnunquam in medio foro Romano versari putasses. Vitare debuit Georgius Princeps Saxonicus, ne advocati in Frisia in suis orationibus Latine loquerentur, metuens ne forte eos non intelligerent iudices et litigantes. Novistis, Auditores, quantopere tempore Caroli quinti et Philippi secundi usus Iuris Romani creverit. Saepius in legibus eorum ad scriptum ius provoca-

tur, iudices saepius ad illius praecepta remittuntur. Sic, ut exemplo utar, Praesides et Senatores curiae supremae nec non curiae Hollandiae iubentur sequi dispositionem iurium scriptorum et in notissima illa constitutione criminali praescribitur ut omnia delicta et crimina ad cognitionem iudicis delata puniantur secundum decisionem legum, iurium scriptorum vel placitorum Principis. Et certe hospes sit oportet in iuris historia qui tum Romani iuris summam fuisse in his terris auctoritatem negare velit. Omnes qui tum doctrinae laude floruerunt, ex scholis Iuris Romani et Canonici prodierant, unum vobis in memoriam revocare liceat Viglium a Zuichem, omnes qui tum de iure prodibant libri, populares in primis et forenses, ex Romanis fontibus ducti erant, ex his iura propria explicabant et supplebant, qui ut Winhovius in Transisalana regione ea collegerunt.

Post mutatam reipublicae formam sub finem saeculi decimi sexti florere in ipsa patria nostra coepit studium Iurisprudentiae, condita fuit Academia Lugduno-Batava, praemium virtutis, qua libertatem tuiti cives erant, et Hugo Donellus, quantus vir in iure civili, ex Gallia profugus vocatus ut Ius Romanum sua doctrina illustraret. Et si quis dubitat quale ius ibi doceri voluerint proavi nostri, audiat quae de pompa inaugurali narravit testis. "Post Theologiam Iustitia sequebatur in monocerote incedens, egregio cultu, obligatis fascia oculis unâque manu strictum gladium altera bilancem tenens. Hanc stipabant equis vecti quatuor summi Iurisconsulti, Iulianus, Papinianus, Ulpianus et Tribonianus, quibus ad latus totidem satellites." Videtis quos Iurisconsultos tum summi facerent et quorum doctrinam novam Universitatem aemulari et sequi optarent. Et quid de Frisiaca Academia dicam, ubi semper Iuris Romani studium laete viguit, postquam Henricus Schotanus primus in illo explicando viam praeivit. De hac nostra schola, cum eam inauguraretur, Antonius Aemilius sic praedicavit. "Hinc," inquit, "provenient, qui haesitanti operam impendant tribunali, qui laboranti succurrant foro, qui de regalibus respondeant, de iure episcopali, de iurisdictione, de legibus militaribus, de restitutione in integrum et, ne longo vos circuitu traham

Qui iuris nodos et legum aenigmata solvat.

Papinianos dabit nova Academia, Alciatos, Cuiacios, Hotomannos, non minus iuris utriusque consultos, quam rerum usu instructos." Sic ille

tum auguratus est, neque certe spes illa fefellit. Iuris Romani scientia solidae doctrinae fundamentum semper mansit et lectiones de Iustiniani Institutionibus et Digestis principem semper locum in academiis patriae nostrae obtinuerunt. Nolo repetere quae omnibus cognita sunt aut citare nomina nemini ignota, sed hoc mihi dabitis, Auditores, Ius Romanum ob aequitatem et plenitudinem tanquam scriptam rationem, tanquam ius perfectum et absolutum, tanquam ius commune ab omnibus fuisse consideratum, ita ut non tantum eo provocarent quoties iura localia deficerent, sed illud quoque usurparent ad haec explicanda et interpretanda. Norma erat ad quam omnia exigerent, regula cui omnia submitterent. Evolvite libros quaestionum, decisionum, inspicite commentarios, pleni sunt praeceptorum, quae a Romanis mutuarunt. Dominabatur Ius Romanum in Academiis, in iudiciis superioribus plurimarum regionum. Hoc eruditi aptum et idoneum iudicarunt, quod docte pleneque tractarent, hoc dignum quod accurate investigarent. Cum Academiae in patria nostra hoc quo vivimus saeculo restituerentur, fuerunt qui perpetuas de Iure Romano lectiones desiderantes alternis tantum annis ius hodiernum civile tractari voluerunt.

II.

Erraret tamen, Auditores, qui propter hoc Iuris Romani studium, consuetudines et leges populorum plane neglectas putaret. Imo fuerunt semper qui eas quoque explicare studuerunt, et quo magis Romani Iuris artem admirarentur, eo magis leges patrias ad eandem formam redigere voluerunt. Cum primum Ius Romanum propagari coepit per diversas Europae gentes, iam exstiterant, qui consuetudines et instituta antiqua collegerant et descripserant. Usum forensem illi et utilitatem iudicum in primis spectarunt. Novimus omnes illum Eike Repgoviensem, qui operis illius scriptor fuit, quod Speculi Saxonici nomine est cognitum. Postea vero cum iam magis Iuris Romani scientia ad Galliam et Germaniam pervenisset, plures ubivis pristina iura sua ab interitu vindicare, describere, ordinare conati sunt, aut etiam pleniorem iuris cognitionem aequalibus suis offerre voluerunt. Hoc ne temere dictum videatur, fecit in Gallia Desfontanius et doctior illo nec Romani iuris ignarus Beaumanorius. In

memoriam vero revocate, Auditores, quam multa deinceps exstiterint scripta ex hoc colligendi conservandique iuris antiqui studio. Ferax talium collectionum haec aetas. Ubivis collecta regionum, locorum, urbium iura; composita iura municipalia, sententiae iudicum et dicta iudicialia sunt descripta. Nulla fere per Germaniam civitas quae numero civium frequentior aut mercatura opulentior esset, quae non suas consuetudines et iura ordinata haberet. Quot nobis supersunt statuta urbana, quot placitorum civilium collectiones, quot iura aggerum, marcarum, corporum diversorum. Supersunt etiam in patria nostra, pro magna parte inedita, sed tamen studio digna. Quid enim? Habemus certe in his hominum qui tum vixerunt conditiones, mores et consuetudines expositas, habemus opiniones et placita descripta quae medio aevo invaluerant, vivimus haec legentes eorum temporum vitam, uberrimos ibi fontes et limpidos invenimus ex quibus iam pristini iuris scientia hauriri possit. Non mirum profecto si ista nunc sedulo conquirimus et accurate investigamus.

At vero non ita Doctores saeculi decimi quinti et decimi sexti. Hi enim, si quando ea respicerent quae exilia et imperfecta iis videbantur, ad Ius Romanum ea deflectere, explicare, emendare studuerunt. Maluerunt tamen suis scriptis Ius Romanum suis temporibus accommodare et vulgari expositione commendare popularibus suis. Hinc illa series librorum popularium, Summa ruralis Botellerii, Specula Tengleri et Brantsii et Gengleri aliaque bene multa. Sic exstitit tandem ius illud commune in Germania, quod diversis constans elementis, mox pristini iuris locum occupavit. Si per eos stetisset obliterata fuissent antiquitatis Germanicae vestigia, praevaluissent illius iuris praecepta, quod ex Romanis fontibus et doctorum opinionibus erat derivatum. Hoc enim solum in scholis dominabatur. At vero non ubivis hoc iis cessit. Mansisse postea quoque vel sic tamen quaedam antiqui iuris vestigia in urbium locorumque consuetudinibus testis est ius Lubecensium, hoc nomine celebre.

Sed redeo ad patriam nostram, ibi enim in primis multa in praxi et foro valere ex antiquitate perrexerunt quae alibi aut desuetudine abrogata aut legibus sublata erant. Causam si requiritis, Auditores, sita ea erat in peculiari patriae nostrae conditione. Tandem, res nota est, sub unius imperio hae regiones coniunctae erant, sed ita ut singulae sua instituta,

mores, consuetudines conservassent. Haec acriter tuebantur nec facile sibi eripi sinebant. Non opus profecto, ut vobis enumerem repetita illa praecepta Caroli quinti et Philippi regis. quibus omnia locorum urbiumque privilegia et iura ordinari, describi, sibique transmitti iusserunt. Putabant scilicet se in his regionibus idem efficere posse, quod in Gallia obtinuerat. Regum edicta ibi effecerant ut diversarum regionum consuetudines scripto mandatae, emendatae et a regibus confirmatae fuerint. At vero quod ibi consummatum fuit, ubi regium imperium facilius omnes difficultates superavit, hoc idem in patria nostra haud facile perfici potuit. Metuebant enim proavi nostri, suae libertatis vindices, ne infringerentur aut diminuerentur sua privilegia et iura. Detrectarunt hanc a Principe oblatam confirmationem. Quaedam urbes cunctanter iussis paruerunt, secutae deinde quaedam aliae. Sed per temporum necessitudines et turbatum mox reipublicae statum haec res ad exitum nunquam perduci potuit. Verumtamen haec iussa non omni effectu caruerunt, imo tulerunt iuri nostro patrio optimos fructus. Intelligitis enim, Auditores, quantopere haec de colligendis consuetudinibus praecepta contulerint ut ubivis accuratius homines sua iura colligerent et ordinarent. Idque non tantum ut ea Principi confirmanda tandem, si parendum esset, transmitterent, sed etiam ut ipsi melius sua iura cognoscerent et acrius vindicarent.

Plura etenim municipia antea quidem iam antiquiora placita collegerant et disposuerant. Ius municipale Groninganum, Daventriense, Zwollanum seculo decimo quinto collectum, editum habemus; liber aureus Campensium, statuta Elburgensia et per multa alia eiusdem aetatis latent adhuc in tabulariis publicis. Haec vero omnia nunc recognita, suppleta, melius ordinata fuerunt. Concedite mihi ut id, quod Campensibus acciderit, breviter memorem, hinc enim optime horum temporum cognoscitur ratio. Erat aliquis iuris utriusque Doctor, Hermanus Croeser, doctrina aeque ac muneribus, quibus functus erat, nobilis. Hunc rogarunt magistratus ut urbis iura ordinaret et describeret. Opus suscepit et amplum codicem confecit iuris privati compendium, quale a talii doctore exspectaveris, in quo plurima ex Iure Romano desumpta inessent. Obtulit magistratibus, examinarunt opus doctoris, sed ita displicuit ut seponerent, hoc enim noluerunt ut pro antiquis suis consuetudinibus ius illud novum intruderetur.

Maluerunt pristinis potius iuribus et libro suo aureo uti quam dicto opere Croeseri, et quod Zasius apud Friburgenses perfecerat, illud Croesero apud Campenses non cessit. Feliciores fuerunt Zwollani, apud quos nova iuris municipalis recensio prodiit, sed nolo plura his addere. Omnibus enim notum est, quam multae saeculo decimo sexto exstiterint iurium et privilegiorum collectiones per diversas patriae regiones et urbes. Multa in his ex antiquitate servata, a quibus non facile recedebant proavi nostri, multa quoque vel ex Germanico iure derivata vel cum illo cognata. Quid, quod tum adhuc fuit quaedam Speculi Saxonici in patria nostra auctoritas. Describebant illud in collectione iurium Hollandiae septentrionalis. Novimus eius exstitisse compendium an excerptum dicam, saepius typis repetitum. Profecto si quid aliud hoc probat necdum plane interiisse eius usum in foro et iudiciis.

Fieri ita potuit, Auditores, ut post rerum conversionem et novam reipublicae formam institutam, per breve temporis spatium, tam multa prodierint iura provincialia et municipalia. Erant enim ea iam antea collecta, descripta, ordinata. Nunc non ab extero principe sed a magistratibus regionum et urbium denuo recognita et aucta confirmabantur. Facile enumerare possem quae in diversis regionibus prodierint iurium collectiones. Singulae partes agri Groningani, Drenthini, Transisalani, Frisii, Zutphanienses, Veluae incolae, alii suos nunc codices acceperunt. In agro Traiectensi, in Hollandia en Zelandia diversa iuris capita placitis ordinata sunt et singula municipia, singulae regiones serius ocius sua peculiaria iura sanciverunt. Quam multa in his pristini iuris vestigia, quanta antiquitatis memoria.

Dum in scholis et auditoriis Ius Romanum docebatur, in praxi et foro, in iudiciis inferioribus et urbanis in primis antiquae observabantur formulae et vigebant instituta alius longe originis. Dicam quod sentio, Auditores, in patria nostra in primis multa superfuerunt ex pristino iure et germanicae originis, quae alibi iam fere interierant desuetudine aut obscurata erant iure illo communi.

Mirum sane, si haec doctos viros apud nos prorsus latuissent. Imo plurimi semper fuerunt, qui suam operam his legibus regionum urbiumve explicandis impenderent. Fecerunt hoc illi maxime qui fori utilitatem et

praxin iuris suis scriptis illustrare voluerunt. Sed non omnes eodem modo, nec eadem ratione in his versati sunt. Deerat enim plurimis etiam doctissimis viris illa historiae iuris cognitio et hoc Germanicae antiquitatis studium quod necessario ad iustam interpretationem requiritur. Ita contra imbuti erant Iuris Romani principiis aut eius admiratione ducti ut inde lucem peterent, inde derivarent, quae ex alio longe fonte potius derivanda essent. Ne temere hoc dictum esse videatur, evolvite Frederici a Sande commentarios, inspicite Lamberti Goris commentationes, utilissima sane opera, et quot alia his addere possem. Invenietis leges Romanas, earumque interpretes quavis pagina laudatos, videbitis similes aliorum consuetudines, ut forte mentio incidit, indicatas, sed ne conamen quidem instituitur ut ea, quae ex antiquis Germanorum moribus derivata sunt, ex limpidis his fontibus explicentur. Et tamen merito haec opera ad optima referri solent, quae tulit haec aetas. In collectionibus consultationum, quae dicuntur, summa dominatur Iuris Romani auctoritas et eius interpretes plurimi valent. Nolo his immorari diutius, quae neminem latere possunt. Hoc tantum addam, ne quis haec per cavillationem dicta putet. Nolo profecto horum virorum laudi quidquam detrahere. Quod praeterviderunt, praeterviderunt omnes fere eo tempore. Latebat enim tum et hos viros et omnes fere qui iura patria explicare aggressi sunt Germanici iuris historia. Persuasum iis erat de Romani Iuris praestantia, hoc normam habebant, ad quam omnia exigerent, ius quoddam absolutum ex quo omnium quaestionum solutionem repeterent, regulam cui omnia submitterent. Cui non notus est liber ille Simonis van Leeuwen, qui sub titulo Censurae forensis prodiit, saepissime usurpatus in foro. Ipse auctor ingenue fassus est se existimare ipsam scientiam ex ipsissimo Iuris Romani fonte eiusdemque recta interpretatione hauriendam esse, seque propterea non solum Belgicae, sed totius fere Germaniae et plerarumque aliarum Christianarum gentium, regionum, ducatuum et provinciarum mores et consuetudines collegisse ut cum Romano Iure conferret et an aut quatenus cum eo conveniret aut discreparet, demonstraret. Quid de Voetii Pandectis dicam? Magni pretii opera ad cognitionem illius iuris, quod tum apud nos valuit, sed ad interiorem et historicam investigationem quam parum conferunt.

Sed hoc loco mihi memorandum venit nomen illius Iurisconsulti quo merito gloriatur patria nostra, Hugonis Grotii. Hic iam priore parte saeculi decimi septimi edidit suam Introductionem ad Iurisprudentiam Hollandiae. In hoc opere conatus est methodice et plene ius privatum exponere quale in Hollandia tum usitatum erat, idque ex suis fontibus demonstare. Ab hoc opere melior iuris pristini nostri cognitio coepit. Cum enim in Academiis de Romani iuris fontibus tantum ageretur et tantummodo hic et illic indicarentur, quae ab eo diversa in foro recepta essent, Grotii liber singulatim ea enarrabat, quae usu et moribus introducta, in hac patriae nostrae parte servata essent. Mansit hoc opus diu in suo genere unicum, et cum Gerlacus Scheltinga primus de illo iure lectiones habere academicas instituisset, illo duce usus est, quo melior sane nullus exstabat, quem in expositione sua sequeretur. Superiore tandem saeculo exstiterunt plures, qui ius patrium sibi investigandum sumerent et ab hoc inde tempore studiose multi singula eius capita explicuerunt. Non huius loci est causam exponere, Auditores, sed ipsorum Germanorum exemplum eo sine dubio haud parum contulit, qui, Conringio viam monstrante, et ipsi sedulo de origine suarum institutionum et iurium quaerere coeperunt. Bynkershoekius, qui in Academia Franequerana Iuris Romani haud vulgarem sibi scientiam comparaverat, — novistis virum, Auditores, — ipse bene necessitatem perspexit deinde iuris patrii quoque investigandi. Audite ipsum de se testantem. »Ipsam," inquit, »theoriam iuris patrii undequaque collegi et digessi ut mihi scilicet haberem quod alibi frustra quaerimus, corpus Iuris Hollandici et Zelandici. In vasto hoc opere diu multumque versatus sum et adhuc versor, non alia fine quam ut is labor mihi in causis iudicandis subsidio sit ut olim fuit in causis agendis." Quaestiones eius iuris privati ostendunt, quantum in his profecerit. Praxin ille spectavit maxime sed perspexit tamen, ut Grotius demonstraverat, ius patrium exstare, quod a Romano diversum proprium studium exigeret, suamque sibi expositionem flagitaret. Hoc erat quod postea intellexit van der Keessel, qui neminem in foro nostro idonei Iurisconsulti munera recte implere posse putavit, nisi cum accurata iuris civilis Romani scientia coniungeret methodicam universi iuris in foro cui se addixerit, recepti theoriam, quam in cursu academico si cui discere non licuerit, exemplum Bynkers-

hoekii ille sequi deberet. Cum Curatores Academiae Lugduno-Batavae Iurisprudentiam hodiernam ibi quoque doceri voluissent utilissimum hoc praedicavit, ut publica auctoritate constituerentur qui Iurisprudentiam hodiernam eadem diligentia tractarent docerentque qua ius civile inde a renatis literis et fundata hac Academia, maximo cum reipublicae commodo, a praestantissimis Iurisconsultis ibi excultum traditumque fuit. Merito sane etiam nunc summo pretio habentur, Auditores, Theses selectae Iuris Hollandici et Zelandici, quae ex his lectionibus prodierunt, quasque quam docto commentario auctor illustraverit, norunt qui eius lectiones ad Hugonis Grotii opus inspexerint.

At vero simul exstiterunt, qui non tantum ius patrium, quale adhuc in foro valeret, accuratius exposuerunt, sed qui fontes eius colligere et historiam explicare aggressi sunt. Sub finem superioris saeculi novum plane studium de antiquis patriae institutis investigandis exstitit et plures, non contenti amplius si hodierna cognovissent, antiquitatem investigarunt ut pristinam iuris conditionem et praeteritorum temporum mores melius perspicerent et ibi origines iurium deprehenderent. Ex scholis Marckii, professoris Groningani, acerrimi iuris patrii vindicis, prodiit Societas pro excolendo iure patrio, quae multum contulit ad ius antiquum urbis et agri Groningani melius intelligendum. Eodem tempore van de Wall Dordracena privilegia et ius antiquum Hollandiae meridionalis doctissimis suis animadversionibus illustravit, de Trotzio et Pestelio non dicam quorum opera maxime in iuris publici historia investiganda fuit, sed Bondami nomen hoc loco praeterire non possum. Ex huius viri etenim institutione plurimi prodierunt, qui nova plane luce antiqua instituta illustrarunt. Et quantum ipse praestiterit cum in Academia Harderovicena, post in hac nostra Traiectina iura exponeret patria quotus quisque est qui ignoret? Evolvite opera ab eo edita, aut inchoata, thesauros invenietis solidae doctrinae et historicae investigationis, Legite specimina academica, eius auspiciis scripta et defensa, videbitis quales fructus tulerit eius disciplina. Et quid opus de aliis dicere? De Spiegelio, de Kluitio, de Arntzeniis, de aliis, quorum opera quotidie adhuc consulere solemus quoties de pristino iure nostro eiusque historia sermo incidit? Tandem haec iam horum operâ invaluit sententia, historiam iuris patrii dignam esse investigatione et studio eaque instituta,

quae non ex Romanis sed ex Germanici iuris fontibus explicanda sunt, propriam et peculiarem sibi flagitare investigationem. Novam viam in his nostratibus nunc monstrant Germani, qui historiam sui iuris investigantes, ius Germanicum ex antiquis monumentis et legibus, ex libris iuris et edictis, ex statutis et cuiusvis generis reliquiis sedulo et studiose colligentes, iam ad certae disciplinae formam redegerunt; qui, duce Eichhornio, iam huius iuris historiam ita illustrarunt, ut multa dubia antea et incerta, iam plana sint et certissima. Quam multa hinc in iure nostro antiquo iam melius intelligi et illustrari possint, quivis facile videt. Amplior iam investigandi campus patet, melius et accuratius quam antea media aevi historia noscitur, mores et instituta, opiniones et sententiae plenius sunt investigatae, fontes antiqui iuris, nomine antea vix noti, in lucem sunt editi et docte explicati, novi in dies proferuntur, ex quibus patria quoque instituta nova luce collustrantur. Germanici iuris studium viget ubique et iuxta Romanorum iura etiam haec tractantur et docentur. Nescio, Auditores, quid vobis videatur, sed mihi reputanti quam multa in patria nostra in primis pristini iuris vestigia superfuerint, cogitanti de opera iam antea in his explicandis posita, nunc, in hoc exterorum studio, iuris Germanici in primis patrii studium minime negligendum, imo sedulo promovendum videtur.

III.

Sed audio quid his opponi possit. Cui bono hoc studium, sic multi quaerunt, habemus nunc codices iuris privati, quibus ius hodiernum continetur, ex Iuris Romani principiis plurima derivata sunt, quid opus est antiqua illa et obsoleta exponere et tradere, ex quibus ad vitae usum et fori utilitatem vix quidquam proficies? Talia si scire cupias, adsunt libri, commentarii, compendia, ex quibus facile tibi satisfacere possis. Audio ita dicentes, et metuo fere ne multi hac nostra aetate, quae utilitatem et usum in omnibus sectari studet, iis assentientur, sed tamen meam sententiam contra ita disputantes tueri conabor. Possem fortasse ad scientiae dignitatem provocare, nam profecto cognitio eorum quae antea acciderunt et obtinuerunt per se satis dignum nostro studio argumentum est. Et quo magis haec conferat ad patriae nostrae historiam, proavorum mores, instituta, iura cognoscenda eo

certe maioris facienda nobis antiquitatis scientia. Sed haec persequi nolo, hanc quaestionem tractare malo, an pristini Iuris Germanici studio revera sine damno hodie carere possimus. Affirmare enim posse mihi videor plura superesse etiamnunc capita in illo quo utimur iure privato, quae ex illo fonte derivata, inde illustrari et explicari debent, quaeque sic melius intelliguntur, si pristinos mores et consuetudines comparaveris. Non ego nunc, Auditores, de possessionis doctrina aut de actione spolii dicam, non provocabo ad illud iuris nostri praeceptum, in rebus mobilibus possessionem esse pro titulo. Nemo enim dubitat an haec ex Romanorum iuribus explicari possint. Consentiunt omnes haec originem suam ducere ab antiquis consuetudinibus Germaniae. Adsunt alia exempla bene multa. Paucis defungar ne molestus fiam. Notissimum est iuris nostri praeceptum, Auditores, rerum immobilium dominium sic demum transferri, si instrumentum acquisitionis publicis actis inscriptum fuerit. Iam hoc nil aliud est ac quae dici solebat intabulatio, ex antiquis illa moribus oriunda. Fuit enim semper apud Germanos alienatio rei immobilis res summi momenti, actus quidam publicus, qui certam formam et solennitatem requirebat. Hinc ea primis temporibus in comitiis populi, postea coram iudicio fieri solebat ut ita omnibus de translato dominio constaret. Forma vero diversa erat. Fiebat per baculi signati traditionem in Drenthia, per effestucationem in Gelria, alibi per cespitem et ramum. Sed omnibus his modis idem propositum. Ut scilicet tradens suam alienandi voluntatem, suum consensum in acquirendo acquirens his signis ostenderet. Praeterea requirebatur ridens os et manuum gestus ne quis coactus haec facere videretur, interponebantur quaestiones et responsa verbis solennibus comprehensa quibus alter a iure suo decederet, alter eo a iudice investiebatur. Amavit sane prisca populorum aetas talia signa quibus quasi corpus quoddam induebat voluntas et animi propositum oculis cerni poterat. Postea his formis successit inscriptio in actis iudicialibus aut municipalibus qua hoc efficeretur ut per eam demum dominium traniisse censeretur et acquirens rem vindicare aut obligare posset. Sic facta est intabulatio tandem causa translativa iurium in re et simul causa facultatis disponendi de re immobili.

Aliud exemplum adiungere liceat, Auditores, ut ex hoc appareat quantum ad intelligentiam iuris conferat antiquitatis scientia.

Dicere volo de illis servitiis vel oneribus realibus, quae diverso modo explicata, iam dudum multas difficultates interpretibus crearunt. Ea scilicet erat apud Romanos servitutium natura, ut illae vel in patiendo vel non faciendo consisterent et aut ad utilitatem praedii referrentur, perpetuo ex alio praedio augendam, aut ad certam personam spectarent, ut illi ex re aliena ad certum tempus usus et fructus concederentur. At quam longe aliter se res habuit in iure Germanico. Multum a Romanorum moribus et institutis diversum erat agrorum ius et hominum conditio apud proavos nostros. Testem habeo, quem nemo recusabit, Tacitum. „Servis," inquit, „non in nostrum morem descriptis per familiam ministeriis utuntur. Suam quisque sedem, suos Penates regit, frumenti modum dominus aut pecoris aut vestis, ut colono iniungit et servus hactenus paret." Orta sunt postea diversa genera hominum qui certos reditus et annuas praestationes domino terrae solvebant. Alii adhuc homines proprii, alii contra pro concessa sibi libertate illum censum, sic enim vocabant, pro se quisque pendebant, plurimi denique illum pro agris, quos colebant, sibi assignatis solvere erant obligati. Non ego nunc diversa nomina recitabo, Auditores, quibus in patria nostra hi homines designari solebant. Censuales dicebantur communiter. Sic comes Hollandiae multos homines habuit sibi censuales qui stato tempore certum censum solvebant. Hi habitabant per diversos Hollandiae pagos, eiusdem iuris alii multi in Velavia et aliis regionibus. Horum iura et officia iam in Speculo Saxonico descripta invenietis praeterea deinde redeunt in antiquis patriae nostrae consuetudinibus.

Ubi vero agri ita passim ad colendum concedebantur, ut certi reditus inde perpetuo solverentur, ipsi nunc agri censuales inde dicti sunt. Nec mirum sane horum numerum auctum fuisse. Quo magis enim crevit incolarum multitudo, floruit mercatura, agricultura aucta fuit, eo magis ita colendae concedebantur terrae antea desertae et incultae aut sylvis obsitae ut perpetuo sub annuo censu possiderentur. Facere hoc domini solebant, faciebant quoque ecclesiae et monasteria per late patentes possessiones. Praeterea haud raro accidit, ut qui pro remedio animae aliquid ecclesiae relinquere vellet, certum censum agro suo aut domui imponeret, singulis annis ex his persolvendum, ut ita perpetuum censum ecclesia perciperet, nec tamen heredes bonis propriis fraudarentur. Et quid aliud

est revera ius ipsum decimarum, Auditores, atque perpetuus census decimae partis fructuum et redituum, qui aliquando publica auctoritate agris et possessionibus fuit impositus ad ecclesiarum et sacerdotum sustentationem, cum primum religio Christiana in has regiones introducta fuit. Scio equidem, quam acriter hac de re disputatum fuit, nec meum est tantas componere lites, sed hoc tantum mihi concedatis hoc modo iura exstitisse, servitia realia praediis perpetuo imposita, quae a natura servitutum Iuris Romani plane erant aliena, quaeque dominum praestare vel solvere cogerent.

Quod tamen facile exspectari poterat, revera hoc accidisse, videmus. Antiquiores interpretes quovis modo haec ex Iure Romano explicare conati sunt. Nec hoc tantum valet de Bononiensibus Iurisconsultis aut de his qui glossatoribus successerunt, qui quidem quasi possessionem iuris in ea re agnoscentes interdictum uti possidetis et actionem spolii eo traxerunt. Speculi Saxonici glossatores ex praeceptis Iuris Romani de emphyteüsi et ex regulis iuris Canonici haec repetiverunt, idemque studium apparet apud eos, qui diu post scripserunt. Erant scilicet, qui haec ex servitutium iure explicarent, quasi quaedam servitutes praediorum essent in faciendo et praestando consistentes. Alii rem considerabant quasi quaedam obligatio perpetua contracta esset, tacita hypothecâ confirmata, ita ut praedia pro illius solutione obligata essent. Alii rursus mediam quandam viam sequebantur. Videtis, Auditores, quam difficile iis erat, haec ex Iure Romano rite illustrare. Paulus Busius, magnae auctoritatis vir apud Transisalanos, in suo de censibus libro, "Plane," inquit, "moribus hodiernis in magna Germaniae et Italiae parte et universa fere Francia et inferiore Germania receptum est redituum realium constitutione multo arctius maiusque ius in re quam solius pignoris nexu constitui, parumque effectu a servitute usus differre, praeterquam quod usui certa quantitas praefinita non est, quod in iure redituum fere semper contra est." Intellexit iam esse ius in re peculiaris naturae quod ad immobilia referendum esset. Melius postea Schrassert, quem inter suos Iurisconsultos merito celebrat civitas Harderovicena, "census est," inquit, "apud nos et ex nostra consuetudine ius quoddam mere reale super fundo vel agro censuali et qualibet eius parte constitutum tanquam onus individuum et inseparabile eius fundi, distinctum tamen ab ipsius rei possessione et dominio." Hac certe definitione iam

vitavit illam angustiam iuris censualis quae ea Grotii definitione in nostrum codicem transiit, quasi omnis census originem haberet ex retentione a domino facta in sui praedii alienatione. At vero melior et accuratior huius iuris cognitio demum ab iis coepit qui ex Germanici iuris historia, illiusque principiis hoc explicuerunt. Recte enim monitum est illam distinctionem inter iura in re et iura ad rem, quae apud Romanos perpetua fuit et totius systematis fundamentum in Iure Germanico non ita antiquitus usitatam fuisse nec obligationes ibi ita personis adhaesisse ut non et cum re coniungi potuerint quo simul cum re ab uno ad alterum transferri possent. Sic factum est ut cum dominio praedii obligatio ad praestandum coniungeretur ita ut haec cum illo sponte et simul transiret. Sic invaluit ut actio daretur in personam ex reali fundamento, contra eum qui certi alicuius praedii dominus esset.

Sed ulterius haec persequens, vereor paene, Auditores, ne molestus vobis fiam aut abuti vestra patientia videar. Habetis reum confitentem nec alia exempla, quamquam multa afferri possint, nunc citare volo. Haec profecto sufficiunt, ut utilitatem et necessitatem ostendam studii Iuris Germanici. Superest enim hoc ius in legibus nostris, superest in moribus et institutis, nec intelligi haec plane possunt, nisi cum Iuris Romani cognitione coniungatur pristini iuris scientia ex quo originem duxerunt et plene demum illustrari possunt.

Ne putetis vero, Auditores, me parvi aestimare quae iam a bene multis eruditis investigata et edita sunt. Plures diversa capita antiqui iuris patrii investigarunt, plures iam fontes colligere et edere coeperunt, multa praeparata, multa iam perfecta sunt, ubique fere per diversas patriae nostrae regiones novo ardore studiose antiqua instituta exponuntur, monumenta colliguntur et illustrantur. Sed haec non sufficiunt. Quo maiori iam diligentia singula investigantur, eo magis opus est ipsius iuris historiam tandem tractare eaque colligere et ordinare quae separata et dispersa nunc inveniuntur. Egregie exculta apud exteros haec doctrina hoc a nobis opus exspectat et flagitat, quod perfici non poterit, nisi suus honor ei apud nos quoque habeatur. Desiderat etenim haec scientia sibi peculiarem iam inter disciplinas iuris locum, non vult amplius in transitu tractari, sed sedulo et ordine et plene exponi, ut ita iuxta Iuris Romani

expositionem qua certe nemo carere potest, non desit diutius iuris patrii antiqui tractatio, quod nemo sine damno ignorat. Dignum sane studiorum argumentum et quidem eo magis, quo plura antiquitatis vestigia, quo diversa magis instituta apud nos servata fuerunt, quo diutius iam in se praeparanda elaborarunt eruditi. Difficilis res est et quae multum laboris requirit, Auditores, novimus enim hanc fuisse patriae nostrae conditionem ut ex diversis regionibus sensim paulatimque coaluerit. Frisii et Saxones, Gelriae et Hollandiae incolae, quamquam ex eadem Germanica stirpe oriundi, multa habuerunt in legibus et moribus diversa. Manserunt huius diversitatis in iuribus vestigia. Singulae hinc regiones, singuli saepe pagi peculiares suas consuetudines sequebantur, alia regiminis forma, alius iudiciorum ordo, alii iuris fontes per diversos tractus. Haec omnia colligere, investigare, ordinare arduum negotium. At vero eo magis necessarium est, ut hoc patrii iuris studium ab academica nostra institutione non diutius absit, ut locum sibi debitum obtineat et nova lex academica, si quando rogetur, hunc defectum suppleat et Iuris Germanici, patrii in primis, historiae et expositioni proprium locum inter iuris privati disciplinas concedat.

De fatis huius Academiae dicturo statim obversatur imago viri illustrissimi, quem hodie omnes desideramus. Vestrum collegium, Viri Amplissimi, huius Academiae Curatores, Praesidem, nos studiorum fautorem, Academia nostra ornamentum amisit, virum illustrem van Rappard, de quo viro quam difficile sit digne loqui, probe sentio. Non meum est eius celebrare laudes, nec opus ubi tot tantaeque dignitatis, prudentiae, integritatis exstant monumenta. At vero pie eius venerari memoriam ipsa nos iubet huius diei solennitas. Natus in hac urbe ultimo superioris seculi anno, van Rappard statim in gymnasio talia edidit ingenii et sagacitatis specimina, ut iam tum optima de eo omnes exspectarent. Mox ad Academiam dimissus Iurisprudentiae studiis totum se dicavit, sed hunc vitae cursum vix ingressum avocavit invasio, quae patriae libertati exitium minata, academicam quoque iuventutem ad arma excitavit. Redux pro-

fligatis hostibus studia sua instauravit et non ut celeriter ad metam perveniret, sed ut bene praeparatus ad negotia tractanda accederet, sedulo et diligenter Iurisprudentiam tractavit, dissimilis hac in re ab his qui solidam doctrinam celeritate studiorum se compensare posse putent. Anno huius saeculi tricesimo quarto causarum patronus Hagam comitis abiit. Mox tamen tale munus suscepit, quod cum cura institutionis publicae coniunctum erat, et cum deinde de nova lege academica promulganda ageretur et rex augustissimus plures viros de hac re deliberaturos convocasset, van Rappard iis adiunctus deliberationum summam composuit et regi obtulit.

Secuta mox rerum conversio et reipublicae conturbatio effecit non tantum ut haec res effectu careret, sed etiam ut ille a negotiis denuo ad arma avocaretur. Cum multis aliis ad fines regni contra hostes defendendos arma suscepit. Egregie cordatus homo noluit patriae deesse et eius saluti omnia postposuit. Postquam ad penates redierat iterum cura institutionis publicae ei mandata fuit, qua in re ita versatus est ut omnium sibi animos conciliaret. Multae gravesque tum difficultates suboriebantur nec facilis erat provincia quam tum van Rappard tenebat. Requirebant tempora, ut etiam in academiis nostris quaedam abrogarentur et mutarentur. Res ita perfecta fuit, ut quam minimum damnum inde studia caperent.

Sed ad graviora et difficiliora negotia procuranda brevi post vocatus est. Cum multa inter regnum nostrum et regnum Belgii ordinanda essent, multa item mutanda in rebus nostris, propter mutatam reipublicae constitutionem, van Rappard etiam cum aliis ad haec procuranda designatus est. In his talem se probavit ut non tantum summam fidei, sagacitatis, diligentiae laudem acquireret sed etiam a rege mox scrinii regii praefectus crearetur. Per duodecim annos eo munere functus est et omnibus negotiis publicis implicitus nunquam non maxima cura et diligentia difficile saepe sustinuit munus, hoc unice curans ut fidem suam regi probaret et patriae prospiceret saluti. Anno denique huius saeculi quinquagesimo quarto administer regius fuit designatus et primum cura rerum ecclesiasticarum, brevi post rerum internarum ei mandata fuit. Non huius loci est ut quid in illo summo loco constitutus praestiterit, enarrem, nec vos a me requiritis, Auditores, ut de tanti viri vita publica et politicis consiliis dicam. Potius in memoriam revocemus qualem nos cognovimus, cum, deposito

munere, ad natale solum rediisset ut nostrae Academiae curam susciperet. Vidimus omnes virum et experti sumus, quam sollicite omnia ageret quibus studia promovere et Academiae prodesse posset. Quam libenter adnuebat petentibus, si de supplenda nostra bibliotheca aut augenda supellectile sermo erat, nec certe eius culpa fuit, si saepe querelas de subsidiorum paucitate et de defectibus repetere debuimus. Eius sub auspiciis multa mutata, aucta, emendata sunt, aedificia iam ampliora habemus, increverunt collectiones, accesserunt instrumenta et omnes grata recolimus mente quanta van Rappard in gratiam studiorum fecerit. Fecisset plura si licuisset, nam voluntati saepe impar facultas, sed quae ei debemus sufficiunt ut memoria eius maneat mente reposta apud omnes quibus haec studia cordi sunt. Frustra iam virum candidum, ingenuum, sagacem, desideramus, qui omnium animos sibi devinxerat, quem omnes venerati sumus. Se laudari nec vivus voluit nec mortuus concessit, qui sciebat se diligi et magni aestimari. Luget eum Academia quae fautorem et patronum se amisisse sentit optimum. Gaudet vero eadem, virum amplissimum Mees a rege ad locum eius occupandum vocatum esse. Quae in van Rappard experti sumus eadem de illo exspectamus et confidimus. Ut ille, a nostra schola profectus iam ad eam redit et quae alma mater aliquando eum suscepit, nunc ϑρεπτήρια poscit, quae, probe scimus, facili manu illi daturus est. Contingat illi per longos annos nostrae Academiae praeesse, curis illius eam commendaremus, si commendatione opus esset, sed novimus quanti eam faciat et experientia docti bona omnia auguramur. Gratulantes igitur honorem haec vota tantum addimus ut eius sub auspiciis florere haec Academia pergat, laete cura et providentia eius crescant studia sicque illi contingat, quidquid futurum sit de publica institutione, Academiae, studiis, patriae tantum quantum optat prodesse.

Hoc et vobis contingat, Viri Amplissimi, Academiae nostrae Curatores, quos cum van Rappard iam tam bene de Academia meritos, incolumes et sospites hoc anno gaudemus. Multa iam ad studia nostra promovenda fecistis, supersunt alia, sed iam scimus experientiâ quid a vobis exspectari possit. Pergite ut coepistis, vestra curâ promovere studia nostra, vestra auctoritate tueri Academiam, vestra providentia subsidiis prospicere, ut bene instructa laudem suam et florem tueatur nostra schola diuque inco-

lumen vos testes sitis ipsi fructuum, quos inde sperat patria. Te quoque, Spectatissime van Hoytema, restituta valetudine hic praesentem esse eo magis laetamur, quo maioris tuam industriam et curam aestimare nos docuisti. Diu vegetus et incolumis Academiae prodesse pergas.

Cum ad vos me converto, Viri Clarissimi, collegae coniunctissimi, ordinem nostrum integrum video et illaesum. Post superioris anni clades, iam omnes hoc anno incolumes mansimus. Varia experti sumus et qui potuit aliter in hac rerum humanarum perpetua vicissitudine? Nolo in hac publica festivitate de domesticis rebus loqui, sed quam cladem nuper accepit Cl. Donders, quae unica cum filia orbavit, hanc omnes cum ipso sensimus. Eripuit eadem coniugem carissimam Doctissimo Engelmann. Flebilis occidit patri et coniugi vitâ carior anima. Deus duplex vulnus leniat, duplicem dolorem soletur.

Aliis nostrum quoque tristia acciderunt, nubibus obscuratum fuit coelum subinde, sed quid iuvat renovare dolores?

Laeta contigerunt aliis nostrum et felix iis fuit hic annus, optima iis praesagiens, domestica gaudia his, aliis honores obtigerunt, optamus ut omnibus diu sua felicitate frui concedatur et cladibus expers vita iis contingat.

Habemus vero omnes quod laetemur profecto, studiorum cursum non interruptum fuisse, floruisse hoc quoque anno Academiam cui vitam dicavimus, ardore et studio auditorum non infructuosam fuisse quam impendimus, operam.

De studiorum subsidiis, Auditores, ubi dicendum est, ante omnia laudanda provida Curatorum cura, qua nuper aedificium non tantum Academiae acquisitum est, sed etiam ita illud instructum ut usui optime inserviat et iam demonstrare possimus ubi sita est in hac urbe Academia nostra. Accessit nunc reaedificatum coenaculum, conventibus senatus academici destinatum, quod veteris coenaculi tot tantisque viris quondam illustrati, servabit memoriam, sed simul elegantia et amplitudine nostris temporibus et necessitatibus respondet. Utinam illud quoque per plura saecula Academiae ornamento sit maneatque.

Bibliotheca nostra usibus studiisque studiosae iuventutis inservire perrexit et spatiosa aedificia multitudine librorum vix amplius sufficiunt. Accesserunt hoc anno circiter duo millia et quadringenta volumina, pro

parte ex donationibus, pro maiori parte coempta, accessit praeterea collectio epistolarum eruditorum virorum ampla et quae multa continet ad historiam iuris patrii pertinentia, in qua plurimae inveniuntur litterae Bondami aut ad eum datae, nonnullae quoque Bynkershoekii et aliorum. Scio saepe tamen libros desiderari, quos frustra quaeras, sed qui potest aliter in tam immensa librorum copia, qua nostra aetas abundat. Hoc agunt profecto omnes quibus bibliotheca curae est, ut sensim et quoad sinant facultates, defectus suppleantur.

Hortus Academicus, si amplior esset augeri multis speciminibus plantarum potuisset sed arctissimum spatium quo concluditur hoc vetuit. Interea quaedam ex India accepit nova et notabilia specimina et a multis frequentatus haud parum profuit iis, qui botanicis studiis sedulam operam dare voluerunt.

Museum historiae naturalis locupletatum denuo est magno numero speciminum quae partim ex emptione acquisita, partim ex donationibus accepta fuerunt. In his memoratu digna est collectio animalium marinorum quam vir spectatus Kruisinga collegit in Indiam orientalem navigans, qui quidem et antea iam pluries hoc egerat et ita scientiae simul et Museo nostro profuit. Plures ut eius exemplum sequantur et imitentur, optamus. Praeterea accepit Museum cranium permagnum Bisontis Europaei, quod superiori anno inventum fuit in alveo fluminis Mosae quod refert beneficio viri amplissimi Verwey. Hic certe hoc dono omnes sibi devinxit, qui historiae naturalis studio operam suam dicant. Accesserunt nuper tria exemplaria piscis amblyopsis spelaei, quae ex antro quodam in regione Kentucky originem ducunt et ad virum doctissimum H. Broers delata, ab eo Museo dono data sunt. Gratias nostras accipiat vir doctissimus qui ita de Museo egregie meritus est.

Collectio instrumentorum physicorum denuo duo nova instrumenta accepit ad mensuras definiendas destinata, aliaque minoris momenti. Quod vero desideratur ad studia physices recte instituenda est plurium cubiculorum usus, ut illi qui experimenta instituere velint, in iis sine interruptione et separatim singuli suis observationibus vacare possint. Nullus nunc locus ad hoc destinari potest. Praeterea desunt adiutores, qui requiruntur quoties practicae exercitationes instituendae sunt, qui quidem manuum adiutri-

cium defectus nunc maxime apparuit postquam unicus qui adfuit famulus Roterodamum migravit. Speramus fore ut his brevi provideatur ut quae aliis iam obtigerint disciplinis subsidia eadem et physicae concedantur. Laboratorii chemico-microscopici subsidia studiis sufficiunt. Chemicum laboratorium iam quatenus exigebat necessitas, restitutum et emendatum est, sed subsidia, quae quotannis concedi solebant, sunt diminuta quod certe sine damno studiorum fieri non potuit.

De subsidiis in facultate medica dicturo mihi si repetendae eaedem querelae sunt de iisdem defectibus, quae iam saepius sunt hac opportunitate repetitae, nunc tandem spes affulget fore ut his satisfiat. De novo nosocomio optima quaeque exspectantur quod, ubi perfectum erit, omnium vota ut expleat iure confidimus. Praesens interea nosocomium eadem conditione esse perrexit qua iam per longam annorum seriem satis notum est. Multa desiderantur, multa emendationem exigunt. Medicinae tamen studiosis non defuit opportunitas ad praxin medicam addiscendam variosque morborum casus cognoscere et curare potuerunt.

Polyclinicum chirurgicum a multis frequentatum fuit et amplam praebuit videndi et experiundi copiam. Ultra ducenti in clinico recepti fuerunt, qui numerus, quamquam iam satis magnus, probabiliter augebitur, si novum nosocomium usibus nostris inservire poterit. Tum quoque facilius plures erunt, qui aegrotantes curent et foveant. Desideratur vero frequentior opportunitas operationes chirurgicas in cadaveribus instituendi.

Instrumentarium chirurgicum bene conservatum mansit, maiores tamen apparatus saepe desiderantur.

Anatomicum museum diversis speciminibus locupletatum fuit vel coemptis vel praeparatis, pluribus augeri potuisset, si loci angustia non obstitisset, quia museum pathologicum etiam nunc eiusdem loci partem requirit. Speramus tamen sequenti anno hoc emendatum iri, quando specimina pathologica pro parte conservari poterunt in ea nosocomii publici, noviter aedificati parte, quae illis accipiendis destinabitur. Si vero tum quoque specialis designabitur pathologiae doctor, qui huic doctrinae se totum dicare possit, non dubitamus fore ut utrumque museum optimos fructus inde percipiat et novum laboratorium pathologicum, nosocomio adiungendum, his studiis egregie prosit.

Ceterum ad exercitia pathologica instituenda opportunitas haud sane defuit, demonstrationes vero anatomicae institui haud potuerunt tam frequenter, quam quidem studiorum ratio postulabat.

Huic quoque defectui fortasse supplebitur, si novum nosocomium, tamdiu iam exspectatum, tandem perfectum erit. Maior tum aegrotantium numerus ampliorem praebebit experiundi materiam, loca magis apta et speciosa quam quibus nunc utimur, aegris et sanis pariter profutura, facilius reddent et fructuosius morborum curandorum studium.

Loca clinico gynaecologico destinata, quae nunc tantum perpetuis querelis notabilia sunt, tunc quoque sine dubio emendabuntur et spatiosa et apta, ut speramus, omnibus satisfacient.

Audivistis, Auditores, quam multa ab illo novo nosocomio exspectantur, quam magna de illo sperantur. Iam tandem post longam exspectationem, aedificatur et lento gradu ad perfectionem accedit. Utinam brevi perfectum omnium desideria superet, aegris et studiis prosit, Academiae emolumento, urbi ornamento sit, humanitatis monumentum.

Physiologicum laboratorium suo proposito egregie satisfacit et, quamquam nondum omnia, quae requiruntur, instrumenta iam adsint, non tantum studiis eorum, qui hanc doctrinam colunt, optime profuit, sed ipsi doctrinae quoque provehendae iam haud semel inserviit.

Sed quid plura de subsidiis addam? Si re vera sine subsidiis idoneis multae doctrinae nec doceri nec disci possunt, haec tamen non sufficiunt, alia praeterea requiruntur, ut laete floreant studia, ut fructus ferat academica institutio. Hac de re vobis persuasum fuit, Commilitones Coniunctissimi, qui studio et ardore disciplinas excoluistis. Vestra modestia, benevolentia, candore leve mihi munus academicum reddidistis, vestra laude laudatur Academia nostra. Pergite ut coepistis, incumbite studiis, dum aetas, dum vires sinunt, ut cum postea ad vitae usum conferatis, quae nunc colligitis, spem superetis quam nunc de vobis concepit Academia et patria nostra. Unum est quod doleo, ordinem vestrum non illaesum mansisse. Mortui sunt hoc anno tres eximii iuvenes, Barentius Ianus van der Voort, Iuris Candidatus, Adrianus Iohannes Focke, Philosophiae Naturalis Studiosus et Sypko Haio Strooman de Grave, Litt. et Theol. Stud. Lugent eos parentes, amici, luget eos Academia nostra. Sic nulli aetati mors atra parcit,

iuvenesque senesque pariter occidunt. Sit iis terra levis, leniter ossa cubent. Nos interea, Commilitones, dum vita sinit, nostra studia persequamur, eaque maneat inter nos aemulatio, quam iam Hesiodus laudavit,

ἥτε καὶ ἀπάλαμόν περ ὅμως ἐπὶ ἔργον ἐγείρει.

Hac aemulatione incitati vos, Iuvenes exoptatissimi, Westhof, Valeton et Barger, arenam ingressi, ex certamine literario Groningano laudem retulistis. Gratulamur vobis acceptam laudem. Persequamini quam ingressi estis viam, multi vestrum exemplum sequantur.

Ecce enim novum certamen laudis vobis, Commilitones, indico. Ex Regis Augustissimi beneficio praemia proposita sunt. Quaestiones quibus respondentes iam ea consequi possitis, praelegentur. Arena patet, iam vos vestram rem agite.

Ex Regis Augustissimi Guilielmi III liberalitate et munificentia, Rector et Senatus Academiae Rheno-Traiectinae omnes Academiarum huius Regni cives et Athenaeorum alumnos in proximum annum ad certamen literarium invitant, et quaestiones, a singulis Ordinibus Academicis positas, promulgant hasce:

EX ORDINE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS,

Diiudicentur tum methodi, quibus vaporum densitas cognoscitur, tum disquisitiones de nexu inter chemicam naturam corporum et vaporis densitatem (*wordt verlangd een kritisch onderzoek van de methoden ter bepaling van de dampdichtheid en van de uitkomsten daarbij verkregen, ten opzichte van het verband tusschen den aard der chemische verbindingen en de dichtheid harer dampen*).

Ad hanc quaestionem Belgico sermone respondere licebit.

EX ORDINE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM,

I.

De Q. Horatii Flacci studiis Graecis ita exponatur, ut quantum fieri possit indagetur, quos auctores quo consilio quove fructu legerit, quos

poetarum locos qua arte imitando expresserit, quid ad exemplum Graecorum in poetico Latinorum sermone, sive solus sive cum aequalibus, novaverit.

II.

Quid rerum in Anglia medio saeculo septimo decimo conversio Ordines Generales de suis rebus statuere, quid Cromwelli consilia ipsos agere coëgerunt?

Ad hanc quaestionem vernaculo sermone respondere licebit.

EX ORDINE MEDICO,

Praemisso conspectu historico disquisitionum et opinionum de puris cellulis earumque fontibus et ortu, cum ex aliorum, tum etiam e propriis auctoris investigationibus concludatur, quid iis de rebus hodie vel constet vel constare certe videatur.

Ad hanc quaestionem etiam patrio sermone respondere licebit.

EX ORDINE THEOLOGICO,

I.

Inquiratur in Pauli atque Petri doctrinam *de Jesu Christi opere salutari*, quod attinet ad *hominis justificationem et sanctificationem*, ita quidem, ut dilucide pateat, non tantum quid uterque Apostolus in doctrina illa explicanda sibi privum propriumque habeat, verum etiam quatenus alter cum altero consentiat.

II.

Laurentii Vallae vita atque merita ita exponantur, ut vera *Humanismi*, qui tunc viguit, indoles simul illustretur.

Ad utramque quaestionem Belgico sermone respondere licebit.

EX ORDINE IURIDICO

I.

Quaenam maiestatis iura, Principi propria, antiquo iure cum Angliae tum aliarum gentium Europaearum, vulgo praerogativarum coronae nomine

censebantur? Quae pristini instituti iure recentiori in monarchia, quae dicitur constitutionali, manent vestigia?

II.

Quid nostro iure hodierno statuendum est de negotiis aleatoriis? Quaenam eorum sunt notae characteristicae, quibus ab aliis negotiis distinguuntur? Quam vim habet natura aleatoria negotii alicuius, si de eius effectibus quaeratur, sive iuris civilis sive iuris mercatorii contractus spectemus?

Ad utramque quaestionem vernaculo sermone respondere licebit.

Commentationes, latina oratione conscribendae, nisi diserte patrii sermonis usus concessus est, et aliena manu describendae, ante diem X m. Ianuarii a. MDCCCLXXI mittuntor ad Virum Clarissimum J. J. van Oosterzee, qui Senatus Academici acta curabit. Singulae lemmate inscribuntor adiunguntorque schedulae obsignatae, scriptorum nomina et praenomina integra continentes, eodemque lemmate extrinsecus distinctae.

Ordinum de Commentationibus iudicia pronuntiabuntur, optimarumque commentationum scriptoribus, disquisitione ante instituta, praemia tribuentur ipso die Academiae natali a. MDCCCLXXI.

Peregi quae mihi peragenda erunt, unum superest ut munus successori tradam. Ex regis augustimi decreto Rectorem Magnificum huius academiae dico renuntio Virum Clarissimum Miquel.

Salve, Rector Magnifice, iterumque salve, fasces tibi trado, munus tibi gratulor, accede iam ad locum tibi debitum. Contingat tibi ut qui nomine tuo designabitur annus felix sit et faustus. Te Rectore floreat academia nostra, vigeant studia, sit munus tibi leve, sit facile officium, sit faustus tuus magistratus Academiae Rheno-Traiectinae.

ACTA IN SENATU

A. CIƆIƆCCCLXIX—CIƆIƆCCCLXX,

RECTORE MAGNIFICO BERNARDO IOHANNE LINTELO DE GEER,
GRAPHIARIO FREDERICO ANTONIO GUILIELMO MIQUEL.

Die 19 Martii 1869. Rector Magnificus, Ioannes Iacobus van Oosterzee, munere suo perfunctus ab Amplissimo Senatu deducitur in cathedram, ubi habet orationem: *de religione Christiana optima verae humanitatis magistra* et Academiae per annum praeterlapsum fata enarrat. Quo facto Rectorem Magnificum in annum proximum renuntiat et salutat Virum Cl. Lintelo de Geer.

E Curatorum decreto Senatus Actuarii munus mandatum est Viro Cl. F. A. G. Miquel.

Die 2 Aprilis. Rector Senatum certiorem facit de obitu Viri Excellentissimi A. G. A. Equitis van Rappard, Praesidis Curatorum huius Academiae.

Die 16 Iuni. Rector complures Curatorum epistolas cum Senatu communicat, in quarum numero una est, qua docetur Senatus, Virum Gravissimum van Hoytema munus Curatorum Actuarii (quod interim benevole obiit Vir Grav. Roemer) restituta valetudine de novo suscepisse; altera, qua Senatus fit certior, Virum Cl. B. I. Lintelo de Geer Regis Augustissimi decreto creatum esse Rectorem Magnificum, quoniam Vir. Cl. Hoek, a Senatu d. 5 m. Februarii designatus, honorificum illud munus repudiasset; tertia, placuisse Regi in locum Viri Excell. van Rappard, Praesidem Curatorum sufficere Virum Grav. W. C. Mees, mensae publicae Neerlandicae Praefectum.

Suadente Facultate Phil. Theor. et Litt. Hum. unanimi Senatus consensu, *honoris causa* in ea Facultate Doctores creantur: Vir. Clar. B. H. K. K. van der Wijck, Professor Groninganus, Regiae Academiae disciplinarum socius et I. P. Six, e pago Hillegom, Lit. Hum. in Academia Rheno-Traiectina Candidatus, Regiae Academiae disciplinarum socius.

Die 1 Februarii. Designantur quatuorviri, ex quibus ab augustissimo Rege eligatur Rector Magnificus in annum proximum:

Ex	Ordine	Mathematicorum	Vir	Clar.	F. A. G. Miquel.
〃	〃	Literatorum	〃	〃	W. I. Brill.
〃	〃	Medicorum	〃	〃	T. Halbertsma.
〃	〃	Theologorum	〃	〃	B. Ter Haar.

Candidati, e quorum numero constituatur Actuarius, designantur Viri Clarissimi:

Ex	Ordine	Theologorum	Vir	Clar.	I. I. van Oosterzee.
〃	〃	Iureconsultorum	〃	〃	H. P. G. Quack.
〃	〃	Literatorum	〃	〃	H. van Herwerden.
〃	〃	Medicorum	〃	〃	T. Halbertsma.

Assessores creantur Viri Clarissimi:

Ex	Ordine	Theologorum	Vir.	Clar.	B. Ter Haar.
〃	〃	Literatorum	〃	〃	W. I. Brill.
〃	〃	Medicorum	〃	〃	L. C. van Goudoever.
〃	〃	Iureconsultorum	〃	〃	B. I. Lintelo de Geer.

SERIES LECTIONUM,

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA

INDE AB EXACTIS FERIIS AESTIVIS ANNI CIƆIƆCCCLXIX USQUE AD FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLXX

A PROFESSORIBUS ET LECTORIBUS HABENDARUM,

RECTORE

BARTHOLDO IACOBO LINTELO DE GEER.

IN FACULTATE IURIDICA.

Disciplinae Iuris naturalis fata et *praecipua placita* tradet G. G. VREEDE, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX.

Ius publicum Batavum exponet, dein *Iurisdictionis administrativae*, quae dicitur, caussas selectas tractabit G. G. VREEDE, die Lunae, hora X, die Martis, hora IX, die Iovis, hora XII.

Ius Gentium Europaeum tradet G. G. VREEDE, diebus Martis et Saturni, hora X.

Ius criminale docebit G. G. VREEDE, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Codicem Quaestionum criminalium explicabit G. G. VREEDE, die Iovis, hora XI, die Veneris, hora I, die Saturni, hora VIII.

Ius Pandectarum enarrabit B. I. L. DE GEER, diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, hora XI.

Historiam Iuris Romani tradet B. I. L. DE GEER, diebus Lunae et Veneris, hora I, die Iovis, hora X.

Institutiones Iustiniani interpretabitur B. I. L. DE GEER, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Encyclopaediam Iuris exponet B. I. L. DE GEER, diebus Martis et Iovis, hora I, die Veneris, hora X.

Ius civile Nederlandicum docebit I. A. FRUIN, die Martis, hora XII, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX.

Ius mercatorium et *maritimum* exponet I. A. FRUIN, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora X.

Legem Iudiciorum privatorum explicabit I. A. FRUIN, die Martis, hora I, diebus Mercurii et Veneris, hora XII.

Exercitiis forensibus praeerit I. A. FRUIN, hora deinde indicanda.

Oeconomiam politicam docebit H. P. G. QUACK, diebus Lunae et Mercurii, hora II, die Saturni, hora I.

Statisticam explicabit H. P. G. QUACK, die Iovis, hora I, diebus Veneris et Saturni, hora II.

Historiam politicam enarrabit H. P. G. QUACK, die Lunae, hora XII, die Mercurii, hora I, die Saturni, hora XII.

Publicis disputandi exercitiis praeesse parati sunt Iuris Professores.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

R. VAN REES, rude donatus, privatim tamen civium academicorum studia adiuvare, quantum poterit, paratus erit.

Zoologiam exponet P. HARTING, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora XI, die Martis, hora X.

Anatomiam, *Physiologiam* et *Histologiam comparatam* tradet P. HARTING, diebus Martis et Iovis, hora II.

Exercitationibus zootomicis et *microscopicis* quotidie praeerit P. HARTING.

Physicam experimentalem tradet C. H. D. BUIJS BALLOT, diebus Lunae, Martis, Iovis, hora XII, diebus Veneris et Saturni, hora XI.

Experimentis instituendis et *exercitiis* praeerit C. H. D. BUIJS BALLOT, die Mercurii et aliis diebus postea indicandis.

Mechanicae analyticae explicandae vacabit C. H. D. BUIJS BALLOT, die Martis et Mercurii, hora I.

Algebram superiorem docebit C. H. D. BUIJS BALLOT, diebus Martis et Mercurii, hora IX.

Astronomiam popularem exponet M. HOEK, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX.

Astronomiam theoreticam tradet M. HOEK, diebus Mercurii et Iovis, hora X.

Astronomiam practicam tradet M. HOEK, diebus Veneris, hora X et XI.

Botanicam generalem et *Physiologiam plantarum* docebit F. A. G. MIQUEL, diebus Lunae, Mercurii et Iovis, hora X, die Martis, hora XI.

Plantas officinales et venenatas exponet F. A. G. MIQUEL, diebus Martis et Mercurii, hora III.

Floram indigenam secundum Systema naturale exponere paratus est F. A. G. MIQUEL.

Geologiam tradet F. A. G. MIQUEL, diebus Lunae et Mercurii, hora II.

Mineralogiae primas lineas exponet F. A. G. MIQUEL, die Lunae, hora III.

Physicam mathematicam tradet C. H. C. GRINWIS, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora I.

Elementa matheseos docebit C. H. C. GRINWIS, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora VIII.

Stereometriam et Trigonometriam sphaericam docebit C. H. C. GRINWIS post ferias hiemales, horis dein indicandis.

Calculum differentialem tradet C. H. C. GRINWIS, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora X.

Calculum integralem tradet C. H. C. GRINWIS, diebus Martis et Iovis, hora XI, die Veneris, hora X.

Chemiam anorganicam docebit P. I. VAN KERCKHOFF, diebus Lunae et Martis, hora I et die Mercurii, hora XII et I.

Chemiam organicam exponet P. I. VAN KERCKHOFF, die Iovis, hora I et die Veneris, horis XII et I.

Chemiam practicam docebit et *Exercitia analytica in laboratorio* moderabitur P. I. VAN KERCKHOFF quotidie.

Colloquia Chemica habebit P. I. VAN KERCKHOFF, horis postea indicandis.

Chemiam pharmaceuticam docebit E. MULDER, diebus Martis et Iovis, hora IX.

Toxicologiam docebit E. MULDER, diebus Mercurii et Veneris, hora IX.

Experimenta in Chemia applicata quotidie moderabitur E. MULDER.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

Logicam docebit C. G. OPZOOMER, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora II, ad librum suum, cui titulus: *het wezen der kennis*, iterum editum Amstelodami a bibliopola I. H. Gebhard, anno 1867.

Metaphysicam docebit C. G. OPZOOMER, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I.

Historiam Philosophiae Romanae ex fontium locis explicabit C. G. OPZOOMER, horis auditoribus commodis, ad librum Ritteri et Prelleri, cuius quarta editio prodiit Gothae anno 1869.

Antiquitates Romanas exponet I. A. C. ROVERS, die Martis, hora X et I, diebus Mercurii et Iovis, hora X, die Veneris, hora IX.

Historiam Gentium enarrabit I. A. C. ROVERS, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XI, die Veneris, hora X.

Historiographiam veterem tradet I. A. C. ROVERS, hora auditoribus commoda.

Rationem Linguae Patriae et *Literarum Patriarum* tradet G. G. BRILL, die Lunae, hora I, die Martis, hora II, die Saturni, hora XI.

Historiam Patriae enarrabit G. G. BRILL, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X.

Lectiones de Literis Graecis habebit H. VAN HERWERDEN, die Lunae, hora XII, die Mercurii, hora II, die Veneris, hora XI, interpretaturus *Demosthenis orationes selectas* et *Nubes Aristophaneas.*

Literas Latinas docebit H. VAN HERWERDEN, die Lunae, hora XI, die Mercurii, hora I, die Iovis, hora XII, legendo *Vergilii Aeneidem* et *Ciceronis libros de Finibus.*

Antiquitates Graecas tradet *Scholasque paedagogicas* habebit H. VAN HERWERDEN, horis sibi et auditoribus commodis.

Literas Hebraicas docebit P. DE JONG, tum Grammatica explicanda, tum I libro Samuelis inde a Cap. V legendo, die Martis, hora XII, die Iovis et Veneris, hora I.

Literarum Chaldaicarum et *Syriacarum* initia tradet P. DE JONG, diebus Mercurii et Veneris, hora XII.

Antiquitates Israëlitarum explicabit P. DE JONG, diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora IX.

Locos selectos Scriptorum Arabicorum cum provectioribus leget P. DE JONG, die Mercurii, hora VI.

IN FACULTATE MEDICA.

Pharmacognosin et naturalem medicaminum historiam cum eorum virtutibus et usu docebit G. I. LONCQ, die Lunae, hora II, diebus Mercurii et Veneris, hora IX.

Pathologiam et *Therapiam specialem* tradet G. I. LONCQ, diebus Martis et Iovis, hora IX, die Veneris, hora VII vespertina.

Exercitationes clinicas in arte medica quotidie moderabitur G. I. LONCQ, hora XI, in Nosocomio Academico.

Policlinico medico praeerit G. I. LONCQ, alternis diebus.

Physiologiam docebit F. C. DONDERS, diebus Lunae, Martis, Iovis et Saturni, hora IX.

Experimentis et *indagationibus physiologicis* et *microscopicis* in Laboratorio physiologico quotidie praeerit F. C. DONDERS, una cum viro doct. TH. W. ENGELMANN.

In Nosocomio ophthalmologico lectiones ophthalmologicas, cum *exercitationibus clinicis*, habebunt:

F. C. DONDERS, diebus Mercurii et Veneris, hora II; H. SNELLEN, *Nosocomii medicus*, diebus Lunae et Iovis, hora III.

Anthropologiam tradet F. C. DONDERS, diebus Martis et Iovis post meridiem.

Theoriam artis chirurgicae tradet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora VIII.

Exercitationes policlinicas in arte chirurgica, diebus Lunae, Mercurii, Veneris et Saturni, hora IX, *clinicas*, quotidie moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, in Nosocomio Academico.

Operationibus chirurgicis, in cadavere instituendis, qualibet oblata occasione praeerit L. C. VAN GOUDOEVER.

Deligandi exercitationes moderabitur L. C. VAN GOUDOEVER, die Saturni, hora VIII.

Operandi methodos exponet L. C. VAN GOUDOEVER, diebus Martis et Iovis, hora VIII.

Anatomen tum *systematicam*, tum *topographicam* docebit G. KOSTER, diebus Lunae, Martis et Iovis, hora I, die Veneris, hora XI.

Indagationibus anatomico-pathologicis, cadaverum sectione instituendis, in Nosocomio praeerit G. KOSTER, qualibet oblata occasione.

Pathologiam generalem docebit G. KOSTER, die Lunae et Veneris, hora X, die Mercurii, hora X et XI.

Medicinam politicam et *forensem* exponet G. KOSTER, diebus Martis et Iovis, hora II.

Exercitationes anatomicas practicas moderabitur G. KOSTER, quotidie hiberno tempore.

Gynaecologiam exponet et *exercitationes policlinicas in gynaecologia* moderabitur T. HALBERTSMA, diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis et Saturni, hora I.

Doctrinam operationum tradet et *operationibus obstetriciis in pelvi factitia* praeerit T. HALBERTSMA, die Veneris, hora I.

Praxin obstetriciam in Nosocomio academiae et *in policlinico obstetricio* moderabitur T. HALBERTSMA.

Artem diagnosticam physicam tradet P. Q. BRONDGEEST, Medicinae Lector, diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora VI dimidiata.

Artis diagnosticae propaedeutica exponet P. Q. BRONDGEEST, diebus Mercurii et Veneris, hora I.

Doctrinam caloris animalis in statu sano et morboso tradet P. Q. BRONDGEEST, die Saturni, hora VI dimidiata.

I. P. T. VAN DER LITH, in Nosocomio psychiatrico medicus primarius, Professoris titulo ornatus, exercitationes clinicas psychiatricas moderabitur horis postea indicandis.

Histologiam exponet TH. W. ENGELMANN, in Laboratorio physiologico adiutor, die Martis, hora XI, die Iovis, hora X.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

Historiam librorum Novi Foederis sive *Introitum in Novum Testamentum* tradet B. TER HAAR, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X.

Historiam Ecclesiae Christianae enarrabit B. TER HAAR, diebus Lunae et Martis, hora XI.

Historiam dogmatum exponet B. TER HAAR, die Iovis, hora X.

Ethicen Christianam docebit B. TER HAAR, diebus Mercurii et Iovis, hora XI.

Exercitationes oratorias moderabitur B. TER HAAR, horis et sibi et auditoribus commodis.

Encyclopaediam Theologiae Christianae exponet I. I. DOEDES, die Lunae, hora II.

Doctrinam de Deo (*Theologiam naturalem*) exponet I. I. DOEDES, diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, hora II.

Hermeneuticen librorum N. F. tractabit I. I. DOEDES, die Mercurii, hora VIII.

Exegesin librorum Novi Foederis tradet I. I. DOEDES, cum *Iesu parabolas* tum *Epistolam Pauli ad Romanos* interpretando, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I.

Colloquia de rebus Theologicis et Ecclesiasticis habebit I. I. DOEDES, horis et sibi et commilitonibus commodis.

Exercitationes catecheticas, duce *Enchiridio Catechetico* a se edito, moderabitur I. I. DOEDES, die Veneris, hora III.

Theologiam biblicam N. F. duce Compendio a se edito, exponere perget I. I. VAN OOSTERZEE, die Martis, hora XII.

Dogmaticam christianam tradet I. I. VAN OOSTERZEE, diebus Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX.

Theologiam practicam, inprimis *Homileticam* docebit I. I. VAN OOSTERZEE, die Mercurii et Iovis, hora XII, Veneris, hora X.

Exercitationibus homileticis praeesse paratus est I. I. VAN OOSTERZEE, horis et sibi et Theologiae Candidatis commodis.

Exegesin Veteris Foederis tradet P. DE JONG, interpretandis Psalmis selectis, die Martis, hora VIII et die Veneris, hora XI.

Isagogen in libros Veteris Foederis exponet P. DE JONG, diebus Lunae et Saturni, hora XII.

Commilitonibus *orationes sacras* habentibus praesides aderunt atque *publicis disputandi exercitationibus* praeesse parati sunt Theologiae Professores.

I. S. ROBINSON, Literarum Anglicarum Lector, diebus et horis postea indicandis, *Shaksperii selecta* interpretabitur *opera*, et *Literarum Anglicarum* exponet *historiam*, imprimis XVI saeculi.

I. H. HISGEN, Literarum Germanicarum Lector, diebus et horis postea indicandis, *selecta quaedam principum scriptorum opera* interpretabitur, *Literarum Germanicarum historiam*, inprimis inde a saeculo XVIII, exponet.

M. A. E. ROBERTI, Literarum Francicarum Lector, *praecipuorum scriptorum saeculi XVII selecta opera* enarrabit, *Literarum Francicarum historiam* saeculorum XVII et XVIII tractabit, diebus et horis postea indicandis.

Bibliotheca Academica diebus Lunae, Martis, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni ab hora XI ad IV, feriarum autem tempore iisdem diebus ab hora I ad III unicuique patebit. Museum zoologicum, anatomicum, mineralogicum et botanicum, nec non Hortus Academicus quotidie patebunt.

NUMERUS STUDIOSORUM
IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,
DIE XXXI M. DECEMBRIS A. CIƆIƆCCCLXIX.

In	Facultate	Iuridica	145.
"	"	Math. et Phil. Nat.	63.
"	"	Phil. Theor. et Lit. Hum.	19.
"	"	Medica	63.
"	"	Theologica	182.
			472.

Praeterea in Album Academicum nomina eorum, qui studiis vacant in Athenaeis, eo fine relata sunt, ut hic progressus publice probent et Doctores creentur, quorum

In	Facultate	Iuridica	3.
"	"	Math. et Phil. Nat.	—
"	"	Phil. Theor. et Lit. Hum.	1.
"	"	Medica	9.
"	"	Theologica	9.
			22.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA,

A. D. XIX M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXIX AD D. XXVI M. MARTII A. CIƆIƆCCCLXX.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 20 Martii. GERARDUS ANTONIUS NAHUYS, ex pago Scherpenzeel, privatim defenso specimine, cui titulus: *De belasting op de erfopvolging, uit een staathuishoudkundig oogpunt beschouwd*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 13 Aprilis. HERMANNUS WICHERS, Appingadamensis, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 22 Maii. FRANCISCUS GUILIELMUS ANTONIUS PIETERMAAT, ex urbe Soerabaija, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 18 Iunii. CAROLUS ADRIANUS DE JONGH, ex urbe Samarang, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 21 Iunii. IANUS DE LOUTER, Amersfortensis, publice defenso specimine, cui titulus: *De beperking der rechtsbevoegdheid ten gevolge van vermindering der burgerlijke eer*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 22 Iunii. IANUS IOSEPHUS ANTONIUS LUDOVICUS BRUNS, Amstelodamensis, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 23 Iunii. AUGUSTUS VON DAEHNE VAN VARICK, Haganus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Bijdrage tot de geschiedenis der Oostersche kwestie*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 26 Iunii. WOUTERUS HENRICUS ELIAS, Amstelodamensis, publice defenso specimine, cui titulus: *De taxatie bij zee-verzekering*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 30 Iunii. PETRUS IACOBUS FRANCISCUS VAN VOORST VADER, ex urbe Goes, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 1 Iulii. THEODORUS IOHANNES HOPPE, Amstelodamensis, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 20 Octobris. ARNOLDUS BROEDELET, e pago Mijdrecht, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 12 Novembris. GERARDUS HENDRICUS BUSKES, Rheno-Traiectinus, privatim defenso specimine, quod inscriptum: *Eenige aanteekeningen over Notariele acten*, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 15 Novembris. ADRIANUS HERMANNUS WINANDUS CROMMELIN, Amstelodamensis, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 29 Novembris. OTTO BALDOVINUS VRIESENDORP, ex urbe Dordrecht, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

D. 13 Decembris. IOHANNES VAN WULFTEN PALTHE, ex oppido Oldenzaal, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *magna cum laude*.

D. 11 Februarii. ANTONIUS LUDEN, Amstelodamensis, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor.

D. 15 Februarii. GUILIELMUS BERTRAM REYNEN, Noviomagensis, privatim defensis thesibus, Iur. Rom. et Hod. Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE MATHESEOS ET PHILOSOPHIAE NATURALIS.

D. 18 Ianuarii. HENRICUS WEFERS BETTINK, Rheno-Traiectinus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over de oplosbaarheid van koolzuur in water*, Math. Magister, Phil. Nat. Doctor, *magna cum laude*.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

D. 16 Iunii. BERNARDUS HENRICUS K. K. VAN DER WIJCK, in Academia Groninga Prof. Ord. in Fac. Litt. Hum., L. P. SIX, Acad. Regiae Disc. Socius, Amstelodamensis, *honoris causa*, Phil. Theor. Magistri, Litt. Hum. Doctores creati sunt.

D. 24 Iunii. HENRICUS IANUS NASSAU NOORDEWIER, Winschotanus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Commentatio literaria continens quaestiones duas ad Plutarcheam Periclis vitam pertinentes*, Phil. Theor. Magister, Litt. Hum. Doctor, *cum laude.*

IN FACULTATE MEDICA.

D. 31 Martii. HAROLDUS HOLM, ex urbe Christiansfeld, privatim defensis thesibus, Art. Obst. Doctor, *cum laude.*

D. 3 Aprilis. HENRICUS BOOM, Rheno-Traiectinus, privatim defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 21 Aprilis. PETRUS ARNOLDUS VAN WALSEM, Rheno-Traiectinus, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over hersen-abscessen*, Medicinae Doctor.

D. 4 Maii. MATTHIAS VAN THIEL, Harlemensis, privatim defensis thesibus, Chir. Doctor.

D. 13 Maii. IANUS CAROLUS PAMEIJER, Amstelodamensis, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over een geval van Sarcoma cranii*, Medicinae Doctor.

Eodem die. AUGUSTUS ELIAS DE PERROT, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over een geval van Aneurisme van den Arcus aortae*, Medicinae Doctor.

D. 25 Iunii. FREDERICUS MARTINUS COWAN, Amstelodamensis, publice defenso specimine, cui titulus: *Eene schets der hydrotherapie en der uitkomsten daardoor verkregen in het marine-hospitaal te Willemsoord*, Medicinae Doctor.

D. 26 Octobris. STEPHANUS IUSTUS HALBERTSMA, ex urbe Sneek, defenso specimine, cui titulus: *De operatie van het scheelzien*, Medicinae Doctor, *cum laude.*

D. 17 Novembris. IOHANNES IACOBUS DE JAAGER, ex pago Ouddorp, privatim defensis thesibus, Art. Obst. Doctor.

D. 25 Novembris. IOHANNES FRANCISCUS MANNIKUS, ex pago Helder, defenso specimine, cui titulus: *Bijdrage tot de kennis der hartgebreken*, Medicinae Doctor, *cum laude.*

D. 4 Decembris. ANTONIUS GUILIELMUS CORNELIUS BERNS, ex pago Brummen, privatim defenso specimine, cui titulus: *Over den invloed van verschillende gas-soorten op de ademhaling*, Medicinae Doctor, *cum laude.*

D. 19 Februarii. ANTONIUS LAURENTIUS GOSEWINUS VAN GILS, e pago Waalwijk, privatim defenso specimine, quod inscribitur: *Bijdrage tot de behandeling van sommige gebreken der oogleden*, Medicinae Doctor.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

D. 28 Iunii. IOHANNES RIEMENS, ex urbe Vlissingen, publice defenso specimine, cui titulus: *De beteekenis van den eersten brief van Johannes in het historisch-kritisch onderzoek naar den oorsprong van het vierde evangelie*, Theologiae Doctor, *magna cum laude.*

ACADEMIA

GRONINGANA.

NOMINA PROFESSORUM,

QUI

INDE A D. XIV OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXIX AD D. XIII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXX

IN ACADEMIA GRONINGANA

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

RECTOR MAGNIFICUS

BERNARDUS DOMINICUS HUBERTUS TELLEGEN.

SENATUS ACADEMICI ACTUARIUS

GERHARDUS DIEPHUIS.

IN FACULTATE IURIDICA.

I. H. PHILIPSE, rude donatus.
B. I. GRATAMA.
G. DIEPHUIS.
B. D. H. TELLEGEN.
W. MODDERMAN.

IN FACULTATE MEDICA.

F. Z. ERMERINS.
I. H. IANSEN.
I. VAN DEEN, (defunctus d. 1 Nov. a. 1869.)
S. S. ROSENSTEIN.
G. M. H. SÄNGER.
D. HUIZINGA.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

H. C. VAN HALL.
G. A. ENSCHEDÉ.
M. SALVERDA.
R. A. MEES.
R. S. TJADEN MODDERMAN.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

P. HOFSTEDE DE GROOT.
G. MUURLING.
E. I. DIEST LORGION.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. I. P. VALETON.
G. HECKER.
C. M. FRANCKEN.
B. H. C. K. VAN DER WIJCK.
H. E. MOLTZER.

ORATIO

QUAM HABUIT

BERNARDUS DOMINICUS HUBERTUS TELLEGEN,

DIE XIII OCTOBRIS CIϽIϽCCCLXX

QUUM ACADEMIAE GRONINGANAE REGUNDAE MUNUS DEPONERET.

ACADEMIAE GRONINGANAE CURATORES ET QUI HIS AB ACTIS ES, VIRI AMPLISSIMI!

PROFESSORES, COLLEGAE CONIUNCTISSIMI!

CIVES ACADEMIAE, IUVENES ORNATISSIMI!

QUOTQUOT DENIQUE AD HAEC SOLEMNIA NOSTRA CELEBRANDA HUC CONVENISTIS,

AUDITORES EXOPTATISSIMI!

Si quis vestrum, Collegae exoptatissimi, hoc in loco constitisset, nae ego illi non inviderem! An vero iucundum existimari potest, si cogare verba facere de condicione Academiae Groninganae eo ipso tempore, quo dura illi immineat necessitas? Quo, qui totius Nederlandiae mandatu et auctoritate de summa republica consilia ineunt, paene universi pronuntiasse dicantur, Groningae triste fatum Harderovici et Franequerae paratum esse?

At officio satisfaciendum est, perlustrandusque quem peregimus annus.

Vestrum ordinem adspiciens, Collegae exoptatissimi, unum desidero, qui anno etiam abhinc diligenter strenueque munere sibi imposito fungebatur, nunc brevi vehementique morbo nobis praereptus, Isaacum van Deen.

Post multos diversosque casus tandem hîc Groningae, quod dudum exoptaverat nactus erat ingenio suo studiisque aptam provinciam. Burgsteinfurti natus, puer Groningae, adolescens Hauniae degens, multum cum aliis rebus adversis tum debili valetudine afflictatus est. At in rebus adversis fortis ille et animosus apparuit. Ac mihi videtur, cum multos post annos quibus operam suam et peritiam aegris dicavisset, tandem virili aetate summos in Medicina honores Lugduni-Batavorum consequeretur, maiori cum animi voluptate telam pertextam respexisse, quam plerique, quibus curriculum studiorum parentum cura, rerumque externarum affluentia aequavit.

Post Zwollae multorum aegrorum desideriis satisfaciens, tantum tamen abfuit, ut doctrinae studiis valediceret, ut nihil ei exoptatius esset, quam ut totum se iis dicare posset.

Cuius voti compos factus est cum anno huius saeculi quinquagesimo primo Groningam vocaretur. Atque in ea vitae statione nunquam remissa intentione per viginti paene annos, quantum in ipso erat, huius Academiae commodis prospexit. Fuerint, qui *aeque*, at nemo certe qui *magis* illam dilexerit quam Isaacus van Deen. Testatur eius animum, nullis succumbentem difficultatibus, nulli parcentem labori, splendidum laboratorium physiologicum, quod sine eius precibus perpetuaque efflagitatione nunc frustra quaereremus. Ipse memini — nec facile memoria ex animo abibit, — illum postremum me paucis ante mortem diebus compellare. Rumor ad aures acciderat, consilia iniri tollendae huius sedis musarum substituendaeque scholae rusticae (absit invidia verbo!). Itaque me consuluit, quid tantae cladi averruncandae conducere posset. Sex dies post animum efflavit. Huic igitur huius horae acerbitas praerepta est.

Deessem officio, si tacerem hoc loco ea quibus collega desideratus, praeterquam institutione, hanc Academiam ornaverit. Quod paucis datum est, ut doctrinae fines ambitumque extendant, ille perfecit. Non meum est explorare et persequi quo modo ille de doctrinae studiis meritus sit. Multorum tamen, qui apte de eo indicare possent, perlectis sententiis nihil me deesse vero existimo, contendens disquisitiones ab eo tam Leidae quam Zwollae et Groningae de physiologia nervorum institutas perpetuam ei apud prudentes existimationem peperisse, ut qui postea historiam disciplinae medicae velit conscribere, non possit eius nomen tacito praeterire. Adeo ille insitum ingenium excoluit, tam egregie facultatibus naturâ ipsi concessis usus est, ut non tantum nostrae Academiae ornamento fuerit, sed toti etiam Nederlandiae, quam ille pro patria coluit.

Etenim hoc quoque rerum scriptor, cursum et progressum humanitatis in Nederlandia commemorans, consignabit, Isaacum van Deen primum fuisse qui cum pertineret ad eam nationem unde, quem vocant, *vir dolorum* natus sit, Professoris cathedram in Academia Nederlandica capessiverit. Non exigua profecto laus est Academiae nostrae, non exigua vobis, Curatores Viri Amplissimi, quod fortiter resistere inveteratae opinioni ausi

estis, eoque ostendistis altiorem esse doctrinam, quam quae discrimina gentium et cultuum curet.

Locus, quem vacuum reliquit Clar. van Deen, a te occupatus est, Clar. Huizinga. Vere mihi videor repetere, quod quum te professorem salutabam, dixi, optimis te auspiciis munus suscepisse, nam illud exoptatissimum Deenio fuisset, si munere aliquando deposito te successorem in cathedra vidisset.

Deenio probatum te non dubiis testimoniis ducem sibi desiderarunt Academiae cives. Non defuturum te nostrae expectationi, nobis omnibus persuasum est. Utinam diu huic Academiae aut certe, si fata Academiae adversa non sinant, doctrinae prodesse possis.

Quod et tibi dictum sit, Clarissime Valeton, qui hisce diebus muneris professoris in hac Academia per 25 annos expleti celebrasti recordationem. Spero fore ut per largam etiam annorum seriem Academiae nostrae discipulis serveris. Academiae nostrae discipulis? Cives Academici ecqui etiam nunc supersunt? An scamna sola in auditoriis adsunt, defecerunt studiosi? Exiguus sane numerus — quid prodest negare? — sed vos rogatos velim, collegae in facultate literaria, num si numerus, ingenium, studia novitiorum perpetuo manerent, qualia superiore fuerunt anno, vereamini ne forte professores et studiosi veterno opprimantur, num intentionis incitamenta desint.

Aliud praeterea succurrit responsum quaerenti, num qui sint. Dum Galliae campi sanguine humano foedantur, dum experimur rursus — utinam postremum! — illud „quicquid delirent reges plecti Achivos", quos adspicio Rubrae Crucis ministros? Nonne Sannes, Offerhaus, Vaster, Meihuizen, alumni sunt nostrae scholae?

Sit numerus exiguus, habemus tamen cur Deo gratias agamus, quod in paucis illis cernitur quicquid in humana natura generosum est, quod studium apparet sui consecrandi, ea voluntas et is animus incolumis est, ut dum sui paene obliviscantur, aerumnam humanam leniant. Pauci sane fuerunt, qui hoc possent; reliqui quod poterant, id lubenter praestiterunt; nam quidni commemorem, fuisse, qui, cum respublica civitatis praesidibus periclitari videretur, ferias adhiberent ad parandam peritiam, qua patriam, quae carissima quaeque complectitur, defenderent?

Duo ex nostris studiosis immatura morte abrepti sunt, Franciscus Holkema et Hermannus Bruin. Utroque gloriari Academia potest. Alter e medio studiorum cursu abreptus est; Holkema vero, cum in eo esset, ut relicta Academia civibus suis iam prodesse posset. Eius specimen sollerter scienterque elaboratum, et iam magna ex parte a typographis expressum, edendum curavit aestumatissimus collega van Hall. Non discipulus hîc magistri, sed magister discipuli memoriam servavit et coluit.

Mallem equidem, auditores, desinere in hac brevi delineatione; at lex me iubet verba facere de fatis Academiae per stadium decursum, ad quae pertinet etiam quod initio memorabam consilium in conventu Ordinum Generalium agitatum de tollenda hac Academia. Si minus praescripto cogerer, quam lubenter tacerem! Vereor enim, ne vix mihi datum sit ut de re, quae una in paucis mihi cara est, sine praeiudicata opinione iudicem; ab eo quem tot amoris gratique animi vincula almae matri iungunt et conciliant, vix animi sedationem expectes quae historico propria est, aut medici placidam et inconcussam in cadavere dissecando mentem. Namque amo Groningam, amo eius Academiam. Si qua natio nimis est parva, quam ut suum nomen locumque obtineat, parebit, opinor, dirae necessitati et succumbet; at quis huius excidii testis esse velit? Non secus mihi mens afficitur, cum institutum, cuius non anni, sed saecula numerantur, urbis regionisque ornamentum et quasi signum, quod sequerentur omnes doctrinae artisque in hac parte regni amantes, civium decus deliciaeque tollitur.

Sunt tamen qui interitum nostrae Academiae e republica esse putant, non tantum ratione habita modici numeri studiosorum, sed etiam alias ab causas.

Praestat, aiunt, iuventutem Nederlandicam versari in media regione, ubi oblectamentorum, spectaculorum varietas, cultusque et humanitas offerantur, quae nemo Groningae invenerit. Difficile est de hoc argumento iudicare, si sub coelo boreali melius tibi sit quam alibi. Quaero tamen, quis cultus desideretur. A nullo sane equitandi, batuendi, saltandi maior peritia, alibi parabilis, neque hoc, ut dignus quis censeatur, qui ad principum circulos admittatur, minus etiam ut discat muliercularum quarundam inhonestam elegantiam sectari. Nec dixerit quis media in regione meliorem

offerri opportunitatem colendi doctrinam, nam ad hanc rem tria requiruntur: institutio, subsidia et, quod plurimum valet, studium. An vero eam affectionem mentis volunt, qua amplectimur et ad nos pertinere sentimus, quaecunque humanum pectus tangunt, utilitatis communis studium? Ut quasi in succum et sanguinem vertas nobile Benthami, summi viri, dictum: singuli pro uno sint, nemo pro pluribus? Num haec omnia pendent a situ Academiae? Nonne vero nimis a plerisque extollitur vis et efficacia, quam externa in Academiam exercent? Num exterorum nobilissimis academiis Tubingensi, Gottingensi, Regiomontanae tantam varietatem et oblectationem urbes, in quibus collocatae sunt, offerunt?

Nemo sane dixerit.

Facile tamen intelligo, utile posse existimari ad humanitatem, si aliquamdiu in urbe magna, orbis quodam meditullio versere; at eo proposito nulla urbs in patria, sed Parisii, Vindobona, Londinium, Berolinum visenda erunt. Ruhnkenium novimus aliquando Wyttenbachio praecepisse ut Parisios proficisceretur non solum "Plutarchi sui literarumque causa, verum etiam ad animi cognitionisque liberalem fructum percipiendum. Nullus, aiebat Ruhnkenius, in toto terrarum orbe locus, item ut Lutetia, cum abundat omni omnium artium doctrinarumque materia et supellectile, tum adfluit omni omnis generis voluptatum deliciarumque instrumento." At nobis Lutetia nulla est ubi Academiam condamus; quod si tanta essemus aut felicitate aut infelicitate, ut haberemus, quod aequiparari cum illa posset, censetisne Ruhnkenium consilium daturum fuisse, ut eo Academia transferretur? Qui anno demum aetatis tricesimo tertio Parisiis morabatur et Wyttenbachio iam aetate provecto, ut idem faceret, auctor erat, non ille eundem locum tamquam iuventuti studiosae praecipue aptam commendasset urbem.

Quicquid est, non nobis proponitur optio inter urbem quandam orbis imperio aptam et mediocrem quandam. Imo ne optio quidem datur inter Amstelodamum et Groningam. Ego igitur quum venditari audio maiorem praestantiam, qua praeter Groningam reliquae Academiarum sedes ad liberalem animi cultum excellant, metuo ne qui hoc faciunt nubem pro Iunone amplectantur.

Nemo tamen quae dixi in eam partem interpretetur, ut contendere ve-

lim, nostrae Academiae suam incolumitatem perpetuo conservandam esse. Numerus studiosorum ita exiguus esse potest, ut officio suo amplius satisfacere nequeat. Usu enim quisque nostrum perspexit, se quicquid magistris, quicquid studiis debeat, in universitate tamen aliud quid habuisse, quod animum finxerit et formaverit; consuetudinem volo studiosorum inter se. Nullis vinculis constricti alius alium formant et praeparant ad provinciam postea cuique in vita obeundam; nec fructus iustos Academia ferre poterit, nisi numerus studiosorum sit satis magnus ut inter se civitatem quandam, liberam quasi rempublicam, efficiant. Itaque dicendum est, quod negari non debet: si Groningana Academia perpetuo, quod his quindecim annis coepit, numero alumnorum decrescat, defuturum esse ei id, quod ad iuventutem Academicam erudiendam plurimum conferat.

Si vero et ad annum peractum et ad annum inchoatum attendimus, non desperandum est. Aestuum recessum iam incrementa sequi videntur. Hoc autem in primis necessarium est, ut in futurum novercalis animus imperantium absit, nostraque Academia accommodata sit temporis postulatis. Constat enim Groninganam in multis reliquis postpositam esse, cuius rei etiam hoc ipso momento perspicua testimonia adsunt. Unum vero, Collegae exoptatissimi! omnes optamus, ut lex de institutione, quae dicitur, superiore non amplius differatur. Si e republica sit, unam Academiam interire, duas reliquas in media regione patriae iuxta se collocari, partemque borealem suo Musarum templo orbari, si haecce omnia ad salutem reipublicae requirantur, decretum hocce non differendum videtur. Vivimus enim hocce momento vitam capite damnati. Aut moriendum est, aut scire debemus, vitam incolumem servatum iri, Academiamque nostram instructam fore omnibus instrumentis et subsidiis quibus, ut officio fungatur, ei opus est. Utinam sub successore meo hoc ita a legislatore nostro decernatur.

Superest ut illum successorem salutem. Renuntio te, Clarissime Rosenstein, Rectorem Magnificum Academiae Groninganae! Sit tibi munus iucundum et prosperum!

DUITSCHLAND EN NEDERLAND.

REDE

UITGESPROKEN

DEN 13den OCTOBER 1870,

BIJ GELEGENHEID DER OVERDRAGT VAN HET RECTORAAT
DER HOOGESCHOOL TE GRONINGEN,

DOOR

Mr. B. D. H. TELLEGEN.

Wij stonden op Wilhelmshöhe.

De Landauer met de vier schimmels wachtte op den legitiemen vorst van Hessen-Kassel, Frederik Willem den I.

En al is men nu ook in merg en been een kind der 19de eeuw — men wil toch gaarne van tijd tot tijd eens een vorst van aangezigt tot aangezigt aanschouwen. En vooral een vorst van den ouden stempel, wat de Duitschers noemen: *eine wirklich herrschende Persönlichkeit;* wien het *stat pro ratioue voluntas* in het gemoed is gegrift. Wij stonden daar geduldig als — hofbedienden. Daar trad hij eindelijk naar buiten, de meester van Hassenpflug, zijne met goed geld betaalde morganatische vrouw aan zijne zijde, met een lief Engelsch hondje op haar arm. Dat ondeugende dier! Het wilde liever grasduinen op zijn eentje dan met zijne meesteres uit rijden gaan — en alle hofetiquette ten spijt, maakte het zich los uit hare armen en ging zich vermeien in het park. Welk eene ontsteltenis! Het geheele hofpersoneel in beweging. De vorst moest wachten. Een vorst wacht niet. In drift ontstoken, liet hij genadig de lucht weergalmen van *Hundsfotte* en dergelijke *hoffähige* uitdrukkingen, zoolang totdat een der vlugbeenige kamerdienaren het lieve diertje weder had terug gevoerd in de armen zijner meesteres. En nu zette de stoet zich in beweging, rondom stonden ingezetenen van de goede stad Kassel met een minachtenden glimlach op het gelaat. Wij zeiden tot elkander: „Het monarchaal beginsel kan toch veel verdragen in Duitschland."

Doch eenige jaren daarna verdween die legitieme vorst; niet weggejaagd door zijne getrouwe Hessen, maar georberd door den koning van Pruissen. De eene legitieme vorst at den anderen op. En hetzelfde lot viel ten deel aan den blinden Catechismuskoning Georg van Hannover en aan den niet minder reactionairen Adolf van Nassau.

Heeft men behalve in enkele hofkringen veel medelijden gevoeld met die onttroonde vorsten? Ik geloof het niet. Hun lot was niet onverdiend. Vooral niet dat van den keurvorst van Hessen-Kassel. Niemand zal dan ook eenige leegte gevoelen, wanneer hij bij het bezoeken van den Wilhelmshöhe dien man er niet meer vindt, diens liefelijke muzijk er niet meer hoort en diens teedere gemoedsaandoeningen er niet meer aanschouwt. Of het moest zijn, omdat hij aldaar nu vervangen is door den man van den coup d'état, den man van Cayenne, den man, die op dit oogenblik door geheel Europa als het kort begrip van alles wat laag en verachtelijk is, wordt beschouwd.

Niet echter altijd zoo: M. H! Eens voor de partij der orde de redder der maatschappij, eens voor de liberalen de bewerker der eenheid van Italie, eens voor de Economisten de man van den vrijen handel. De bondgenoot van Cavour, en wat nog meer zegt, de bondgenoot van Cobden. Er was een tijd dat men in Lodewijk Napoleon berustte en dat ook de meeste voorstanders van vrijheid en vooruitgang aan dat beeld van metaal niet meer zagen de voeten van leem. Maar die zinsbegoocheling verdween! Het gebouw zijner heerschappij door omkooping, list en geweld opgetrokken, stortte in een voor het Germaansche bazuingeschal. En Napoleon, eens het middelpunt van Europa, de gastheer van al de gekroonde hoofden, hij is op Wilhelmshöhe, diep vernederd en veracht; de gevangene van koning Wilhelm!

„Welk eene wending door Gods bestuur!"

Maar ook welk een contrast! Ginds groote en kleine vorsten het slagtoffer hunner vleijers en de vloek van hun land. Hier de edele grijsaard, het schild, de beschermheer, de keizer van Duitschland. Een werktuig in de hand der Voorzienigheid. Zich onderwerpende aan Gods ondoorgrondelijke raadsbesluiten, wierp hij de troonen zijner bloedverwanten omver tot voorbereiding der eenheid van Duitschland. En dit jaar, even als in

1866, weder aan het hoofd van zijn geslacht, weder begeleid door von Moltke en von Bismarck, dit jaar trok hij ten strijde tegen den erfvijand van Duitschland. Wanneer er nog mogten zijn, die niettegenstaande het succès een groot vraagteeken plaatsen achter 1866, zoo is er welligt niemand, die in dezen oorlog het onregt plaatst aan zijne zijde: een ieder moet erkennen, dat èn de wijze, waarop de Franschen den oorlog begonnen zijn, èn de wijze, waarop zij hem gevoerd hebben, niets dan schade en schande over hun hoofd heeft uitgestort.

Ja, een ieder gevoelt, hoe de borst zwelt bij onze naburen, hoe hun het hart klopt in den boezem bij al den roem en al de glorie door het degelijke Germanje over de wufte Galliers behaald. Een ieder; ook die buiten de strijdende partijen staat — moet door dat schouwspel getroffen worden. Onwillekeurig roept men uit: eene groote natie is opgestaan! Op deze plaats echter, die aan de wetenschap, d. i. aan de waarheid, d. i. aan de werkelijkheid gewijd is, op deze plaats is het niet geoorloofd, zich zelven te laten wegslepen, op deze plaats is het zondig aan de oppervlakte te blijven hangen. En wanneer al dat wapengekletter en al dat bazuingeschal onze zinnen niet heeft bedwelmd, dan dringt zich als 't ware van zelf deze vraag ter beantwoording aan ons op: is met dezen oorlog het laatste bedrijf van de Duitsche ontwikkelingsgeschiedenis afgespeeld? Of wacht welligt onzen magtigen nabuur eene nog grootschere, nog moeijelijker taak? Het zoude ons, mannen des vredes, slecht staan, niet te willen erkennen, dat er groote hoedanigheden, talenten van organisatie, volharding, tegenwoordigheid van geest vereischt worden, om een dapper volk als het Fransche ter neder te vellen. Op de keper echter beschouwd, loopt al die bewonderingswaardige krachtsinspanning toch uit op eene met al de uitvindingen van den nieuweren tijd toegeruste oorlogsfabriek; op eene machinale menschenslagterij! alles welligt noodig om aan Duitschland de eenheid deelachtig te doen worden.

Doch er is nog iets anders: er worden nog andere hoedanigheden vereischt om in eigen boezem niet alleen de eenheid, maar ook de vrijheid te veroveren. Zal Duitschland, dat zich in zoovele opzigten den dank der menschheid heeft waardig gemaakt, zal het ook voor de wereld worden een toonbeeld van een vrijen staat; of zal het Duitsch-

land van Luther en van Göthe, van Humboldt en van Strauss, zal het, van wapenroem bedwelmd, zijn en blijven het Duitschland van Graaf v. Bismarck, den vertegenwoordiger van de politiek van bloed en staal? Of zal de bloedige weg, in 1866 ingetreden, voor dat land worden de toegang tot den tempel der vrijheid? Komt ons ook hier de naam van Richelieu in de gedachten? De man van de monarchale eenheid van Frankrijk.

„De worstelingen der binnenlandsche partijen, de zwakheid van het Duitsche Rijk, de onbekwaamheid van Spanje, het een zoowel als het ander", zegt Gervinus, „werd door hem dienstbaar gemaakt aan dat doel!" En dat hij geen middel ontzag: het werd *hem* vergeven; hij, de man van de eenheid van Frankrijk, werd en bleef bewonderd door tijdgenoot en nageslacht.

Doch Frankrijk! waar is uwe vrijheid? O hoe vele misdaden zijn er sedert door u bedreven in haren naam, zonder dat zij zelve aan u is ten deel gevallen. Kan de eenheid ook te duur worden gekocht?

En nu vraag ik: zijn wij pessimistisch, wanneer wij bij den naam van Bismarck eerder aan Richelieu dan aan Washington denken, wanneer wij het wel hopen, doch het niet durven voorspellen, dat het gebouw der Duitsche eenheid ook door de vrijheid zal worden gekroond?

Zijn wij pessimistisch? Och ware ik nog jong genoeg, die vraag bevestigend te kunnen beantwoorden!

Of vindt men welligt in Duitschland reeds eene vrije staatsinrigting? Alles is betrekkelijk in deze wereld, en zoo is het begrip van een vrij volk en een vrijen staat eveneens een relatief begrip. Vrij is Duitschland, vrij is het Duitsche volk, wanneer men het vergelijkt met den toestand van voor 100 à 150 jaren. Gij allen kent den vader van Frederik den Groote, den man beroemd wegens zijne platonische liefde voor „lange Kerle." Het was in den jare 1737. Hij bragt een bezoek aan zijne getrouwe universiteitsstad Frankfort aan den Oder en liet bij die gelegenheid zijnen hofnar, gekleed in een maskeradepak, met een vossestaart in plaats van een degen op zij, de catheder beklimmen in het groot auditorium der Hoogeschool.

Daar stond hij ter verdediging zijner disputatie: *Vernünftige Gedanken*

von der Narrheit, met de daarvoor door den koning gerequireerde professoren als opponenten. Er was één hoogleeraar, maar het was er ook slechts één, het was Johann Jacob Moser, die de vermetelheid had de vergadering te verlaten en zich door zijne weigering om te opponeeren, bloot te stellen aan de ongenade van den vorst. Welk een licht werpt dit op zich zelf onbelangrijke feit op Duitschlands toestand in die dagen!

En de zoon van dien Moser, Friedrich Karl, wij zien hem in de tweede helft der 18e eeuw wegens zijne liefde voor het algemeen welzijn in ongenade vallen bij den landgraaf van Hessen-Darmstadt, en wat wordt hem te gemoet gevoerd door een minister des Duitschen keizers? „Als uw heer zijn land ruineeren wil, wat raakt u dat? Het land behoort immers niet aan u!"

Zoô iets zou tegenwoordig welligt nog gedacht, maar althans niet meer gezegd kunnen worden. Men leze dan ook Moser's verzuchtingen over den „Hundedemuth" der bevolking aan de eene zijde en de „Augendienerei, Schmeichelei, Lüge, Niederträchtigkeit" van het Hofslijk. „des Hofschlammes," aan de andere zijde. Wat was, zegt Robert v. Mohl, de toestand van Duitschland in de 18e eeuw? De hoogste kringen waren in merg en been bedorven. Op het voorbeeld der Fransche vorsten wedijverden de Duitsche hoven met elkander in schaamtelooze liederlijkheid, spilzucht en willekeur. De geheele Regering kende bijna geen ander streven dan om voor nuttelooze en onredelijke doeleinden geld bijeen te schrapen. Constitutie en regt, staats- en volkshuishouding werden in 't openbaar met voeten getreden. Welk een onderscheid M. H.! tusschen toen en thans!

De historieschrijver schetse ons de oorzaken van dien vooruitgang! Was het te danken aan den invloed van Lessing, van Schiller, van Göthe; of aan het groote zuiveringsproces der Fransche omwenteling, of aan de dynastie der Hohenzollern; of aan dat alles en nog andere oorzaken te zamen? Doch met hoeveel ingenomenheid men ook moge erkennen het groote verschil tusschen de 18e en 19e eeuw: men zoude toch te ver gaan, wanneer men beweerde, dat in Duitschland de vrije, de moderne staat, de staat der 19e eeuw zich reeds zoude hebben verwerkelijkt. Hij bestaat daar — maar in de Idee. En wanneer ik zeg: Duitschland, dan geldt dit niet het minst van dat land, hetwelk langzamerhand het geheele

vaderland, óf in zich opneemt óf beheerscht. Is Pruissen, het militaire, het jonkerachtige, het tot eene zekere hoogte clericale Pruissen, is het een vrije, een moderne staat?

Al wie daarop *ja* zoude willen zeggen, zij verwezen naar het nog dezer dagen openbaar gemaakte programma der Duitsche liberale — der Fortschrittspartei. Dit programma, wat wil het? Juist het tegenovergestelde van hetgeen in de laatste 8 jaren de binnenlandsche politiek van Pruissen heeft gekenmerkt. Wat zagen wij toch gebeuren? De grondwet in naam gehandhaafd, maar door fijngesponnen spitsvondigheden weg geinterpreteerd. Waar de koning onschendbaar en de ministers verantwoordelijk waren verklaard, bleef die verantwoordelijkheid eene doode letter en werd voortdurend de persoon des konings op den voorgrond gesteld. Oppositie tegen de zienswijze der Regeering was vijandschap tegen den koning. Ja, wat erger is, lijdelijkheid, het niet stemmen van een ambtenaar, was pligtverzuim. Waar de Grondwet door het regt van ontbinding het beroep op het volk en daarmede de volkssouvereiniteit in den gezonden zin erkent, daar werd dit regt alleen gebruikt om de goede gemeente in de gelegenheid te stellen hare vertegenwoordigers door andere te doen vervangen. Doet gij het echter niet, laat gij die gelegenheid voorbijgaan en zendt ge ons weder die halsstarrige lieden terug, welnu beeldt u niet in, dat de zaken er een anderen loop om zullen nemen! zoo sprak de Regeering tot hare geliefde onderdanen. Zij bleef zich dan ook ongestoord in dezelfde rigting bewegen. Waar de Grondwet aan de vertegenwoordiging het budgetregt had toegekend, werd dat regt in de praktijk illusoir gemaakt. Wierd de Regeering het met de afgevaardigden over de begrooting niet eens, zoo deed zij toch wat haar goed dacht, en gaf zoo veel uit, als zij oorbaar meende te zijn. Waar zoude ik eindigen? M. H.! En nu herhaal ik de vraag: zien wij den toestand te donker in, wanneer wij meenen, dat uit de gebeurtenissen der laatste jaren zich moeijelijk de politieke vrijheid kan ontwikkelen, wanneer wij vreezen, dat de ingeslagen weg niet zal uitloopen op den modernen staat.

Wat zijn de gronden voor mijnen twijfel? Al hetgeen thans de borst van alle Duitschers doet zwellen, al hetgeen hen in geestdrift ontsteekt, dat alles is tot stand gekomen op eene wijze in strijd met den geopenbaar-

den wil der meer dan eens vernieuwde volksvertegenwoordiging. Het groote alles beheerschende onderwerp van den strijd was de legerorganisatie: dat lievelingswerk van den vorst. Zij is gehandhaafd en de Duitsche natie plukt thans hare vruchten. Pruissen liet zich in 1866 als 't ware bij de ooren slepen in den strijd, en desalniettemin werd met die legerorganisatie de zege bevochten over Oostenrijk en Zuid-Duitschland, en werd de eerste maar de beslissende stap gedaan tot de Duitsche eenheid. De vorst, die niet persoonlijk moest regeeren, maar het toch had gedaan, hij werd met lauweren bekroond. En nog eens — nu in een krijg, waarin ook het positieve regt aan zijne zijde is, nog eens trekt de grijze veldheer ten strijde. Doch nu niet meer aan het hoofd van Pruissen alleen, maar van bijna geheel Duitschland, Noord en Zuid. Hij behaalt overwinning op overwinning en velt den erfvijand van Germanje ter neder.

En nu zult gij tot hem gaan en zeggen: „uw persoonlijk gouvernement moet plaats maken voor parlementaire regeering! Wij willen een in waarheid verantwoordelijk gouvernement, dat aftreedt, wanneer het door de Vertegenwoordiging niet langer gesteund wordt." Wat zal hij u antwoorden? Wat antwoord is van hem te verwachten? De meesten onzer voelen zich onaangenaam aangedaan door de eervolle vermelding der Voorzienigheid in al de stukken en telegrammen, die uitgaan van dezen vorst. Velen zien er zelfs schijnheiligheid in, wanneer hij tranen stort bij de onttrooning van vorsten even legitiem als hij, van Hannover, van Hessen, van Nassau. Ten onregte M. H.! Uit alles is het blijkbaar, hoe de vorst zich zelven en zijne dynastie beschouwt als geplaatst onder de bijzondere bescherming der Voorzienigheid, als een werktuig in Gods hand. De ondervinding heeft hem in dien waan moeten versterken. Want zijn werk, het werd gezegend. Kan men nu met eenigen grond verwachten, dat hij zijne magt zoude overdragen op hen, die wel het resultaat aanbidden, maar voor de toekomst eene politieke rigting blijven aankleven, die, ware zij vroeger gevolgd, dat werk zoude hebben doen mislukken. Moet hij niet tot zich zelven zeggen: Wie waarborgt mij, dat zij, die vroeger zoo weinig doorzigt getoond hebben, later de belangen van het mij door God toevertrouwde volk naar eisch zullen behartigen? Hoe optimistisch men dan ook gezind zij, mag men aannemen, dat de vorst, die ten tweeden-

male zijnen triumfeerenden intogt in Berlijn zal houden, dat die vorst zich voor de toekomst de handen zal laten binden en zich de rol van constitutioneel vorst zal laten welgevallen? Zou hij zich tevreden stellen met die, hoewel altijd nog verhevene, toch minder schitterende taak? Zich vergenoegen met de uitoefening van zedelijken invloed op den gang van het staatsbestuur? Want daarop komt het neder. Of zou welligt zijn opvolger het willen? Wie zal uit de gedragslijn van een kroonprins willen voorspellen, wat deze later als koning zal zijn? Men bedenke echter ééne zaak. Achter de dynastie staat alles wat tot de aristocratie in Duitschland behoort. En die aristocratie, zij heeft niet minder dan de dynastie getoond, in staat te zijn, de soldaten voor te gaan in den oorlog en alzoo, althans in eene militaire monarchie, levenskracht te bezitten. Wat er nu ook veranderd, wat er ook gewijzigd zij, Duitschland is door en door monarchaal en aristocratisch gebleven.

En achter monarchie en aristocratie staat de geestelijkheid. Want wat wil de liberale partij in Duitschlaud? Wat wil zij behalve een parlementair gouvernement? Zij wil, wat wij ten gevolge van de revolutie van 1795 langzamerhand verkregen hebben, zij *ook* wil scheiding van kerk en staat. Zij wil huwelijk en school geëmancipeerd van den overheerschenden invloed der geestelijkheid, van welk kerkgenootschap ook. Het staat in de Pruissische Grondwet te lezen, dat het burgerlijk huwelijk zoude worden ingevoerd; doch dit voorschrift blijft eene doode letter. Het streven naar eene wereldlijke volksschool stuit eveneens af op den tegenstand van de officiëele vertegenwoordigers der Voorzienigheid in Staat en Kerk. Er is in Duitschland nog veel patriarchaals. Veel, zeer veel, komt van boven.

Wanneer ouders, met moderne denkbeelden besmet, eerbiedig verzoeken, dat hunne kinderen op de kerkelijke met monopolie begiftigde staatsschool verschoond mogen blijven van het in hunne oogen verkeerde godsdienstonderwijs, wat antwoordt dan de Regeering? Neen en nogmaals neen. Zij heeft tot rigtsnoer het geloof in den levenden God van het Oude en Nieuwe Verbond en zij zal ten spijt der verdwaalde ouders, zij zal daarnaar de staatsschool inrigten. Door die school, zegt v. Moltke, worden de zaden van godsdienst in de kinderharten gezaaid, welke thans mijne soldaten gevormd hebben tot gehoorzaamheid en heldenmoed. Gehoor-

zaamheid en heldenmoed. Het een een gevolg van het ander? Openbare gezindte-scholen zonder vrijheid van onderwijs, schoolpligtigheid, langdurige en strenge discipline onder de wapens: het staat alles in verband met hetzelfde stelsel. Opleiding tot gehoorzaamheid aan monarchie, aristocratie en geestelijkheid!

Al wie in aanraking is geweest met de Duitsche burgerij, heeft kunnen ontwaren, dat zij dat juk van hare schouders zou wenschen te werpen. Zal dit echter gelukken: vooral nu? na de overwinningen van 1866 en 1870? Wanneer zij met de verzenen tegen de prikkels slaan, men zal tot hen zeggen: „gij, die de vruchten zoo overheerlijk vindt, gij zult toch niet zoo dwaas zijn den boom te willen vellen." Ik voor mij vrees, dat de aanbidding van het groote door bloed en staal tot stand gekomen werk ook aan de liberale burgerij de zedelijke kracht heeft ontnomen om over die historische magten te kunnen zegevieren. En is het noodig; de Richelieu van Duitschland heeft nog eene snaar, die hij weet te tokkelen; de vrees voor den vierden stand met het spook van socialisme en communisme op den achtergrond.

Door de eenheid tot de vrijheid. Eerst het eerste, dan het tweede.

Wanneer wij een man als Bluntschli in zijn na en naar 1866 gefatsoeneerd volkenregt hooren zeggen: „Indem sich die Nation als Eins fühlt und zum Volke wird, schafft sie sich mit Recht die Bedingungen ihres statlichen Gesammtlebens und es steht den Theilen das Recht nicht zu, das Leben des Ganzen zu verhindern;" wanneer wij hem alzoo hooren beweeren: het zich eens voelende volk heeft het regt de wederspannige deelen in te lijven; dan mag dit Volkenregt modern door hem genoemd worden: maar wie durft ontkennen, dat dit dwingen om in te gaan een vreemde voorbode is van de vrijheid? Dan wordt het bovendien de groote vraag: wanneer zal die eenheid geheel en al voltooid zijn? Heden is het Elzas en Lotharingen, straks het Duitsche gedeelte van Oostenrijk, later welligt de Russische Oostzeeprovinciën; die allen met Zuid-Duitschland eerst weder moeten terug keeren in die zich als eenheid voelende natie; voordat het gebouw door de vrijheid kan worden gekroond.

Maar kan men vragen, moet Duitschland dan ook alle parelen hebben aan zijne kroon? In kunst en in wetenschap heeft het sinds lang alle

natiën op zij gestreefd, zoo niet overtroffen. Nu is het door zijne militaire overmagt de arbiter van Europa geworden. En door de meerdere eenheid heeft het op Economisch gebied in eigen boezem reeds weggeworpen de banden, waardoor handel en nijverheid werden gekneld. Waarom zoude het nu ook nog eene vrije staat moeten worden? Die dit wil, redeneert hij niet *e vinculis*, wordt hij niet beheerscht door zijne doctrinaire vooroordeelen, is hij niet bevangen door de oude dwaling van het rationalisme: dat eene en dezelfde staatsinrigting een passend kleed zou zijn voor alle volkeren?

Gij zult M. H. hoop ik, gevoeld hebben, waarom ik gemeend heb uwe aandacht te moeten vestigen op hetgeen naar onze welligt bekrompene zienswijze aan Duitschland ontbreekt, op de gevaren, die verbonden zijn aan den weg, welken onze naburen hebben ingeslagen. Men wordt zoo ligt verblind door het grootsche schouwspel van dezen zomer. Wij moeten ons wachten voor eenzijdigheid. Bij velen onzer landgenooten heeft Frankrijk uitgediend, voor velen is het eene ter dood veroordeelde natie. Er zijn, die haar als met eene spons zouden willen uitvegen van de kaart van Europa. Duid het mij niet ten kwade, wanneer ik herinner, hoe wij aan Frankrijk Voltaire en Montesquieu te danken hebben, hoe de Fransche revolutie voor de oude wereld de aanvang is geweest eener nieuwe orde van zaken, hoe met al het leed, dat het Fransche volk in de laatste 100 jaar over Europa heeft gebragt, gepaard is gegaan de invoering van veel, zeer veel, wat in 't bijzonder ons Nederlanders dierbaar is, en dat wij helaas! niet door eigen kracht ons hebben kunnen verwerven.

Men vergeet dat alles bij het treurige en, ik erken het, bij het vernederende schouwspel, dat èn de Fransche regering èn de Fransche natie in dezen oorlog aan Europa heeft vertoond. Ik voor mij aarzel dien weg op te gaan. Mij komt in de gedachte het woord van onzen grooten staatsman bij de behandeling der wet op de kerkgenootschappen. „Ik wensch" zeide hij, „ik wensch zoo te spreken, als ik na eene reeks van jaren, wanneer wij de beweging van heden achter den rug hebben, zoude wenschen te hebben gesproken." Dat woord, hoe moeijelijk ook na te volgen, blijft steeds voor een ieder behartigenswaard. En dan zoude ik op dit oogenblik, in plaats van een doodvonnis uit te spreken over de Fransche

natie, mij zelven liever de vraag doen: kan die bittere ervaring van heden ook voor dat volk worden het ontwaken tot een beter leven? Kan het ook een einde en een goed einde maken aan die tragische worsteling om orde en vrijheid te verzoenen?

En terwijl men alzoo gevaar loopt, onbillijk jegens Frankrijk te worden, het Frankrijk van het verleden en dat van de toekomst, zoo ligt het van de andere zijde niet minder voor de hand, bedwelmd te worden door de glorie der Duitsche wapenen. Wij hebben voor eenige jaren, — waarom het niet te erkennen? — wij hebben voor eenige jaren voorbarig den draak gestoken met koning Wilhelm en zijnen eersten minister. Laat ons niet in een ander uiterste vervallen, en laat ons huishoudelijk omgaan met onzen wierook. Onze Nederlanders bovenal staat dit goed. Van het diep vernederde Frankrijk hebben wij moreel of materieel weinig gevaar te wachten. Och of ik hetzelfde met volle overtuiging van Duitschland zoude kunnen beweren! Wanneer ik dit zeg, bedoel ik dan juist het gevaar eener annexatie? Dit niet, althans niet boven alles!

Uit al het tot dusver gebeurde valt nog geenszins het beluit te trekken, dat dit gevaar ons boven het hoofd hangt, dat Duitschland ons, zooals men dit thans noemt, onze *ureigene* nationaliteit zoude willen opdringen. Doch mogt het al het geval zijn, wat dan? Iederen dag, ieder oogenblik wacht ons de dood: wat wordt er van den mensch, die zijnen geest steeds daarmede bezig houdt? En zoo wordt het eene ontzenuwde natie, wie het denkbeeld van annexatie voortdurend op den drempel van het gemoed ligt. Wat zullen wij doen? Al onze krachten uitputten, om door materieele middelen eene kleine natie als de onze in kracht gelijk te doen worden aan den kolossus daar naast ons? Dat is, zullen wij het onmogelijke willen? Wanneer wij dien weg op gingen: ik vrees, dat alles ten slotte zoude uitloopen op militair vertoon en militair geknutsel, dat den vreemdeling doet glimlagchen en den Nederlandschen minister van Finantiën bittere tranen doet schreijen. Neen, M. H.! Laat ons kalm ons weegs gaan, onze verdedingsmiddelen inrigten met het oog op onze krachten, niets aan den schijn opofferen en verder door eene onzelfzuchtige vrijzinnige politiek alle regtmatige grieven van andere natiën trachten te voorkomen. En verder ligt ons lot op de knieën der goden!

Maar het is een gevaar van eene andere natuur, waarop ik u wensch te wijzen! Het gevaar eener andere annexatie! Het in werkelijkheid Duitsch worden maar den naam van Nederland behouden. Er is veel verleidelijks in de geschiedenis van Duitschland sedert 1866. Vooral wanneer men zelf niet op krukken rondloopt, of geen zijner bloedverwanten verkalkt heeft liggen op de velden van Boheme of van Frankrijk. Men moet vast in zijn schoenen staan; zal niet soms de vraag opkomen: Is de weg der vrijheid wel zoo aanbevelingswaard; of hebben de Duitschers welligt de beste keuze gedaan met *autoriteit* boven *majoriteit* te stellen?

Want het is niet te ontkennen: dat Stahlsche Schibboleth beheerscht die geschiedenis. Wat, zoo het eens de spreuk ware, die den hemel opende? Reeds vroeger zijn vele beoefenaars der wetenschap niet bestand gebleven tegen de fijn gesponnene theorieën van Stahl en soortgelijke Duitsche publicisten, theorieën, die of in harmonie waren met de hoogte der politieke ontwikkeling aldaar, of moesten strekken om maatregelen van reactie in een aangenaam philosophisch kleed te steken. Want dit moet men dien fijnen koppen ter eere nazeggen. Er is geen feit, er is geen maatregel, wij zagen het straks nog aan Bluntschli, die niet door hen philosophisch kan worden smakelijk gemaakt. Tot dusver bleef dat genot bij ons veelal tot de studeerkamer bepaald; zal het nu ook doordringen tot de kern onzer natie? Zal de bewondering der Duitsche zegepralen ons ook verleiden, den weg, dien Duitschland heeft bewandeld en nog bewandelt, in te slaan?

Hangt ons ook het gevaar boven het hoofd, van uit de rigting gedreven te worden, waarin wij ons sedert eeuwen hebben bewogen? Er is altijd geweest en er is nog een groot onderscheid tusschen Nederland en Duitschland. Denkt aan Ruhnkenius! Waarom wilde deze Duitscher, zegt Wijtenbach, eveneens van Duitsche afkomst, waarom wilde hij niet weder naar zijn vaderland terug? Van den aanvang af, was hij getroffen door dien vrijheidszin, die allen bij het binnentreden van dit land, als ware het een geur der gezondheid, te gemoet waait, dien vrijheidszin, waarmede alle klassen der maatschappij waren doortrokken. De zeden der Hollanders, zij waren hem lief boven alles. De Hollanders, die — was het hun aanleg? was het een gunstig lot? noch kruipend waren voor hunne

meerderen, noch laag neerzagen op hunne minderen, de Hollanders, die wars en afkeerig waren van alle ijdele zucht naar titels en onderscheidingen.

De historieschrijver moge uitmaken, of die schildering ook ietwat overdreven zij. Ik vermoed, dat zij wat al te fraai is. Ook is het ligt mogelijk, dat, terwijl Duitschland is vooruit gegaan, wij daarentegen, wat titelzucht en jagt op onderscheidingen betreft, er niet beter op zijn geworden. De zaden der ijdelheid, door Koning Lodewijk en Keizer Napoleon hier te lande gestrooid, zijn niet op steenachtigen bodem gevallen. Toch blijft het waar, dat de zeden van een volk, hetwelk vooral door handel en nijverheid heeft gebloeid, hetwelk gedurende meer dan twee eeuwen republikeinsch is geregeerd, sedert lang van allen oorlogsroem afstand heeft gedaan — dat de zeden van dit volk hemelsbreed verschillen van die van het monarchaal-aristocratische Duitschland.

Wanneer wij een veldoverste hooren zeggen: kus mij niet op die wang maar op deze: want da hat mich mein gnädiger Herr und König geküsst, dan draait ons het hart om in het lijf; doch zouden er niet nog zijn in Duitschland, die zoo'n geheiligde wang zeer natuurlijk vinden?

Wat daar natuurlijk en dragelijk is, is daarom nog niet door ons te verteren. Want wij zijn niet alleen een burgerlijk, wij zijn niet alleen *één* volk, wij zijn ook een vrij volk. Ook voor ons is de weg naar de vrijheid niet gemakkelijk geweest. Waar de 18de eeuw in de Republiek der Vereenigde Nederlanden luide de noodzakelijkheid der hervorming predikte, daar bleef men zitten met de handen in den schoot. Eenheid van den staat, scheiding van kerk en staat, politieke gelijkheid, het was eene revolutie, die ons een en ander moest brengen, en eene revolutie, die met het verlies onzer onafhankelijkheid gepaard ging. En na allerlei lotwisselingen, en na allerlei doorgestane stormen kwamen wij bij de herleving onzer onafhankelijkheid te regt in het patriarchale stelsel van de restauratie. Wij trokken — want och! wij waren door al dat lijden zoo moê en zoo mat! wij trokken de dekens over het hoofd en sliepen trots de wekstem van Hogendorp den slaap des regtvaardigen. En toen wij in 1840 uit den dommel ontwaakten, toen, ja toen stonden wij voor eene ledige schatkist en aan den rand van een staatsbankroet. Nog drukken ons de ge-

volgen. Het bewustzijn, dat het persoonlijk Gouvernement ook met de beste bedoelingen ons bijna ten verderve had geleid, gaf aan de nederlandsche natie, den zedelijken moed en de zedelijke kracht om voort te schrijden op de baan der politieke vrijheid, totdat de stoot van 1848 voor goed den vrijen regeringsvorm vestigde en ons deed breken met het persoonlijk Gouvernement. „De beste regeeringsvorm, zegt Göthe, is die, welke het volk leert, zich zelf te regeeren." Welnu, wij kunnen dan tevreden zijn! Ginds te 's Hage, hier in de hoofdplaatsen der gewesten, daar in de huizen der gemeenten, elders in het Waterschapshuis, overal en over alle zaken van publiek belang wordt er beraadslaagd en beslist door wie? — Niet door hen, die door het toeval der geboorte, maar die door het vertrouwen hunner medeburgers zijn aangewezen te waken voor het gemeenebest. De Nederlandsche staat is een aggregaat, of wil men liever een organisme van allerlei zich zelf regeerende kringen, die hoewel tot eene zekere hoogte zelfstandig, toch alle behooren tot een en hetzelfde geheel. Of, zooals Thorbecke het nog dezer dagen beter uitdrukte, dan ik het kan doen: „Selfgovernment van provinciën en gemeenten (en waterschappen), leden van het geheel en als zoodanig ondergeschikt, tot autonomische ligchamen geformeerd met eigen vertegenwoordiging naar het beeld en onder de hoede van dat geheel!" En, voeg ik er bij, de kroon op dat gebouw is, dat dit geheel bestuurd wordt door eene aan de algemeene Vertegenwoordiging verantwoordelijke regeering.

Welk een verschil tusschen Duitschland en Nederland. Verschil, dat ons nog meer in het oog springt, wanneer wij bedenken, hoe de Nederlandsche staat zich onbevoegd heeft verklaard op het stuk van Godsdienst, hoe hij een ieder niet alleen vrij laat in zijn geloof, maar evenmin aan banden legt de zedelijke ligchamen, welke het uitvloeisel zijn dier individueele godsdienstvrijheid, de kerkgenootschappen; hoe hij geen dier kerkgenootschappen voortrekt boven een ander, hoe hij dan ook van de andere zijde aan den leiband noch van allen noch van enkele dier vereenigingen begeert te loopen. Familie en school worden niet van staatswege aan haar onderworpen. Welk een verschil tusschen het verpligte kerkelijke en het burgerlijk huwelijk, tusschen de gemonopoliseerde openbare gezindteschool en de wereldlijke staatsschool met vrijheid van onderwijs. Hoe ver zijn

Nederland en Duitschland van elkander verwijderd. Zullen zij elkander weder naderen? Zal, terwijl wij vreezen, dat de weg, door Duitschland ingeslagen, niet de weg is, die tot de politieke vrijheid leidt, zal Nederland zich laten verleiden tot het Duitsche standpunt terug te keeren, *Autoriteit*, niet *majoriteit!* de leuze worden ook bij ons!

Waarom niet M. H.! Het thans levende geslacht is bijna vergeten de treurige gevolgen van het Gouvernement der restauratie. Hier rijst een standbeeld voor Hogendorp op, maar men vergeet of liever men durft er niet op te zetten, wat 's mans groote verdienste geweest is: zijne oppositie tegen het wanbestuur van die dagen. Zoude het zoo onmogelijk zijn, dat wij daarin te ugzonken?

Het is nu reeds meer dan 20 jaren, dat wij hebben de constitutioneele monarchie. Die staatsvorm, „wiens wezen," om met Thorbecke te spreken, „rust op volle onverdeelde aansprakelijkheid van het verantwoordelijk „bewind." En toch komt van tijd tot tijd het streven boven om den persoonlijken wil van den vorst voorop te zetten, wat Thorbecke noemt „de „brug tot de autocratie!" teneinde wat men niet door overreding kan bewerken met een beroep op 's vorsten wil gedaan te krijgen. Ja wat zeg ik; zijn er niet geheele takken van staatsbestuur, die ontoegankelijk schijnen te zijn voor de constitutioneele beginselen? Doch dat alles is nog niets M. H. Daar zien wij die rigtingen het hoofd opsteken, welke haar ideaal òf in de Middeleeuwen, òf in de Joodsche Theocratie zoeken! Waar gaan wij henen? vraagt menigeen.

Daar staat op een lid der Tweede Kamer, wat zeg ik, daar staat op een der aanzienlijkste mannen van den lande, en wat doet hij? Hij stelt de quaestie der doodstraf afhankelijk van de beteekenis van het woordje *be* in Genesis IX v. 6. Beteekent het *door* of beteekent het *om?* En wij vragen: waar gaan wij henen? En wij zagen onze landgenooten in grooten getale optrekken naar: over de bergen, wij zagen hen de lijfwacht vormen van den vorst, die den bandvloek heeft uitgesproken over onze moderne maatschappij met al hare regten, met al hare vrijheden. En nog eens vragen wij: waar gaan wij henen? *Autoriteit*, niet *majoriteit* is hun aller leus!

Ik herhaal het, men moet onder dit alles vast in zijne schoenen staan,

om zijn vertrouwen te behouden in de kracht onzer instellingen. Zij worden steeds bedreigd, zij verliezen zoo ligt hare populariteit!

Wat gaat ook alles langzaam! Hier vindt men niets van Caesars *veni*, *vidi*, *vici*. In den tijd die voldoende is om bijna al de weerbare mannen van Duitschland over te brengen op de slagvelden van Frankrijk, in dien tijd kunnen wij geen enkelen maatregel des vredes van eenig belang tot stand brengen. Met één sprong wordt het algemeen stemregt in Noord-Duitschland ingevoerd, hoeveel moeite kost het hier tot eene bevredigende regeling van het kiesregt te geraken! Wat is het bezwaarlijk in waarheid tot regeeringsbeginsel te hebben, het beginsel van overreding!

En dan die staatsinrigting, zij is niet mild! Uitgaande van het beginsel, dat de Staat de zaak des volks is, die door het volk zelf, door zijne penningen in stand wordt gehouden, keurt zij af alle uitgaven zonder voldoend aequivalent voor het algemeen. Zij kent geene sinecuren. Er mag, hoe karig! hoe bekrompen! er mag niets aan den strijkstok blijven hangen.

In 't algemeen zij gaat zoo laag bij den grond!

Waar is de dichter, die het volk in vuur brengt door de schildering van de weldaden der volksvrijheid? Waar is hij, zegt het mij! En is het vreemd, dat hij niet te vinden is? Want wij vechten niet, maar wij stemmen, wij schieten niet, maar wij redekavelen, wij dooden niet, maar wij besluiten. Wat zal de poëzij daarmede doen? In één veldslag, wat zeg ik, in één watersnood zit, naar 't schijnt, meer poëtische stof voor den Nederlandschen dichter dan in de geheele constitutioneele monarchie!

En nu zoudt gij uw vertrouwen blijven stellen in eene staatsinrigting, die zoowel voor de theocratie van het Oude Verbond als voor het ultramontanisme een gruwel is; die het regeeren maakt tot eene lastige en onvoordeelige taak, en die van de natie vereischt, voortdurende belangstelling, voortdurende medewerking, toenemende ontwikkeling! En dit alles voor iets, wat niet spreekt tot de verbeelding! waarin men mist, wat men gewoon is poëzij te noemen!

En ginds; ziet daar den Barbarossa der 19de eeuw gezeten op zijn strijdros, ziet hem optrekken in den krijg, omstuwd door zijne edelen, gevolgd door de goede gemeente, hoort de geestelijkheid hare gebeden uitstorten

voor den grijzen held, voor het eenige vaderland! Welk een tafereel voor den schilder! welk eene stof voor een epos! En met vlammend schrift staat het aan den Hemel te lezen: AUTORITEIT, MAJORITEIT, *wat is het beste?*

En zoude er dan niet eenig gevaar kunnen bestaan, dat wij braken met ons verleden?

Ongelukkig echter Nederland, wanneer het zich liet verleiden door dat schitterende voorbeeld! Want even als het mogelijk is, dat de vrije regeeringsvorm niet past voor Duitschland, hetwelk boven alles de eenheid stelt, even zeker is het dat alleen die regeeringsvorm bij ons historisch, voor ons geschikt is. Ik vraag het u, M. H. Ook al wilden wij weder gaan onder de tucht, waar is hij die de roede zal zwaaijen? Ik meen, dat dit niet is de historische roeping onzer dynastie, en dat evenmin onze aristocratie daarvoor geschikt is. En het minst voorzeker de aan alle staatstucht ontwassene geestelijkheid. Zal zij van staatswege den schoolmeester, en de schoolmeester van wege staat en kerk de jeugd kunnen opleiden tot gehoorzaamheid aan een monarchaal aristocratisch kerkelijk regeeringsstelsel? Gij zoudt met die vreemde planten hier in Nederland te willen overbrengen, van ons volk niet maken eene gedisciplineerde heldennatie, maar eene caricatuur van het Pruisische volk! Wij zouden weder terugzinken in de gasthuis-politiek van de restauratie!

Neen, M. H.! of wij willen of niet, wij hebben geene keuze. Willen wij als natie blijven bestaan, willen wij eene eervolle plaats onder hen innemen, die zich wijden aan de werken des vredes, wij moeten ons zelven blijven regeeren! Het beginsel van overreding moet het hoofdbeginsel van staatsbestuur blijven. De kring van hen, die daaraan deelnemen, moet voordurend worden uitgebreid. Kalm en bedaard gaan wij voort op de baan der volksvrijheid; wij ruimen de beletselen op, die de volle verwezenlijking der constitutioneele monarchie en de volledige scheiding van kerk en staat nog in den weg staan.

En zoude het dan eene zoo weinig eervolle taak zijn, de taak eener vrije al is het dan ook kleine natie? Zoude er zelfs in die vrijheid niet iets zijn, in staat de verbeelding te ontvlammen? Ik vraag het u, of het besef zich zelf te regeeren niet verheffend is voor het gemoed. Ik vraag

het u: welk volk staat hooger op de ladder der menschelijke ontwikkeling, dat alles van boven ontvangt, of dat zelf over zijne belangen beraadslaagt en beslist? En vooral dan is die taak niet nederig, wanneer men is, zooals wij, eene koloniale mogendheid, wanneer men is de voogd over millioenen minder ontwikkelde medemenschen! Wanneer men verantwoordelijk is niet alleen voor zijn eigen lot, maar ook voor dat dier Oosterlingen!

Zal het Nederlandsche volk voor die taak berekend blijven? Steeds voor oogen houden, dat het lot van Nederland en zijne koloniën afhankelijk is van zijn eigen ontwikkeling, van eigen krachtsinspanning?

Studenten der Groninger Hoogeschool! Het antwoord op die vraag moet door u en uwe tijdgenooten gegeven worden. Vroeger of later ontvalt ons ouderen van dagen de fakkel, die door u moet worden opgenomen. Zult gij in staat zijn, daarmede het Nederlandsche volk voor te gaan op de baan der volksvrijheid? Ontwikkeling is daarvoor noodig, maar niet alleen, maar niet boven alles. Daarmede moet gepaard gaan eene zelfstandigheid, die u bestand doet zijn tegen de verlokselen van het eigenbelang, tegen het Sirenengezang der gemakzucht. Leve de vrijheid! te roepen in de opgewondenheid uwer jeugd, is niets; maar, alle teleurstellingen ten spijt, door daden te toonen, dat gij *niet* u zelven zoekt, maar het algemeen welzijn beoogt, dat is de zaak! Ik zie u in mijne verbeelding, moge het geene illusie zijn! ik zie u in de toekomst elkander verdringen rondom de banier, waarop geschreven staat: *geen autoriteit* maar *vrij onderzoek*, *geen autoriteit* maar *zelfregeering*, niet *Duitsch* maar *Nederlandsch!*

SCRIPTA ISAACI VAN DEEN.

De differentia et nexu inter nervos vitae animalis et vitae organicae. Diss. inaug. L. Bat. 1834.

Beschreibung eines monströsen Wasserfrosches. Leiden. 1838.

Over de voorste en achterste strengen van het ruggemerg. Tijdschr. voor Nat. Gesch. en Physiol. V. 3. 151. 1838.

Nadere ontdekkingen over de eigenschappen van het ruggemerg. Leiden. 1839.

Over de gevoelszenuwen en het verband tusschen de gevoels- en bewegingszenuwen. Tijdschr. v. Nat. Gesch. en Phys. VI. 1839.

Traités et découvertes sur la physiologie de la moëlle épinière. Leide 1841.

Over eenige bijzondere eigenschappen van het ruggemerg. Heije's Archief II. 191. 1842.

Twee nieuwe proeven over de verrigtingen van de voorste strengen des ruggemergs. Ibid. 413. 1842. (Duitsch in: Froriep's Neue Notizen XXV. 323.)

Een bijzonder geval van gastritis chronica, geëindigd in een perforatie van de maag. Van Deen's Nieuw Archief I. 1. 1845.

Voorloopige mededeeling van een merkwaardige buikzwangerschap. ibid. I. 53. 1845.

Een geval van perforatie van het intestinum rectum. ibid. 127. 1845.

Voorloopige mededeeling van eenige proeven genomen op de medulla oblongata van Rana temporaria. ibid. 304. 1845.

Pericarditis chronica in verband met pleuritis en peritonitis chronica. ibid. II. 1846.

Geval van fissura ani. ibid. II. 1846.

Bijdragen tot de leer en de behandeling der aziatische cholera. Zwolle. 1848.

Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Menschen und der Säugethiere mit besonderer Berücksichtigung des uterus masculinus. Froriep's Tagesberichte über die Fortschritte der Natur- und Heilkunde. 1850. 100.

Antagonisme tusschen febris intermittens en phthisis tuberculosa. V. Deen's Archief III. 1850. (Duitsch in: Froriep's Tagesberichte. 1850. 6.)

Over den omvang der physiologische wetenschap en over de waarneming als het eenige middel om haar te beoefenen. Inwijdingsrede. 1851.

Bewijs dat de eileider bij vogels zonder aanwezigheid van den dojer alle verrigtingen kan volbrengen, die rondom hem heen moesten volbragt worden. *Ned. Tijdschr. voor Geneesk.* 1857. 405.

In Ned. Tijds. v. Gen. 1858:

Opmerkingen over de werking van upas antiar. 308.

Bijdrage tot de kennis der fistula divertic. intestin. congenita. 313.

Opmerkingen omtrent het koper-potasch proefvocht. 498.

Over eenige tot electrolyse behoorende feiten. 502.

Vergelijking tusschen het door H. Beins uitgevonden werktuig tot onderzoek van dierlijke electriciteit en den tot hetzelfde doel gebezigden toestel van du Bois-Reymond. 601.

Over het zien met twee oogen. 690.

Over het aantreffen van sarcina bij dieren. 692.

Ibid. 1859:

De betrekking van de nervi vagi en splanchnici tot de darmbeweging. 7.

Voorloopige mededeeling omtrent de uitkomsten van een onderzoek over bloedkristallen. 88.

Over het schaarscher worden der kinabast. 97.

Over den zetel van het smaakzintuig. 100.

Over de gevoelloosheid van het ruggemerg voor vreemde invloeden. 293. (Duitsch in: Moleschott's Untersuchungen VI. 297.)

Over suiker in de spieren. 361.

Over Meissner's theorie omtrent de zweetafscheiding der huid. 437.

Over de beweging der ovariën. 460.

Over de reactie der zenuwzelfstandigheid. 651.

Ibid. 1860:

Kunstmatige antophagie. 92.

Over de gevoelloosheid der Cerebro-spinaalcentra voor electriciteit. 305. (Duitsch in: Moleschott's Untersuchungen VII. 380.)

Over de vorming van suiker in het dierlijk lichaam uit glycerine. 431. (Duitsch in: Archiv für die holländ. Beiträge III. 51. 81.)

Over het ontstaan van pisstof uit piszuur door den constanten electrischen stroom. 522. (Duitsch in: Arch. f. d. holl. Beitr. III. 146.)

Oordeel van de geneesk. faculteit te Groningen over een ingekomen antwoord op een prijsvraag. 664.

Ibid. 1861:

Nader onderzoek over de vorming van suiker uit glycerine. 97.

Over veranderingen welke stoffen buiten het dierlijk lichaam kunnen ondergaan en die overeenstemmen met die welke in het lichaam plaats grijpen door de stofwisseling. 585. (Duitsch in: Arch. f. d. holl. Beitr. III. 224.)

Voorstel om tinctura guaiaci en een ozondrager te bezigen als reactie op bloed. 625. (Duitsch in: Arch. f. d. holl. Beitr. III. 228.)

Ibid. 1864:

Voorloopige mededeeling over de kristallisatie van proteïne stoffen. 353. (Duitsch in: Centralblatt für die medic. Wissensch. 1864. 355.)

DE ONTWIKKELING DER NIEUWERE PHYSIOLOGIE.

REDEVOERING

BIJ DE AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN DE GRONINGER HOOGESCHOOL,

UITGESPROKEN

DEN 27sten JANUARI 1870

DOOR

Dr. D. HUIZINGA.

EDEL GROOT ACHTBARE HEEREN, CURATOREN DEZER HOOGESCHOOL!

WELEDEL GESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGE VAN CURATOREN!

HOOGGELEERDE HEER RECTOR MAGNIFICUS, HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN, ZEER GEACHTE AMBTGENOOTEN!

EDEL ACHTBARE HEEREN, AAN WIE HET BESTUUR VAN DEZE STAD OF DE HANDHAVING VAN HET RECHT IS TOEVERTROUWD!

WELEDELE ZEERGELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN!

WELEERWAARDE HEEREN, GODSDIENSTLEERAREN!

WELEDELE HEEREN, STUDENTEN AAN DEZE HOOGESCHOOL!

EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE TEGENWOORDIGHEID VEREERT!

GEACHTE TOEHOORDERS!

Mythologie is het begin van alle geschiedenis; voordat de eigenlijke historie optreedt verschijnt de in 't wolkenkleed gehulde legende. Dat is natuurlijk en noodzakelijk; de historie moet beginnen met een mythologische periode, op straffe van geen begin te hebben. En wat ten dezen opzichte van de geschiedenis geldt, 't geldt evenzeer van elke andere wetenschap. Overal vinden wij in den beginne een tijdvak, waarin mythen en sagen den hoofdinhoud vormden, van methode slechts hier en daar een spoor, van onderzoek slechts hier en daar een zweem. De schitterende fee fantazie was van al die kinderen van den menschelijken geest die wetenschap heeten, de eerste voedster. Sommigen zijn er misschien thans

onder hen, forsche mannen die tot den zwaarsten arbeid in staat zijn; die zich dien lang verleden kindertijd haast niet meer herinneren. Bij anderen is dat verleden niet zoo lang en die herinnering nog verscher; de dagen dat zij bont werden opgesierd en met sprookjes werden tevreden gesteld liggen nog niet zoo ver achter hen. Tot die laatsten behoort de physiologie, haar kindertijd is zij nog niet zoo heel lang ontgroeid, haar eigenlijk opgroeien valt bijna geheel in de laatste honderd jaren. Eerst in den laatsten tijd heeft zij zich ontwikkeld tot wetenschap, en tot vrije zelfstandige wetenschap. Want het is haar gegaan gelijk het den meesten harer zusters ging; haar kindertijd was tevens een tijd van dienstbaarheid. De sterrekunde heette astrologie en was in dienst van de nieuwsgierigheid, zij moest de toekomst voorspellen; de scheikunde was onder den naam van alchymie, de dienares van de hebzucht, zij moest den steen der wijzen zoeken; de physiologie had geen bijzonderen slavennaam, maar zij was evenzeer dienstbaar; de geneeskunde nam haar in beslag om pathologische systemen te maken en empirische kuurmethoden te verdedigen.

Langzamerhand werd dat anders, de wetenschap van het leven ontwikkelde zich en werd vrij. Een ontwikkelingsgeschiedenis is zelden onbelangrijk, te meer als zij gepaard gaat met vrijwording: dat geldt van individuën, van staten, ook van wetenschappen. De ontwikkeling der nieuwere physiologie biedt belangrijke punten genoeg; vergunt mij u de voornaamsten daarvan te doen zien. Alleen de voornaamsten, want ze allen eenigzins voldoende na te gaan, 't zou binnen de hier gestelde grenzen ondoenlijk zijn. Wij zullen ons daarbij tot de laatste honderd jaren bepalen.

't Was een zonderlinge chaos op het gebied der physiologie omstreeks de helft der 18e eeuw. 't Was een slagveld, dat de sporen nog toonde van heftigen strijd. Allerlei theoriën heerschten, zonder dat een enkele zich de alleenheerschappij had kunnen verwerven. Hier was het de aethertheorie van Hoffmann, die alle levensverschijnselen verklaarde door een ondefinieerbaar geheimzinnig iets dat als aether de levende wezens doordrong; ginds was het Stahl's animisme dat dienzelfde rol liet spelen door

een even geheimzinnige anima; elders spookten misschien nog overblijfsels rond van de oude chemische en mathematische theorieën, of van de mystiek van Paracelsus. Wel is waar was reeds de groote polyhistor Albert von Haller opgestaan en had in zijn *Elementa Physiologiae* een encyclopaedie van het menschelijk weten op dit gebied geleverd, maar zijn invloed op den vooruitgang der wetenschap was niet zoo groot als die onder andere omstandigheden had kunnen zijn. Haller's groote verdienste was eensdeels dat hij het experiment weer op den voorgrond stelde in plaats van de speculatie, anderdeels dat hij in plaats van de vage wezens van Hoffmann en Stahl tastbare, voor definitie vatbare eigenschappen stelde, nl. zijne irritabiliteit en sensibiliteit, die de hoeksteenen vormden van zijn physiologisch systeem. Maar het toenmalig geslacht der medici *wilde* speculeren en niet experimenteren, en het door Haller gestrooide zaad van gezond natuuronderzoek groeide slechts kwijnend op op den onbereiden akker. Met dien speculatiegeest hing samen, dat men tot elken prijs een systeem wilde, en een systeem waarin alles uit één beginsel werd afgeleid. Daarom kon men zich met de twee beginselen van Haller niet verzoenen. En daarom nam ieder uit Haller's werken wat hem aanstond voor zijn systeem. De zoogenaamde zenuwpathologen met den beroemden Schot William Cullen aan het hoofd, hieven de sensibiliteit op den troon, Brown, de stichter van het vermaarde Brownianisme, leidde alles af uit de irritabiliteit. Vooruit kwam door dat alles de wetenschap niet. Wel oefenden Haller's uitnemende onderzoekingen een gunstigen invloed op enkele detailstudies, doch de zoo noodige algeheele reorganisatie der physiologische wetenschap liet zich nog wachten.

Het ging hier zooals het meer gaat; de eerste stoot daartoe moest van elders, van buiten komen; uit een hoofd niet verward door de oude twistvragen en het marktgeschreeuw van den dag, kwam het nieuwe levenwekkende denkbeeld. De scheikunde kwam de levenswetenschap te hulp: Lavoisier, de geniale reformator der chemie, bewees dat wat men tot dusver verkalking der metalen noemde met verbranding en ademhaling, verschijnselen waren, die op een en hetzelfde feit berusten, dat bij al die verschijnselen zuurstof uit de lucht werd opgenomen, dat in een zuurstofvrije omgeving geen verbranding of dierlijk leven kon plaats hebben. Hoe vruchtbaar in gevolgen die ontdekking was, toonde Lavoisier zelf eenige

jaren later door zijn onderzoek over de dierlijke warmte. Want zoo er één eigenschap was die op goeden grond tot speculatie aanleiding gaf, die niet anders scheen verklaard te kunnen worden dan als 't onmiddellijk werk van een anima of een archaeus, dan was het wel deze; dat wonderbaar warm blijven onafhankelijk van de omringende temperatuur. Lavoisier bewees dat die dierlijke warmte het noodzakelijk gevolg is der scheikundige werkingen in het organisme, dat het leven naar zijn chemischen aard een verbrandings-, een oxydatieverschijnsel is. Het beeld der oude dichters van de levensvlam, de genius met den uitgebluschten fakkel, die op de Grieksche basreliefs als symbool gold van den dood, 't waren geen beelden, geen symbolen meer; maar de zuivere uitdrukking der werkelijkheid. Maar Lavoisier deed meer dan een metaphoor tot waarheid maken; zijn groote verdienste, die wij hier vooral op den voorgrond moeten stellen, was deze dat hij het eerst voldingend bewees, dat de wetten die gelden voor de overige natuur, ook gelden op het gebied des levens; dat het leven niet iets is buiten en boven al 't andere, maar tot den rang van natuurverschijnsel, zij het ook een in de hoogste mate samengesteld verschijnsel, moet worden teruggebracht. Wel is waar was reeds vroeger door Borelli, Bernouilli en anderen de geldigheid van de wetten der mechanica ook voor het levend lichaam aangetoond, doch eerst nu begon dat bewustzijn zich meer algemeen ingang te verschaffen en daardoor invloed te oefenen op den voortgang der wetenschap.

En zou de wetenschap voortgaan, dan was dat bewustzijn noodzakelijk. Want hoe zou ooit de physiologie met vrucht kunnen beoefend worden als natuurwetenschap, wanneer men niet van de algemeene geldigheid der natuurwetten ook op haar gebied ten volle overtuigd was?

Onmiddellijk op Lavoisier volgt in onze rij van opbouwers der physiologie een tweede reformator, Bichat. Hij ook geen physioloog in engeren zin evenmin als Lavoisier; deze was chemicus, Bichat was anatoom. En (nog een punt van overeenkomst) ook een even tragische figuur. Lavoisier stierf door de guillotine als slachtoffer van 't schrikbewind, hij bezweek voor 't brutaal geweld van 't ignorantendom, dat geen wetenschap erkent: de republiek heeft geen geleerden noodig, werd hem toegeduwd bij zijn vonnis. De tragedie die ten titel voerde „Bichat" zou ons den man schet-

sen, die bezwijkt niet voor geweld van buiten, maar voor de macht binnen in hem, de *αναγκη* die hem dwingt zijn lichaam te dooden voor zijn ideeën. Bichat schreef in 4 jaar zijn onsterfelijke meesterstukken, waarvoor 40 jaren niet te veel tijd zouden geweest zijn en stierf toen, doodgewerkt, 31 jaar oud.

Bichat's beide voornaamste werken zijn: zijn *Anatomie génerale* en zijn *Recherches physiologiques sur la vie et la mort.* Op den titel afgaande zou 't schijnen alsof vooral het laatste werk ons hier zou moeten bezig houden. Toch is 't niet zoo: Bichat's eigenlijk physiologische onderzoekingen hoe verdienstelijk ook, hebben niet dien blijvenden invloed uitgeoefend als hetgeen hij op anatomisch gebied praesteerde. Zijne beteekenis voor de ontwikkeling der physiologie is deze: Lavoisier had gewezen op het noodzakelijk verband tusschen levensfunctie en chemische werking, Bichat wees op het even noodzakelijk verband tusschen levensfunctie en structuur. Want gelijk de bouw van een werktuig gekend moet worden door iemand die 't begrijpen zal, zoo moet de anatomie de grondslag zijn van alle physiologie. Dat was wel reeds vroeger erkend, en niet te vergeefs hadden de uitstekendste anatomen, van Vesalius af tot Albinus en Sömmerring toe, gearbeid, zoodat toen ter tijd de beschrijvende anatomie reeds een hoog ontwikkelde wetenschap was. Maar het genie van Bichat schiep een nieuwe wetenschap, de algemeene anatomie of zooals zij later genoemd is, de histologie of weefselleer. De beschrijvende anatomie ontleedt het lichaam in organen, in spieren, beenderen, bloedvaten, enz. De histologie drijft haar analyse verder en ontleedt de organen nog weer in weefsels, spierweefsel, bindweefsel, klierweefsel, enz. Bichat onderscheidde 21 van die weefsels. Het getal en de groepeering daarvan is sedert met den vooruitgang der wetenschap vele malen gewijzigd, doch het gronddenkbeeld van Bichat is hetzelfde gebleven, namelijk dit: de levensverschijnselen zijn gebonden aan en de gevolgen van de eigenschappen der levende weefsels, evenals in de anorganische natuur de verschijnselen gebonden zijn aan de eigenschappen der stoffen. Worden de eigenschappen der weefsels abnorm gewijzigd, dan ook de levensverschijnselen die daaraan gebonden zijn en er ontstaat ziekte.

Het onderzoek van een samengesteld verschijnsel moet altijd beginnen

met een analyse van dat verschijnsel in zijn elementen. En ten minsten bij een verschijnsel zoo samengesteld als het leven is die analyse noodig. Bichat's groote verdienste voor de levenswetenschap is, niet juist dat hij die noodzakelijkheid heeft in 't licht gesteld (want zij deed zich van zelf ook reeds vroeger gevoelen), maar dat hij door zijn *Anatomie génerale* het materieel substraat voor die analyse heeft gegeven.

Ieder elementair weefsel is de drager van een elementaire functie en gelijk de organisch verbonden weefsels het lichaam vormen, zoo is het leven de som of liever de resultante van al die elementaire samenwerkende functiën.

Onder zulke gunstige voorteekenen, met de werkzaamheid van die twee groote mannen, Lavoisier en Bichat, tot haar steun, trad de physiologie de 19e eeuw in. Maar het geslacht dat onmiddellijk op die mannen volgde scheen de portée van hunne denkbeelden nog niet wel te hebben gevat, althans het tijdvak van bloei bleef nog voorloopig uit.

Toch is er in de eerste 20 jaren dezer eeuw op dit gebied veel gedacht, veel geschreven, veel onderzocht (ofschoon dit laatste misschien niet genoeg op de rechte wijze). 't Was wel een schoone tijd, die tijd der natuurphilosophie, een tijd van opgewondenheid, van enthousiasme, van gloeienden ijver, die meer sympathie verdient dan de spottende glimlach van het tegenwoordig geslacht schenken wil. De natuurphilosophie was een zeer natuurlijke en noodzakelijke phase in de ontwikkeling der wetenschap.

Door den invloed van Kant, den grooten heerscher in 't rijk der gedachte, hadden de wijsgeerige studiën in Duitschland een hooge vlucht genomen, die niet verminderde onder Kant's opvolgers in 't bewind, Fichte en Schelling. De philosophie van den laatsten vooral heeft in wijdere kringen, met name in de natuurwetenschap, opzien gebaard en verbreiding gevonden, zooals misschien geen stelsel voor of na hem. Schelling's doel was, voor de wetten der natuur hetzelfde te doen wat Kant voor de wetten van het denken had gedaan. Maar langs welken weg hij dat doel wilde bereiken, blijkt ten volle uit zijn uitspraak: de natuurwetten moeten zich ook onmiddellijk in het bewustzijn als wetten van 't bewustzijn laten aantoonen en omgekeerd laten zich de wetten van 't bewustzijn ook in de

objectieve natuur als natuurwetten terugvinden. M. a. w. Schelling wilde de natuur construeren uit het denken alleen, ervaring kon men ontberen, het objectieve liet zich uit het subject afleiden. Was het wonder, dat de studerende jongelingschap, opgewonden bovendien door de groote politieke gebeurtenissen, zich door zulk een stelsel liet meeslepen dat per slot van rekening aan elks dichterlijke fantasie den vrijen teugel liet? Was het wonder, dat eminente mannen, ziende op de menigte reeds ontdekte feiten en de veel grootere menigte niet ontdekte over 't hoofd ziende, zeiden: wij hebben bouwstoffen genoeg om te gaan construeren en waar wij te kort komen zullen wij de natuurwetten afleiden uit het bewustzijn.

Toen ontstonden de fantastische systemen van Oken, van Kilian, van Kieser en anderen, toen kwam de tijd dien Humboldt genoemd heeft de Saturnalien der natuurwetenschap; een tijd waarin men speelde met woorden en de mijn der wetenschap meende te kunnen graven alleen met de naald der dialectiek. Die eenzijdigheid leidde tot uitspraken als deze: de vogels zijn evenals de metalen producten van het magnetisch deel der wereld, daarom zijn de reizen der trekvogels het gevolg van aantrekking en afstooting der beide polen, zij moeten op gezette tijden en juist in het voorjaar en den herfst plaats hebben omdat dan de variaties van het aardmagnetisme het grootst zijn [1]). Zij leidde tot definities, zoo onvertaalbaar als deze: das Leben ist die individuelle Productivität in welcher das Producirende und das Product unter der Form von Selbstbestimmung und Bestimmbarkeit sich verschlingen [2]). — Zij leidde met één woord tot een toestand, waarin der wetenschap alle vooruitgang onmogelijk gemaakt was, eenvoudig omdat haar de behoefte aan vooruitgang, het bewustzijn van onkunde ontnomen was. Want: wo Begriffe fehlten da stellt' ein Wort zur rechten Zeit sich ein; men meende alles te weten en die meening is de dood voor alle wetenschap.

Doch het zou onbillijk zijn de natuurphilosophie zoo geheel onvoorwaardelijk te veroordeelen. Een harer denkbeelden was: het dier is de uit elkaar genomen, de ontlede mensch, d. w. z. de verrichtingen die wij bij

1) Oken.
2) Troxler.

den mensch allen vereenigd vinden, zijn bij de dieren afzonderlijk optredend en ieder voor zich praedominerend terug te vinden; zoo is het weekdier de repraesentant van den tastzin, het insekt van den gezichtszin, enz. Datzelfde geldt ook op anatomisch gebied: de maag praedomineert bij de amphibie, het beenstelsel bij den vogel, enz. De zeer betwistbare juistheid van dat denkbeeld nu daargelaten, moet toch erkend worden dat ten gevolge daarvan de natuurphilosophie krachtig wees op het belang van de vergelijkende anatomie voor de physiologie. Sommigen harer voorstanders, bij wie de zucht tot systeem-constructie den lust voor onderzoek niet had uitgedoofd, legden zich op vergelijkend-anatomische en embryologische studiën toe. De kennis van belangrijke feiten was het resultaat van dien arbeid. Ter dezer zake zal het genoeg zijn alleen te noemen Oken's ontdekking van de beteekenis van den wervel voor het vertebratenskelet en zijn onderzoek over de ontwikkeling van het darmkanaal.

Bovendien is er nog iets, wat bij een rechtvaardige beoordeeling der natuurphilosophie niet buiten rekening mag gelaten worden. De natuurphilosophen stonden op een verkeerd standpunt. Toegestemd. Maar was het standpunt hunner tegenstanders dan zooveel minder verkeerd? Tegenover de natuurphilosophie stond te dier tijde een onbeperkt vitalisme, een richting wier leus was: in de levende wezens werken krachten specifiek verschillend van die der overige natuur. Had die richting zich nu tot die leus alleen bepaald, het kwaad ware nog zoo groot niet geweest, men had een stelling meer gehad die met tal van argumenten voor en tegen besproken kon worden en dat was alles geweest. Maar het vitalisme had een praktisch gebrek, dat meer kwaad deed. Dat gebrek vloeide trouwens noodzakelijk uit de pas vermelde stelling voort. Overal waar de verschijnselen niet door bekende feiten en volgens bekende wetten zich lieten verklaren, daar liet men een speciale kracht optreden die met de voortbrenging van zulk een verschijnsel bepaaldelijk belast was. Zoodoende bleef het niet bij de ééne levenskracht, maar er trad een heirleger van dienende geesten op; men sprak van resorptiekracht, afscheidende kracht, zenuwkracht, verteringskracht, vormkracht, (de beroemde *nisus formativus*) en dergelijke meer.

De oude Griek bevolkte zijn bosschen met dryaden, de oude Germaan

zijn bergen met kobolden, deed de vitalist wel anders dan zijn lichaam bevolken met demonen?

Dat zou nu op zich zelf nog niet tegen 't vitalisme pleiten. Maar wat er wel tegen pleit, is dat het evengoed als de natuurphilosophie, een hinderpaal was voor den vooruitgang der wetenschap. Dat lag in den aard der zaak. Want waar de onmiddellijke werking eener kracht begint daar houdt alle verder onderzoek op. Het aannemen van een kracht is een bedekte bekentenis onzer onwetendheid, en tevens een poging om die onwetendheid te verbergen. Wanneer wij zeggen: twee stofdeeltjes bewegen zich naar elkaar toe door aantrekkingskracht, dan beteekent dat eigenlijk: twee stofdeeltjes bewegen zich naar elkaar toe en wij weten niet waardoor. Klaarblijkelijk verklaart dat woord „aantrekkingskracht" die beweging nog volstrekt niet. Overal waar wij in de wetenschap dat woord „kracht" in dezen zin vinden, nl. als oorzaak van beweging, daar staan wij voor een slagboom, die ons aantoont dat wij aan de grens van 't gebied zijn gekomen. Geheel iets anders trouwens is het, waar het woord gebruikt wordt niet als oorzaak, maar als maat van beweging, doch dit doet hier niet ter zake.

Zal nu een richting, die voor elke onverklaarde beweging een bijzondere kracht als oorzaak stelt en dus overal slagboomen opricht, wel veel kans hebben het gebied der wetenschap uit te breiden? Waarschijnlijk niet.

Zoo ongeveer stonden de zaken omstreeks 1820. Stond dan toen de physiologie even hoog als 50 jaren vroeger? Gold dan ook van de physiologen het: ils n'ont rien appris et rien oublié? Niets vergeten van Hoffmann en Stahl, niets geleerd van Lavoisier en Bichat? 't Scheen haast zoo.

Doch saturnalien duren nooit lang. Een betere toekomst was aanstaande. Tegenover de dichterlijke natuurwetenschap van de Schellingsche school en de vitalisten stonden twee mannen op, realisten bij uitnemendheid, die de physiologie weer terugbrachten op den rechten weg. Die twee mannen waren Magendie en Joh. Müller.

Snijdend was de tegenspraak tusschen Magendie en de toenmalige gezaghebbers der wetenschap. Zijn uitgangspunt was: la physiologie est une science à faire, wij weten nagenoeg niets. De geest waarin hij werkte blijkt uit zijn woord: le doute est le cachet du véritable savoir. Si vous

n'avez pas suffisamment étudié une question, ne vous hâtez pas de dire: cela n'est pas. En eindelijk zijn methode karakteriseerde hij, door te zeggen: l'expérience seule ne trompe pas.

Dat waren drie vruchtbare beginselen: bewustheid van onkunde, voorzichtig oordeelen tot twijfelzucht toe en steunen op het experiment. En niet alleen dat Magendie de wetenschap in zulk een nieuwen geest bearbeidde, maar hij voerde ook een methode in, die tot dien tijd toe wel hier en daar maar niet op ruime schaal was toegepast, nl. het eigenlijk physiologisch experiment, de proef op het levende dier, de vivisectie. Het was niet genoeg den bouw van het lichaam te onderzoeken met de beste mikroskopen en zijn samenstelling met de fijnste analytische hulpmiddelen; wilde men iets van 't leven weten, dan moest het leven zelf worden onderzocht. En dat onderzoek moest plaats hebben niet alleen door waarneming, maar ook door proefneming; om een verschijnsel goed te leeren kennen moesten de omstandigheden waaronder het plaats had met opzet gewijzigd worden en de daardoor veroorzaakte verandering van het verschijnsel worden nagegaan. En of nu dat verschijnsel plaats had in een levend lichaam of aan een levenloos voorwerp, dat maakte geen verschil.

Die stelling, hoe natuurlijk zij ons thans ook toeschijnt, is niet altijd zoo gaafweg toegegeven. Ten tijde van Magendie waren er zelfs uitstekende physiologen, o. a. de beroemde Rudolphi, die alle vivisecties, als wreed en nutteloos, ten eenenmale verwierpen. De vooruitgang der wetenschap heeft althans die laatste beschuldiging schitterend gelogenstraft. Wat zouden wij weten van de functiën der verschillende zenuwen, van de oorzaken en wetten der bloedbeweging, van de afscheiding der klieren, enz, enz. zoo de proefneming op het levend dier daarbij niet was aangewend? En met die beschuldiging van nutteloosheid vervalt ook die van wreedheid, want bij wreedheid is pijn doen en nutteloos pijn doen het eigenlijk doel.

Nog grooter dan de invloed van Magendie was die van Joh. Müller, den man aan wien de nieuwere physiologie ontegenzeggelijk verreweg het meest te danken heeft. Opgeleid in de natuurphilosophische school, maakte hij zich van de daar heerschende denkbeelden langzamerhand los

en stelde zich geheel op het door Magendie ingenomen standpunt, dat in ervaring, op waarneming en proefneming steunende, den eenigen grondslag vond voor alle wetenschap. Terwijl echter Magendie in zijn vrees voor voorbarig oordeelen en onvaste speculatie zoo ver ging, dat hij zich van alle generalisatie bijna angstvallig onthield en zich alleen bepaalde tot de mededeeling van hetgeen hij bij zijn proeven zag, wist Müller zich van deze overdrijving vrij te houden en kwam door scherpzinnige combinatie van het gevondene tot hoogstbelangrijke resultaten. Daarbij kwam nog iets: Magendie gebruikte als hulpmiddel voor 't onderzoek met een zekere voorliefde hoofdzakelijk de vivisectie, Müller was minder exclusief en gebruikte behalve de proefneming op het levende dier ook in de ruimste mate de hulpmiddelen die chemie, physica en vergelijkende anatomie aanboden. Vooral als vergelijkend anatoom en embryoloog was hij groot en van het belang dezer wetenschappen voor de physiologie gaf hij het duidelijkst bewijs in zijne drie physiologische monographiën: over de vergelijkende physiologie van den gezichtszin, over den fijneren bouw der klieren en over de ontwikkeling der genitaliën. Müllers voornaamste werk is zijn *Handbuch der Physiologie*, een meesterstuk waarvan de eigenlijke ontwikkeling dier wetenschap uitging. Geen enkel deel van het groote gebied, waar niet het kritische mes van den meester snoeiend en uitroeiend te werk ging, maar geen enkel deel ook, waar hij niet gezonde krachtige boomen plantte of althans zaden strooide die de later komende geslachten zouden opkweeken. Zulk een werk deed meer tot bestrijding van verkeerde richtingen, dan boekdeelen vol theoretische uiteenzettingen en spitsvondige dialektiek.

En niet het minst heeft Müller gewerkt voor den vooruitgang der wetenschap door zijn persoonlijken invloed, doordat hij jaren lang aan de Berlijnsche Universiteit werkzaam was, waarheen zijn roem een tal van talentvolle mannen heenlokte, die hij voor de physiologie wist te winnen en met zijn geest wist te bezielen. Bijna al de uitstekende leiders der tegenwoordige wetenschap zijn leerlingen van Müller.

Toen nu de physiologie eenmaal op den rechten weg was, ging zij ook met reuzenschreden vooruit. De eene belangrijke ontdekking volgde op de andere. Die allen op te noemen zou ons vluchtig overzicht tot een dorren

catalogus maken, wij zullen alleen die vermelden welke een overwegenden invloed hebben uitgeoefend.

Bichat had geleerd, dat de organen van het levend lichaam uit weefsels waren samengesteld en dat de functie van een orgaan de som van de functiën zijner samenstellende weefsels was. Maar waaruit bestonden nu de weefsels zelve? Op die vraag had men tot nog toe slechts onbepaalde antwoorden gegeven: men sprak van een vezeligen bouw, een korreligen bouw, enz. zonder aan die woorden een zeer duidelijken zin te hechten. Daar verscheen in 1839 het werk van Schwann *Mikroskopische Untersuchungen über die Uebereinstimmung in der Structur und dem Wachsthum der Thiere und Pflanzen*, dat aan dien toestand een einde maakte. Schwann voltooide de analyse van Bichat en bewees dat het dierlijk lichaam ter laatster instantie uit cellen en metamorphosen van cellen bestaat, dat de cel de anatomische eenheid is, en het organisme de som van al die eenheden. Het schema van de cel dat Schwann stelde, een blaasje met omhullend vlies, vloeibaren inhoud en kern, is sedert in vele opzichten gewijzigd; het omhullend vlies is op den achtergrond getreden, het zoogenaamd protoplasma, het taaivloeibaar hoofdbestanddeel van vele cellen, op den voorgrond. Doch het gronddenkbeeld is hetzelfde gebleven. En wel was het een vruchtbaar denkbeeld. De ontwikkeling en groei van het lichaam bleek te berusten op celvermeerdering en celmetamorphose, want het dierlijk ei bleek een cel te zijn, waaruit zich door voortgaande verdeeling het embryo ontwikkelt. En niet alleen de normale maar evenzeer de abnorme verschijnselen lieten zich terugbrengen tot cellenleven. Virchow grondde op de nieuwere histologie zijn cellulairpathologie. Zelfs is het niet te gewaagd te beweren, dat de toekomst der physiologie daarin ligt dat zij wordt een physiologie der levende cel. Want de cellen hebben in den laatsten tijd den beteekenisvollen naam gekregen van "elementairorganismen", d. i. zij zijn niet alleen anatomische, morphologische eenheden, maar ook physiologische, functioneele eenheden. Stofwisseling, contractiliteit, prikkelbaarheid, zijn aangetoond als eigenschappen der cellen zelf. De klier scheidt af omdat zij bestaat uit afscheidende kliercellen, een spier trekt zich samen omdat zij bestaat uit contractiele spiercellen. De cellen zijn de verschillend gevormde en daardoor verschillend werkende staatsbur-

gers van de republiek, waarmee wij 't organisme zouden willen vergelijken.

Terwijl dus de wetenschap des levens vorderingen maakte op morphologisch terrein, bleef zij ook op de overige gedeelten van haar gebied niet stilstaan. De snelle ontwikkeling der organische scheikunde door Liebig en zijne tijdgenooten bleef niet zonder invloed op de physiologie. De verbeterde methoden van analyse veroorloofden de scheikundige verschijnselen in het levend lichaam nauwkeuriger na te gaan dan tot nog toe had kunnen geschieden. En het gevolg er van was, dat men een beter en vruchtbaarder inzicht verkreeg in de stofwisseling; dat men zich niet meer behoefde te bepalen tot Lavoisiers algemeene stelling: het dierlijk leven uit een chemisch oogpunt beschouwd is een oxydatieverschijnsel; maar die stelling ook in bijzonderheden kon toelichten. De omzettingen die de verschillende stoffen in 't lichaam ondergaan werden nader in 't licht gesteld, de oxydatietrappen die zij doorloopen nader nagegaan, de rol die een aantal stoffen in het lichaam spelen, juister gepreciseerd. Daarmede ging gepaard, dat de gebondenheid der levensverschijnselen aan scheikundige werkingen onweerlegbaar werd aangetoond; spierwerkzaamheid gebonden aan 't stofverbruik in de spier, vermoeidheid het gevolg van een ophooping der oxydatieproducten in de spier, de werking der verteringssappen bestaande in chemische omzettingen, de verandering van bloed en lucht bij ademhaling verklaard volgens physisch-chemische wetten, zenuwwerkzaamheid gepaard gaande met scheikundige verandering in het weefsel; ziedaar enkele van de belangrijke resultaten der nieuwere physiologische chemie.

Gelijk op dit gedeelte der wetenschap de naam van Liebig als grondlegger met eere genoemd wordt, zoo schittert op het naburig gebied der physiologische physica een andere naam, die van du Bois Reymond, den genialen denker en onderzoeker, die niet tevreden met gewonen menschenarbeid, een dubbelen zich op de schouders laadde, en eerst het meeste van wat zijne voorgangers hadden gedaan moest uitroeien en afbreken, voordat hij zelf kon beginnen te bouwen. De leer der dierlijke electriciteit, vroeger het duisterste gebied der physiologie, een chaos van meeningen en vermoedens, werd door hem gemaakt tot een wetenschap;

die de meest delicate ondezoekingen met behulp van de nauwkeurigste physische instrumenten met de meeste zekerheid ten uitvoer brengt; die zelfs toegankelijk is voor een hulpmiddel van wetenschappelijk onderzoek waarvoor de meeste overige gedeelten der levenswetenschap nog op verre na niet rijp zijn, nl. de mathematische analyse. Bovendien lag nog een gewichtige beteekenis van du Bois Reymond's arbeid (een beteekenis die hij zelf althans op den voorgrond stelde) daarin, dat door zijn onderzoek het vitalisme uit een zijner sterkste verschansingen verdreven werd. Zoo lang de nevel van het onbekende nog hing over het veld der electriciteitsleer was het de geliefkoosde plaats voor den elfendans der vitalistische krachten. Doch de elfen verdwijnen bij 't opgaan der zon.

Zoo was er dus leven, beweging, vooruitgang op elk gebied; anatomie, chemie, physica werkten krachtig samen aan den opbouw der levenswetenschap. Ondertusschen woonde er te Heilbronn een zekere Dr. Mayer, een obscuur, onbekend geneesheer. Maar die obscure man was een denker, in wiens hoofd de heerlijkste vrucht rijpte der nieuwere natuurwetenschap, de leer van het behoud van arbeidsvermogen. Gelijk Lavoisier had aangetoond dat er geen stof verloren gaat of nieuw ontstaat, zoo toonde Mayer en die na hem aan die leer arbeidden aan, dat er geen kracht (of liever arbeidsvermogen) verloren gaat of nieuw ontstaat. De hoeveelheid arbeidsvermogen of energie in de natuur is constant, doch de vorm verandert, nu eens is het arbeidsvermogen dat alleen beweging tracht voort te brengen, dan is het arbeidsvermogen dat werkelijk beweging bewerkt. En dat is òf een beweging van de lichamen in hun geheel, massabeweging; òf van de deeltjes, de moleculen, der lichamen, moleculairbeweging. De verschillende vormen van beweging kunnen volgens zekere verhoudingen in elkaar overgaan.

Die leer, wier eenigzins voldoende uiteenzetting ons hier veel te ver zou voeren, heeft op de gansche natuurwetenschap een overwegenden invloed uitgeoefend. En niet het minst op de physiologie. Is het waar, dat de levensverschijnselen in één categorie behooren met de overige natuurverschijnselen, dan moet ook daarvoor de wet van het behoud van arbeidsvermogen gelden. En steeds meer overtuigend wordt die geldigheid bewezen. In het levend lichaam ontstaat geen kracht uit niets op onver-

klaarbare wijze, maar de verschillende vormen van beweging die daarin optreden ontstaan evenals overal in de natuur door omzetting uit andere vormen van arbeidsvermogen. Voor iedere spiersamentrekking, voor elke warmteeenheid die in 't lichaaam optreedt, wordt scheikundig arbeidsvermogen verbruikt. Zullen de levensverschijnselen voortgaan, dan moet de toevoer van dat scheikundig arbeidsvermogen in het voedsel ter eene, de ingeademde zuurstof ter andere zijde evenzeer voortgaan. Men zou de leer van het behoud van arbeidsvermogen kunnen noemen: de acte, waardoor het tot nog toe schijnbaar onafhankelijke rijk der physiologie officieel en voor goed bij het groote statenverbond der natuurwetenschappen is geannexeerd.

En met het constateren van die annexatie achten wij ons overzicht afgeloopen. Wel lieten zich uit de laatste jaren nog belangrijke onderzoekingen genoeg vermelden, die waarlijk niet zonder invloed op den gang der wetenschap zullen blijven, de theorie van Darwin, het vraagstuk der spontane generatie en zoovele anderen, doch die allen behooren nog niet genoeg tot de geschiedenis, om dien invloed reeds hier voldoende te kunnen nagaan.

Wij hebben de geschiedenis die wij in groote, zeer grove trekken hebben geschetst een ontwikkelingsgeschiedenis genoemd. Is zij dat wel werkelijk? Is niet de wetenschap des levens smadelijk van haar verheven voetstuk afgerukt en geplaatst in de rij der overige natuurwetenschappen, wroetende in het stof als zij? Is niet de beschouwing van het leven als natuurverschijnsel veeleer achteruitgang dan vooruitgang?

Vergunt mij, mijn antwoord op die vraag in te leiden met een vergelijking, ontleend (ik beken het) aan een weinig verheven dier. De tweekleppige schelpdieren zijn in het eerste tijdperk van hun leven vlugge bewegelijke diertjes, in grillige wendingen met hun trilharen door 't water roeiend. En wanneer langzamerhand daaruit ontstaat het volwassen schelpdier, opgesloten in zijn steenen huis, onbewegelijk vastgehecht op den bodem der zee, is dat ontwikkeling? is dat vooruitgang? zou men evenzeer vragen.

Wat is criterium van ontwikkeling? daarop komt hier alles aan. Het voorname kenmerk van dierlijk leven, uit een algemeen physiologisch oog-

punt, is dit, dat in het dierlijk lichaam potentieele energie wordt omgezet in actueele energie, dat er levende kracht optreedt onder allerlei vormen Een organisme waarin dit in hooge mate plaats heeft, staat hooger dan een ander waarin dat minder het geval is. Stofverbruik, krachtsontwikkeling, dat is, als ik het zoo mag uitdrukken, de essentieele functie van het dier. En wie verbruikt nu meer stof, wie produceert meer kracht, het zwakke embryo of het volwassen schelpdier? Tracht slechts de schelpen van het dier te openen en het antwoord zal zich niet doen wachten.

Ook de physiologie kan niet meer, zooals in haar jeugd, naar welbehagen zich bewegen in de zee der metaphysica; zij is opgesloten binnen de muren der natuurwetten, vastgehecht aan den bodem der werkelijkheid. Doch die beperking is geen vernedering. Want naar mate zij vasten bodem won, won zij in krachtsontwikkeling en vermogen tot arbeid. Wat de physiologie thans doen kan en doen moet, overtreft oneindig ver al hare vroegere werkzaamheid. En 't is een werkzaamheid, die niet bloot tot eigen gebied is beperkt, maar invloedrijk zich doet gelden ook op naburige velden van onderzoek. Door dien invloed mede is de pathologie op nieuwe grondslagen gevestigd en dagelijks worden nieuwe bouwsteenen van het physiologisch terrein aangebracht. De gezondheidsleer, — de wetenschap waaraan misschien de toekomstige menschengeslachten het meest zullen te danken hebben, omdat zij zich ten doel stelt ziekten te doen uitsterven door hare oorzaken te doen ophouden — de gezondheidsleer steunt geheel op de physiologie. Dat de therapie niet langer in het duister behoeft rond te tasten en zich zonder blozen den naam mag geven van rationeele therapie, heeft zij te danken aan het physiologisch onderzoek van de geneesmiddelen en geneeswijzen. Eindelijk (om niet alleen bij de geneeskundige vakken te blijven) de zoölogie maakt waar het haar hoogste problemen geldt met vrucht gebruik van hetgeen de physiologie haar leert omtrent de ontwikkeling der organismen.

Dus, het krachtbetoon, de invloed, de veelomvattende arbeid der levenswetenschap is een bewijs van haar ontwikkeling, van haar vooruitgang. Wij *zijn* gevorderd, er ligt een eind weegs achter ons. Doch wij moeten nog verder, nog veel verder vorderen. Want de weg vóór ons is nog onafzienbaar lang. Met de beschouwing van het leven als natuurverschijnsel

is daarom het leven zelf nog niet verklaard (iets wat trouwens wel eens ten onrechte is voorbij gezien). Er blijven nog raadselen te over, waarvan wij de oplossing nimmer zullen zien, ja zelfs ons de methode der oplossing niet kunnen denken. En als wij een verschijnsel meenen te verklaren, toch stuiten wij ten slotte weer op andere verschijnselen, onverklaard en voor ons onverklaarbaar. Wel is het zooals een hedendaagsch schrijver zegt [1]: de physiologie moet haar vraagstukken uitwerken met minder vergelijkingen dan zij onbekende grootheden heeft en daarom kan zij geen oplossing vinden waarin niet x en y voorkomen. — —

— Que sçais-je? Bij Montaigne was dat woord niet de sombere vraag der moedeloosheid, zooals het: ich sehe dass wir nichts wissen können van Faust. Montaigne's spreuk was het devies van den gezonden, realistisch gestemden, ietwat sceptischen denker, die in weerwil dat zijn arbeid niet vergeefsch geweest is, zich toch geen illusies maakt over zijn hoog standpunt, en weet dat de top van den berg nog op verre na niet bereikt is. Daarom echter bleef Montaigne niet stilstaan en stortte zich evenmin in Mephisto's armen.

In dien zin dien Montaigne er aan hechtte, is het devies van den physioloog evenzeer: que sçais-je?

Edel Groot Achtbare Heeren, Curatoren dezer Hoogeschool! Zwaar is de taak die mij op de schouders rust, veelomvattend de verantwoordelijkheid die ik op mij neem. Weest verzekerd dat ik het diep gevoel, dat ik waarlijk niet lichtvaardig den mij wachtenden arbeid aanvaard. Gij hebt mij in staat geacht den leerstoel te vervullen, vertrouwende op mijn liefde voor de wetenschap, en wetende dat ijver de zwakheid kan te gemoet komen. Maar tevens hebt gij mij in staat gesteld dien te vervullen, door mede te werken tot stichting van het physiologisch laboratorium. Dat gebouw staat daar als waardig monument van uwe zorg voor deze Hooge-

[1] North-American Review, Oct. 68.

school. Gelooft mij, ik zal zorgen dat het niet is een dood monument, maar dat er wetenschappelijk leven in zal zijn en leven er van zal uitgaan.

Weledel Gestrenge Heer Secretaris van het College van Curatoren! Bij het beheer van dat laboratorium is uwe medewerking mij onontbeerlijk, uwe welwillendheid mij ten zeersten gewenscht. Ik acht mij gelukkig te kunnen zeggen dat ik van beiden reeds de meest aangename ervaring heb opgedaan. Die ervaring en niet minder de bewustheid van uw ijver voor de belangen dezer Hoogeschool geeft mij de vrijheid mij in dezen ook verder bij u aan te bevelen.

Hooggeleerde Heeren Hoogleeraren aan deze Hoogeschool! Als gij mij een plaats geeft in uwe rijen, onthoudt mij tevens uwe vriendschap niet. Van velen uwer mocht ik reeds bewijzen van welwillendheid ontvangen, dat doet mij met vertrouwen treden in uw kring. Gij vooral, Hoogleeraren der geneeskundige faculteit, gunt mij uwe voorlichting, uw raad, uw vriendschappelijke medewerking; ik weet het, ik zal ze zoo dikwijls behoeven. Dien raad en hulp mocht ik in zoo hooge mate ondervinden van hem, wiens plaats ik geroepen ben te vervullen en dien ik met diepen weemoed mis in uw kring, den onvergetelijken van Deen. Zijn dagwerk is afgeloopen, maar het heeft sporen nagelaten in ons hart, die niet licht zullen worden uitgewischt. Zijne leerlingen kennen zijn vurigen ijver voor 't onderwijs en de wetenschap, zijn ambtgenooten kennen zijn onvermoeide werkzaamheid tot bevordering van de belangen der Hoogeschool, getuige zijn ijverige bemoeingen voor de stichting van het physiologisch laboratorium, zijne vrienden kennen zijn edel hart. Zijn naam zal in dankbaar en zegenend aandenken blijven in engeren en wijderen kring!

Doch waar ik spreek van dankbaarheid ga ik u beiden nimmer voorbij, geliefde Vader en Oom, wie het mij een streelend genoegen is hier te zien. Gij hebt u de reis in het barre jaargetij getroost, om heden hier te kunnen zijn, ik dank u daarvoor. Doch niet dat juist was er noodig geweest om mij van uwe liefde te overtuigen, mijn gansche leven is daarvan het sprekendst bewijs. Vergunt mij den zelfzuchtigen wensch, waarmee ik weet dat allen uit uw nadere en verdere omgeving instemmen, dat wij u nog lang mogen behouden om den krans der dankbaarheid verder om uw grijzende slapen te vlechten.

Weledele Heeren Studenten aan deze Hoogeschool! Grijsheid ligt voor ons nog in 't verre verschiet; het leven ligt nog vóór ons als een schijnbaar onafzienbare weg. Dat is een voorrecht, maar een voorrecht dat een verplichting met zich brengt. Hoe jonger, des te meer vatbaar voor ontwikkeling, dat is een natuurwet, waaraan ook wij ons niet mogen onttrekken. Wij moeten elkaar vormen en opleiden, gij mij en ik u. Gij weet het, ik kan niet meer dan u inleiden in den tempel der wetenschap, alle geheimen des levens voor u te ontsluieren ligt niet in mijne noch in iemands macht. Doch reeds die taak van wegwijzer is niet gemakkelijk; ik aanvaard haar, gesterkt door het vertrouwen waarmee gij mij te gemoet komt. Ik van mijn kant kom tot u met moed, met ijver, met waarheidszin. Zoo zal ons samenwerken voor ons een schrede verder zijn op de baan der ontwikkeling. Het einde dier baan kennen wij niet, maar hare richting wel. En die richting is: Excelsior!

IK HEB GEZEGD.

ORDO LECTIONUM,

IN ACADEMIA GRONINGANA

HABENDARUM

INDE A FERIIS AESTIVIS A. CIƆIƆCCCLXIX AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLXX.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITTERARUM HUMANIORUM.

IOSUA IOANNES PHILIPPUS VALETON *Antiquitatem Hebraïcam* explicabit diebus Martis, hora XII et I, et Mercurii, hora I; *Elementa Grammatices Hebraïcae*, additis exercitiis analyticis, tradet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX; *Librum* GENESEOS interpretabitur diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX; *Grammaticam linguarum Semiticarum comparatam*, additis exercitiis analyticis Arabicis et Aramaeis, exponet diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora X. Cum provectioribus privatim leget PSALMOS selectos et scripta nonnulla Arabica et Aramaea, die Iovis, hora VII sqq. p. m.

GUILIELMUS HECKER diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX, *Antiquitates Romanas* exponet; iisdem diebus, hora X, *Historiam Universalem* enarrabit, adhibito Georg. Weberi compendio, cui titulus: *Lehrbuch der Weltgeschichte mit Rücksicht auf Cultur, Literatur* etc. (2 Tom. 1868); iisdem diebus, hora II, *Antiquitates Graecas* tradet.

CORNELIUS MARINUS FRANCKEN diebus Lunae, Martis, Mercurii, hora XI, interpretabitur CICERONIS *Tusculanarum* lib. V, Orationem *pro Caelio*,

PLAUTI *Militem Gloriosum;* diebus Iovis, Veneris, Saturni, hora X, ARISTOPHANIS *Aves*, PLATONIS *Phaedonem; Historiam Litterarum Graecarum et Romanarum* enarrabit die Martis hora XII—II; de *metris poetarum Graecorum et Romanorum*, adhibitis Dramaticorum et Lyricorum aliquot carminibus, exponet diebus Iovis et Veneris, hora XI; *Paedagogicen*, adiunctis interpretandi et latine scribendi disserendique exercitiis, tradet horis postea indicandis.

BERNARDUS HENRICUS CORNELIUS CAROLUS VAN DER WIJCK die Lunae, horis XII et I, die Saturni, hora I, *Logicam* docebit, adhibito compendio, cui titulus: „Het wezen der kennis. Een leesboek der Logika, door Mr. C. W. Opzoomer"; diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX, *Historiam Philosophiae antiquae* exponet; iisdem diebus, hora VIII, *Metaphysicam* tradet.

HENRICUS ERNESTUS MOLTZER leget carmina, quae dicuntur *Caerl ende Elegast*, *Ferguut*, *Floris ende Blancefloer* et *Beatrys*, diebus Mercurii et Iovis, hora XII; *Grammaticam patriam* explicabit die Veneris, hora XII; *Eloquentiae praecepta* tradet et *Exercitia practica* moderabitur die Iovis, horis II et III; *Historiam Patriae* exponet diebus Mercurii et Iovis, *Historiam Iuris publici nostri* tractabit die Veneris, hora I; linguam Gothicam vel Anglo-Saxonicam docebit die Saturni, horis II et III; *Shakesperii* dramata interpretabitur die Veneris, horis II et III.

IN FACULTATE IURIDICA.

IACOBUS HERMANNUS PHILIPSE, propter aetatem legitima muneris vacatione usus, scholas quidem non indicit; si vero sint Academiae cives, quorum studia consiliis adiuvare possit, desiderantibus ea, dum licet, lubens impertiet.

BERNARDUS IANUS GRATAMA tradet *Ius naturale*; diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, hora XI; *Ius criminale*, diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X; *Ordinem Iudiciorum publicorum*, diebus Lunae et Martis, hora XI, die Mercurii, hora IX; *Encyclopaediam et Methodologiam Iuris*, die Iovis, horis IX—XII.

GERHARDUS DIEPHUIS *Ius civile* hodiernum tractabit die Mercurii, hora XI, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XII; *Ius mercatorium* explicabit die Mercurii, horis XII et I, die Saturni, hora XI; de *Iudiciis privatis* aget diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora I.

BERNARDUS DOMINICUS HUBERTUS TELLEGEN *Oeconomiam politicam* docebit die Lunae, horis XII et I, die Iovis, hora IX; *Statisticen patriae*, die Martis, horis XII et I, die Veneris, hora XI; *Ius publicum*, die Iovis, horis X et XI, die Veneris, horis IX et X.

WIARDUS MODDERMAN die Lunae et Martis, hora XI, Mercurii, hora X, et Saturni, horis XI et XII, *Institutiones Iustiniani* explicabit; diebus Lunae et Martis, hora IX, et die Saturni, hora X, selectos *Pandectarum* locos tractabit; diebus Lunae et Martis, hora X, et die Mercurii, hora IX, *Historiam Iuris Romani* enarrabit.

Disputationibus publicis et privatis lubenter praeërunt Iuris Professores.

IN FACULTATE MEDICA.

FRANCISCUS ZACHARIAS ERMERINS *Pathologiam generalem* docebit diebus Lunae, Mercurii, Iovis et Saturni, hora IX, die Martis, hora XI; *Anatomiam pathologicam*, diebus Mercurii et Iovis, hora VIII, et die Veneris, hora IX. *Exercitationibus clinicis* in Nosocomio quotidie vacabit, hora I.

IANUS HISSINK IANSEN *Chirurgiam* docebit diebus Mercurii, Iovis et Saturni, hora IX; *Opthalmologiae* capita selecta tradet die Lunae, hora IX; *Clinicis exercitationibus* in Nosocomio Academico quotidie vacabit hora XII; *Operationibus chirurgicis, in cadavere instituendis*, qualibet oblata occasione, praeërit.

ISAÄCUS VAN DEEN *Physiologiam generalem* et *specialem* docebit diebus Lunae, Mercurii, Iovis, Veneris et Saturni, hora X; *Indagationibus physiologicis* in Laboratorio Physiologico quotidie praeërit. *Remediorum effectum et therapeuticum usum* docebit diebus Lunae, Mercurii et die Iovis, hora XI; *Pharmacognosin et Pharmacologiam experimentalem*, diebus Martis et Veneris, hora IX et die Saturni, hora XI; de *Methodo remedia praescribendi* horis postea indicandis aget in Pharmacopolio Nosocomii Academici; *Politiam medicam et Diaeteticam* docebit die Iovis, hora II.

SIGISMUNDUS ROSENSTEIN *Exercitationibus clinicis et polyclinicis* in Nosocomio Academico quotidie vacabit, horis X—XII; *Diagnosticen physicalem* docebit diebus et horis postea indicandis; *Medicinam forensem*, die Mercurii et Saturni, horis III—IV.

GUILIELMUS MATHIAS HENRICUS SÄNGER *Theoriam artis obstetriciae* exponet diebus Martis et Veneris, hora X; *Exercitationibus clinicis* vacabit diebus Martis et Veneris, hora II; *Doctrinam operationum* tradet et operationibus obstetriciis, in pelvi factitia instituendis, praeërit die Saturni, hora II; *Gynaecopathologiae* capita selecta tradet et exercitationibus clinicis et polyclinicis in Nosocomio Academico vacabit die Mercurii, hora II; *Praxin obstetriciam*, tum in Nosocomio Academico, tum in polyclinico obstetricio, quoties necesse erit, moderabitur.

W. H. MIDDENDORP *Anatomen corporis humani* et *Histologiam* theoretice et practice docebit, diebus et horis postea indicandis.

D. HUIZINGA, adiutor professoris physiologiae, *Chemiam physiologicam* theoretice et practice docebit, horis postea indicandis.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

HERMANNUS CHRISTIANUS VAN HALL *Elementa Botanices* docebit die Veneris, horis VIII et IX, autumnali et aestivo tempore etiam diebus Martis, Iovis et Saturni, hora VIII; *Botanices sublimioris* selecta quaedam capita illustrabit die Martis, hora II; *Botanicam applicatam*, sive *conspectum plantarum medicinalium* aliarumque vario respectu *utilium*, ordine Familiarum naturalium, tradet die Mercurii, horis IX et X; *Excursionibus botanicis* praeërit post ferias Paschales et mense Septembris die Mercurii, hora matutina VIII; *Oeconomiam ruralem* docebit die Saturni, horis X et XI.

GUILIELMUS ADRIANUS ENSCHEDÉ *Arithmetices*, *Algebrae*, *Geometriae* et *Trigonometriae planae elementa* explicabit diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XI; *Stereometriam* et *Trigonometriam sphaericam* docebit diebus Iovis et Saturni, hora IX; *Algebrae* capita selecta exponet diebus Lunae et Martis, hora XI; *Geometriam analyticam* et *Calculum differentialem* diebus

Lunae, Mercurii et Veneris, hora I; *Calculum integralem* et *Mechanicam analyticam* horis commilitonibus commodis. *Exercitia mathematica* futurorum praeceptorum moderabitur.

MATTHEUS SALVERDA *Zoölogiam* docebit die Lunae, hora X, die Martis, horis X et XII; *Anatomen animalium comparatam* tradet die Veneris, horis X et XII; *Palaeontologiam* illustrabit et exercitationibus practicis praeërit horis auditoribus commodis.

RUDOLPHUS ADRIANUS MEES *Physicam experimentalem* exponet die Martis, hora I, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora XII; *Physicae mathematicae* capita selecta explicabit die Veneris, horis I et II; *Exercitia practica* moderabitur die Iovis, horis II et III; *Astronomiae elementa* docebit diebus Iovis et Saturni, hora I; *Astronomiam theoreticam* tradet die Martis, horis II et III.

RUDOLPHUS SICCO TJADEN MODDERMAN *Chemiam anorganicam* docebit diebus Lunae et Martis, hora IX, die Mercurii, horis XI et XII; *Chemiam organicam* exponet die Iovis, hora XI, et Saturni, horis X et XI; *Chemiam pharmaceuticam* tradet die Lunae, hora XII, et Iovis, hora X; *Chemiam practicam* docebit et *Exercitia analytica* in Laboratorio moderabitur quotidie.

IN FACULTATE THEOLOGICA.

PETRUS HOFSTEDE DE GROOT diebus Lunae et Mercurii, hora X, Veneris, hora II, *Historiam Ecclesiae Christianae*, inprimis antiquae, secundum *Lineamenta* a se typis divulgata, enarrabit; die Iovis, horis V et VI, *Encyclopaediam Theologi Christiani*, secundum *Compendium* a L. G. Pareau et a se editum, exponet; diebus Lunae, hora XI, Iovis et Veneris, hora I, *Theologiam Naturalem*, secundum *Compendium* a se scriptum, tradet; diebus Martis, hora XII, Mercurii, hora XI, et Iovis, hora XII, *Dogmaticam et Apologeticam Christianam*, secundum *Compendium* a L. G. Pareau et a se editum, tractabit; die Saturni, ab hora XII ad II, *vitam Iesu Christi* explicabit.

GUILIELMUS MUURLING die Martis, hora X, *loca selecta parallela e Synopticis Evangeliis* cum commilitonibus legere perget; diebus Iovis et Veneris, hora XI, *Epistolam ad Hebraeos* interpretabitur; diebus Lunae

et Mercurii, hora XII, Martis, hora XI, in *Theologiam Christianam Moralem* inquiret; die Lunae, hora I, et diebus Iovis atque Veneris, hora X, *Theologiam Practicam* tradet, secundum *Compendium* suum, typis editum; die Lunae, hora II, *Exercitationes homiletico-oratorias*, et die Saturni, hora XI, *Exercitationes* provectiorum *catecheticas*, cum pueris instituendas, moderabitur.

EVERARDUS IANUS DIEST LORGION diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora IX, aget *de Historia et de Critica librorum Veteris Testamenti*, diebus Iovis, Veneris et Saturni, hora IX, *de Historia et de Critica librorum Novi Testamenti;* diebus Martis et Mercurii, hora II, et die Veneris, hora XII, *Hermeneuticen Biblicam* exponet atque loca quaedam e V. T. interpretabitur; die Iovis, hora II, et die Saturni, hora X, *Theologiam Ecclesiasticam* tradet; *Historiam Ecclesiae Christianae in patria nostra* enarrabit diebus Martis et Mercurii, hora I, *Patristicam* tractabit horis auditoribus commodis.

Disputationibus cum publicis tum privatis *de Locis Theologicis*, lubenter, suis vicibus, praeërunt Theologiae Professores.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ACADEMIA GRONINGANA,

DIE XXXI M. DECEMBRIS A. CIƆIƆCCCLXIX.

In	Facultate	Iuridica	48.
〃	〃	Medica	37.
〃	〃	Disc. Math. et Phys.	16.
〃	〃	Theologiae	34.
〃	〃	Phil. Theor. et Lit. Hum.	7.
			142.

DOCTORES CREATI

IN ACADEMIA GRONINGANA,

INDE A D. XIV OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXIX AD D. XIII OCTOBRIS CIƆIƆCCCLXX.

IN FACULTATE IURIDICA.

D. 10 Novembris a. 1869. HENDRICUS MEINESZ, Delfensis, defensis thesibus.

Eodem die. ALLARDUS IANSENIUS DE VRIES, e pago Warffum, Omlandus, defensis thesibus.

D. 25 Iunii 1870. EDOUARD GEORGE CONSTANT SCHEIDIUS, Arnhemensis, defensis thesibus.

D. 19 Septembris. ADRIAAN JAN WILLEM VAN ROYEN, e pago Onderdendam, Groninganus, defensis thesibus, *cum laude.*

IN FACULTATE MEDICA.

D. 6 Novembris 1869. ALBERTUS BUSSCHER, Med. Doctor, Winschotanus, defensis thesibus, Artis Obstetriciae Doctor, *cum laude.*

D. 23 Maii 1870. MENNO ANTONIUS SCHEPERS, e pago Woudsend, Frisius, defensa dissertatione: *De uitzakking van de baarmoeder*, Med. Doctor, *cum laude.*

D. 27 Iunii. JAN ARINGS VENEMA, e pago Sappemeer, Groninganus, defensa dissertatione: *De koudwaterbehandeling van typhus abdominalis en exanthematicus*, Med. Doctor, *magna cum laude.*

D. 12 Octobris. HENDRIK WOLTER VAN VEEN, e pago Hooge Smilde, defensa dissertatione: *Over stenose van het ostium der arteria pulmonalis*, Med. Doctor, *cum laude*.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

D. 20 Iunii 1870. JOACHIM WILLEM MUURLING, defensa dissertatione: *De kromme* $r^n = a^n \, Cos. \, n \, \theta$, *magna cum laude*.

D. 29 Iunii. SYBIEN RIENKS VAN DER LEY, e pago Hallum, Frisius, defenso specimine: *Iets over de dissociatie-theorie van Deville*, *cum laude*.

D. 12 Septembris. HENDRIK JAN VAN ANKUM, Groninganus, defensa dissertatione: *Inlandsche sociale wespen*, *magna cum laude*.

D. 8 Octobris. GEERT NOORDING, e pago Noordbroek, Groninganus, defensa dissertatione: *Bepaling van de gedaante der aarde uit slingerproeven*, *cum laude*.

IN FACULTATE THEOLOGIAE.

D. 6 Decembris 1869. TJEERD CANNEGIETER, e pago Schingen, Frisius, publice defensa dissertatione: *Christologie volgens den brief aan de Hebreën*, *magna cum laude*.

D. 22 Iunii 1870. AUGUST FREDERIK HENDRIK BLAAUW, Delfensis, publice defensa dissertatione: *Jezus Christus in de Bergrede vergeleken met Jezus Christus in het overige Nieuwe Testament*, *cum laude*.

ATHENAEUM ILLUSTRE

AMSTELODAMENSE.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

INDE A KAL. IAN. AD D. XXXI M. DEC. CIƆIƆCCCLXIX

DOCENDI MUNUS OBIERUNT.

IN FACULTATE IURISPRUDENTIAE.

A. E. I. MODDERMAN, Clar. Ord. Praeses a. 1869—1870.
H. DE BOSCH KEMPER.
T. M. C. ASSER.
G. VAN TIENHOVEN.

IN FACULTATE DISCIPLINARUM MATHEMATICARUM ET PHYSICARUM.

C. I. MATTHES.
C. A. I. A. OUDEMANS.
I. G. GUNNING.

IN FACULTATE THEOLOGIAE.

G. MOLL.
A. D. LOMAN, Prof. in Semin. Luther.
S. HOEKSTRA, Ben. fil., I. G. DE HOOP SCHEFFER, } Proff. in Semin. Teleiobapt.
I. TIDEMAN, Prof. in Semin. Remonstr.

IN FACULTATE PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET LITERARUM HUMANIORUM.

I. C. G. BOOT.
I. P. N. LAND.
T. T. H. IORISSEN.

IN FACULTATE MEDICINAE.

C. B. TILANUS.
P. H. SURINGAR.
I. VAN GEUNS.
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Prof. extraordinarius.
G. BERLIN.
L. LEHMANN.
I. L. CHANFLEURY VAN IJSSELSTEYN.
I. G. R. TILANUS.
H. HERTZ.
G. KÜHNE.

P. I. BARNOUW, Art. Obst. Lector.
A. HARTOG ISRAËLS, Med. Lector.
G. M. GUNNING, Ophthalmiatriae Lector.
F. I. SWARTWOUT, Artis Pharmaceuticae Lector.

ACTA ET GESTA

IN CONVENTIBUS CLARISSIMI ORDINIS PROFESSORUM

ATHENAEI ILLUSTRIS AMSTELODAMENSIS

ANNO CIƆIƆCCCLXIX.

Die 19 m. Aprilis. Vir Clarissimus G. van Tienhoven munus auspicatus est habita oratione *de coniungendo studio Iuris Romani et Iuris privati hodierni.*

Die 22 m. Maii. Vir Clarissimus G. Kühne munus auspicatus est habita oratione *de Physiologiae significatione;* simul commendavit novum physiologicum laboratorium nuper exstructum.

Die 18 m. Augusti. Recitatum fuit regium decretum, secundum quod medici militares in posterum non Traiecti ad Rhenum sed Amstelodami apud nos artem suam docebuntur.

[Cl. Kühne orationem suam in Annalibus edendam non concessit.]

SERIES LECTIONUM,

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI ET IN SEMINARIIS

HABENDARUM, INDE A FERIIS AESTIVIS ANNI CIƆIƆCCCLXIX AD FERIAS AESTIVAS ANNI CIƆIƆCCCLXX.

ANTONIUS EWALDUS IANUS MODDERMAN

Methodum procedendi in causis criminalibus docebit diebus Lunae, Martis et Veneris, hora XI et die Iovis, hora X;
Ius Gentium diebus Iovis et Veneris, hora I;
Historiam Europae Diplomaticam die Iovis, hora XII et Veneris, hora II;
Encyclopaediam Iuris diebus Lunae et Martis, hora IX, Iovis, hora XI et Veneris, hora XII;
Philosophiam Iuris diebus Lunae et Martis, hora X.

HIERONYMUS DE BOSCH KEMPER

quaestiones selectas e *Iure publico* tractabit horis dein indicandis.

TOBIAS MICHAEL CAROLUS ASSER

Ius civile Neerlandicum tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii et Veneris, horis XII;
Methodum procedendi in Causis civilibus diebus Martis et Mercurii, hora I;
Publice Capita selecta Iuris Mercatorii tractabit diebus et horis deinde indicandis;
Exercitationes practicas moderabitur diebus et horis deinde indicandis.

GISBERTUS VAN TIENHOVEN

Institutiones Iustiniani tradet die Martis, hora XII, Mercurii et Iovis, hora X et Veneris, hora XI;
Digesta die Martis, hora II, Mercurii, hora XI, Iovis et Veneris, hora IX;
Historiam Iuris Romani die Martis, hora I et Mercurii, hora IX;
Ius Publicum die Iovis, hora XI et Veneris, hora X.

CAROLUS IOANNES MATTHES

docebit *Physicam experimentis illustratam* diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XI;
Trigonometriam rectilineam et *geometriam analyticam* iisdem diebus, hora meridiana;
Stereometriam, inclusa *Trigonometria sphaerica*, in commodum Medicinae et Literarum studiosorum diebus Mercurii et Veneris, hora I.

CORN. ANTON. IOANN. ABRAH. OUDEMANS

Anatomiam et Physiologiam plantarum tradet diebus Lunae et Martis, hora matutina VIII (hieme);
Exercitationes morphologicas et microscopicas, die Lunae hora XII (hieme);
Cryptogamarum doctrinam die Veneris, horis VIII—X (hieme);
Pharmacognosin die Saturni, horis VIII—X (hieme);
Pharmacognosin microscopicam die Saturni, hora X (hieme);
Systema Phanerogamarum exponet diebus Lunae et Martis, hora VIII (aestate);
Exercitationes systematicas die Lunae, hora XII (aestate);
Morphologiam Phanerogamarum die Veneris, horis VIII—X (aestate);
Historiam plantarum medicinalium die Saturni, horis VIII—X (aestate);
Exercitationibus in describendis et dignoscendis plantis medicinalibus praeërit die Saturni, hora X;
Excursionibus botanicis praeërit (aestate), diebus et horis deinde indicandis.

IANUS GUILIELMUS GUNNING

Chemiam generalem docebit diebus Lunae et Martis, hora IX, diebus Mercurii et Iovis, hora VIII (hieme);
Chemiam specialem, vulgo dictam organicam iisdem horis (aestate);
Chemiam forensem die Iovis, hora I;
Chemiae analyticae initia die Martis, hora I;
Analysen pharmaceuticam, tam *qualitativam* quam *quantitativam* die Mercurii, hora XI;
Mineralogiam crystallographicam die Lunae, hora XI (hieme);
Mineralogiam systematicam tradet eadem hora (aestate);
Exercitiis practicis in laboratorio chemico quotidie praeërit.

GUILIELMUS MOLL

Historiam universalem Religionis et *Ecclesiae Chr.* tradet diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora XI;
Theologiam dogmaticam iisdem diebus, hora IX;
Studia ad *Introductionem in Theologiam* et ad *Historiam Ecclesiae Neerlandicae* pertinentia et *Exercitationes homileticas* moderabitur diebus et horis deinceps indicandis.

ABRAHAMUS DIDERICUS LOMAN,
Professor in Semin. Evang.-Luther.

Theologiam dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii et Veneris, hora I;
Lectiones isagogicas exegeticas habebit iisdem diebus, hora XII;
Discipulis *orationes sacras* habentibus praeses aderit, die Veneris, hora II.

SYTSE HOEKSTRA BEN^TI FILIUS,
Professor in Semin. Teleiobapt.

Theologiam Christianam dogmaticam docebit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;
Disciplinam morum tradet diebus Martis et Mercurii, hora X;
Philosophiam religionis docebit diebus Iovis et Veneris, hora X.

IACOBUS GISBERTUS DE HOOP SCHEFFER,
Professor in Semin. Teleiobapt.,

Exegesin N. Testamenti docebit, interpretanda Pauli ad Philippenses epistola, diebus Martis et Mercurii, hora I;

Historiam ecclesiae Christianae enarrabit, die Martis, hora II;

Exegesin V. Testamenti tradet, Amosi vaticinio explicando, die Mercurii, hora II et Iovis, hora I;

Exercitationes homileticas moderabitur die Iovis, hora II;

Exercitiis oratoriis vacabit, die Mercurii, hora III;

Commilitonibus *orationes sacras* habentibus praeses aderit, die Lunae et die Veneris, hora II dim.

IOANNES TIDEMAN,
Professor in Semin. Remonstr.-Reform.,

Theologiam Chr. dogmaticam tradet diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora IX;

Historiam Remonstrantium die Veneris, hora X;

Theologiam practicam diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora X;

Exercitia oratoria moderabitur die Martis, hora III;

Discipulis sermones sacros habentibus praeses aderit die Martis, hora II.

IOANNES CORNELIUS GERARDUS BOOT

Antiquitates Romanas explicabit diebus Martis, Mercurii, Iovis et Veneris, hora XII;

Literas Latinas docebit enarrans *Ciceronis de Oratore l. tertium*, *Taciti Historiarum partes*, *Iuvenalis satiras selectas* iisdem diebus, hora I;

In *Scholis Graecis* interpretabitur *Platonis Symposium*, *Euripidis Hippolytum*, *Herodotea*, iisdem diebus, hora II.

IOANNES PETRUS NICOLAUS LAND

Sermonis Hebraei elementa docebit et libros historicos explicare perget die Lunae, hora XI; die Martis, hora X; die Iovis, hora XI; die Veneris, hora XII;

Antiquitates Israelitarum exponet diebus Lunae, Mercurii, Iovis et Saturni, hora XII;

Psychologiam et *Logicam* tradet diebus Mercurii et Veneris, hora X;

Anecdoton Syriacorum tomum secundum et V. T. versionem Syriacam vulgatam interpretari perget die Martis, hora VII vespertina;

Amosi et Ioelis vaticinia, aut *Literarum Semiticarum initia;*

Item *Quaestiones Metaphysicas* provectioribus enarrabit diebus et horis posthac indicandis.

THOMAS THEODORUS HENRICUS IORISSEN

Historiam generalem tradet die Lunae, hora I, diebus Martis, Mercurii et Saturni, hora XI;

Historiam patriae, die Lunae hora II, diebus Martis, Mercurii et Saturni, hora X;

Linguam litterasque patrias, iisdem diebus hora IX.

CHRISTIANUS BERNARDUS TILANUS

Chirurgiam theoreticam exponet diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora IX;

Examini aegrotantium et *artis exercitio* praeërit diebus Martis, Iovis et Saturni, horis IX—XI.

PETRUS HENRICUS SURINGAR

Pharmacologiam therapeuticam docebit diebus Veneris, hora p. m. II et Saturni, hora XI;

Doctrinam morborum singularium interpretabitur diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora p. m. II;

Praxin medicam ad lectulos aegrotantium moderabitur diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora X.

IOANNES VAN GEUNS

Pathologiam generalem docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora III;

Morborum signa indagandi methodum exponet, una cum exercitationibus clinicis, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora XI;

Exercitationibus practicis in laboratorio pathologico praeërit quotidie, horis I—IV;

Medicinam forensem et *Politiam medicam* tradet die Veneris, horis III et IV.

GUSTAVUS EDUARDUS VOORHELM SCHNEEVOOGT

Neuropathologiam et *Psychiatriam theoreticam* docebit die Iovis, hora I (hieme);

Exercitationibus clinicis praeërit diebus Lunae et Veneris, hora III;

Psychologiam forensem docebit die Mercurii, hora III.

GUILIELMUS BERLIN

Osteologiam, syndesmologiam, myologiam et splanchnologiam docebit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora IV p. m. (hieme);

Animalium vertebrat. doctrinam exponet diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora X (hieme);

Neurologiam et sensuum doctrinam horis postea indicandis exponet;

Anatomiam comparatam docebit diebus Lnnae, Martis, Mercurii et Iovis, hora II (aestate);

Animalium invertebrat. doctrinam exponet iisdem diebus hora X (aestate);

Exercitationibus anatomicis et zoötomicis quotidie praeërit.

LEOPOLDUS LEHMANN

Artem obstetriciam theoreticam docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora XII;

Artem obstetriciam practicam diebus Martis et Saturni, hora XII;

Morbos puerperales et selecta quaedam Gynaecologiae capita explicabit die Iovis, hora XII;

Exercitationibus clinicis in Tocodochio praeërit diebus Martis, Iovis et Saturni, hora XI.

IANUS LEONARD. CHANFLEURY VAN IJSSELSTEYN

Doctrinam morborum cutis et syphilidis exponet diebus Lunae, Martis, Iovis et Veneris, hora VIII;
Exercitationibus clinicis praeërit diebus Mercurii et Saturni, hora VIII;
Policlinicis diebus Martis et Iovis, hora I.

IANUS GUILIELMUS REGNERUS TILANUS

Operationes chirurgicas demonstrabit, diebus Lunae, Mercurii et Veneris, horis II—IV (hieme);
Artem deligandi et *akologiam* docebit, die Lunae, horis II—IV (aestate);
Orthopaediam exponet, die Veneris, horis II—IV (aestate);
Exercitationibus clinicis propaedeuticis diagnosticis praeërit diebus Martis et Iovis, hora X.
Policlinicis orthopaedicis diebus Martis et Saturni, hora XII.

HENRICUS HERTZ

Anatomiam pathologicam generalem et specialem docebit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora X;
Exercitationibus practicis anatomiae et histologiae pathologicae diebus Lunae, Martis et Mercurii, hora I;
Cadaverum sectionibus praeërit quotidie, hora XI.

GUILIELMUS KUEHNE

Physiologiam et histologiam docebit diebus Lunae, Martis et Mercurii, horis XI—I;
Exercitationibus physiologicis et histologicis in laboratorio quotidie praeërit.

PETRUS IACOBUS BARNOUW,
Artis Obst. Lector.

Encheireses in pelvi factitia demonstrabit die Martis, hora II et die Saturni, horis II et III;
Recens natorum morbos exponet diebus et horis auditoribus commodis;
Policlinico obstetricio, data occasione;
Recens natorum policlinico diebus Lunae et Iovis, hora X praeërit.

ABRAHAMUS HARTOG ISRAËLS,
Med. Lector.

Historiam Medicinae tradet die Mercurii, hora II;
Hygienen exponet diebus Martis et Iovis, hora II;
Encyclopaediam et hodegeticam Medicinae die Lunae, hora II.

GUILIELMUS MARIUS GUNNING,
Ophthalmiatriae Lector.

Ophthalmiatriam docebit diebus Mercurii et Veneris, hora IX;
Encheireses ophthalmicas demonstrabit die Lunae, hora IX;
Policlinico praeërit quotidie, hora X;
Operationes instituet die Iovis, hora XI.

FREDERICUS IACOBUS SWARTWOUT,
Artis pharmaceuticae Lector.

Artem pharmaceuticam docebit diebus Lunae, hora II, Mercurii et Saturni, hora I;
Exercitationibus pharmaceuticis practicis praeërit horis postea indicandis;
Artem medicamenta praescripta praeparandi docebit diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora vespertina VI.

Vir Doctissimus N. MEURSINGE exponet *Electro-therapeiam in policlinico* diebus Martis, Iovis et Saturni, hora III.

Vir Doctissimus P. F. I. TER MATEN *Morbos laryngis in policlinico* demonstrabit diebus Mercurii et Saturni, hora IV.

Vir Doctissimus A. A. G. GUYE *Morbos aurium in policlinico* demonstrabit diebus Lunae et Veneris, hora III.

Vir Doctissimus H. SANDERS *E. fil. repetitorio physiologiae* praeërit diebus Lunae et Iovis, hora VI.

Vir Doctissimus I. I. Bos *Exercitationibus diagnosticis medicis in policlinico* praeërit diebus Lunae, Mercurii et Veneris, hora XII.

Horis auditoribus commodis lectiones privatas de hisce argumentis habere viri doctissimi parati sunt.

NUMERUS STUDIOSORUM

IN ILLUSTRI ATHENAEO AMSTELODAMENSI CONIUNCTISQUE CUM EO SEMINARIIS

DIE XXXI DECEMBRIS CIƆIƆCCCLXIX.

In	Facultate	Iurisprudentiae	37.
〃	〃	Philosophiae	9.
〃	〃	Theologica	40.
〃	〃	Medicinae	128.
〃	〃	Literarum	14.
			228.

REDEVOERING

OVER

DE WAARDE VAN HET ROMEINSCHE RECHT VOOR DE STUDIE VAN HET HEDENDAAGSCHE PRIVAATRECHT,

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT IN DE RECHTSGELEERDHEID AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE AMSTERDAM

UITGESPROKEN

DEN 19den APRIL 1869

DOOR

MR. G. VAN TIENHOVEN.

EDELACHTBARE HEEREN, BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN LEDEN VAN DEN RAAD DEZER GEMEENTE!

EDELACHTBARE HEEREN, CURATOREN VAN AMSTERDAM'S DOORLUCHTIG ATHENAEUM!

WELEDELGESTRENGE HEER, SECRETARIS VAN HET COLLEGIE VAN CURATOREN!

HOOGGELEERDE HEEREN, HOOGLEERAREN AAN HET ATHENAEUM EN DE SEMINARIËN, VEELGEACHTE AMBTGENOOTEN!

ZEER ACHTBARE HEEREN, AAN WIE DE HANDHAVING VAN HET RECHT IS TOEVERTROUWD!

WELEERWAARDE HEEREN, LEERAREN VAN DEN GODSDIENST!

WELEDELE ZEER GELEERDE HEEREN, DOCTOREN IN DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN!

WELEDELE HEEREN, STUDENTEN IN DE VERSCHILLENDE WETENSCHAPPEN!

GIJ ALLEN, DIE DEZE PLECHTIGHEID MET UWE HOOG GEWAARDEERDE TEGENWOORDIGHEID VEREERT,

ZEER GEWENSCHTE HOORDERS!

„Praestantia Iuris Romani toties a viris eruditis luce meridiana clarius „demonstrata est, ut Iliada post Homerum canere censendus esset, qui „illam ulterius probare susciperet."

Wie zal de geldigheid dezer uitspraak van een onzer rechtsgeleerden der vorige eeuw ook nog voor onze dagen ontkennen? Wie durven beweren, dat, sinds de zucht naar nationale wetgevingen bij de nieuwere volken van Europa ontwaakt, en aan de behoefte, die deze zucht deed geboren worden, voldaan is, de wetenschap met een ander oog de schatkamers van Justinianus aanschouwt? dat zij den tempel verlaten heeft, die, in de

oudheid opgericht, de beste zonen der menschheid zoolang onder zijn priesters heeft geteld, en de woeste stammen der middeleeuwen, zoowel als de beschaafde volken van lateren tijd, eendrachtig op zijn altaren heeft zien offeren?

Nimmer toch is het meesterschap van het Romeinsche Recht meer in al zijn kracht gevoeld dan bij de pogingen tot codificatie, sedert het laatst der vorige eeuw begonnen. Zij hebben den staat van volkomenheid leeren kennen der groote en algemeene beginselen van het Burgerlijk Recht, in het Romeinsche Recht tot ons overgebracht, waaraan, als eerste voorbeeld — volgens onzen Kemper, — de verdiensten van elk Wetboek, ook voor volgende tijden, zouden getoetst worden.

En met wat nieuwe vleugelen heeft dat Recht zich na dien tijd aangegord! Hoe gelouterd is het uit den strijd over de wijze zijner beoefening te voorschijn gekomen! Voorwaar! Ik behoef geen namen te noemen, geen werken op te sommen, die getuigen, hoezeer de wetenschap ook thans nog doordrongen is van de „*praestantia Iuris Romani*."

Zou ik niet veeleer moeite hebben U op één rechts-instituut te wijzen, aan welks verklaring de uitspraken der Romeinsche juristen niet zijn dienstbaar gemaakt? Wordt zelfs niet aan onze eeuw met recht verweten, dat zij te veel het Recht van Rome verheft, en de rijkere vormen van het hedendaagsch maatschappelijk leven in een hun niet meer passend kleed wil wringen?

Waar is — om van andere landen te zwijgen — in Nederland de rechtsgeleerde, die nog van de Wetboeken van Justinianus als van een „corpus ineptiarum" durft spreken, van rechten, op Europa als in een orkaan of Maartsche hagelbui neêrgevallen? [1]) — Inderdaad, wie het waagde in onzen tijd deze woorden van den President van den raad van Vlaanderen der vorige eeuw tot de zijne te maken, hem zou zwaarder anathema treffen dan dat van „*een jongen praktizijn.*"

Nog leeft de nagalm voort der woorden, die van uit Nederland zoo krachtig klonken tegen het „*Quis tandem nos liberabit a Romanis,*" en, met de grootheid van het Romeinsche Recht, het recht van zijn bestaan,

---

[1]) Schorer.

en de noodzakelijkheid zijner beoefening ook voor onze dagen op voortreffelijke wijze vindiceerden [1]).

Neen! het schijnsel der lamp is niet verdoofd, waaraan elke beschaafde natie haar licht op wetgevend gebied heeft ontstoken. Wat het Recht van Rome den doodsteek scheen te zullen geven, heeft het de eereplaats in de rechtswetenschap — ik durf zeggen *voor immer* — verzekerd.

Wonderbaar verschijnsel! Verklaarbaar in den tijd, toen het eerste morgenrood den nacht der middeleeuwen kwam verlichten, toen de zon, die der wereld een nieuwen dag en een nieuw leven voorspelde, aan de kimmen verrees, en onze vaderen, door hare stralen verblind, zich bogen, zonder haar in 't aangezicht te durven staren, — toen autoriteitsgeloof de wetenschap beheerschte, en de schatten der ouden, als geschenken der Godheid, als openbaringen op elk gebied van weten en denken, niet dan met heiligen eerbied mochten genaderd worden.

Maar thans? Zal men nu nog de verklaring van dat verschijnsel gaan zoeken in het feit, dat Rome gesproken heeft? — Alsof de 19de eeuw niet met het *αὐτὸς ἔφα*, met elken eerbied, die eigen aanschouwing en eigen onderzoek uitsluit, gebroken heeft! Rome moge den volken van vroegeren en lateren tijd, aan hare zegekar gekluisterd, meer dan éénmaal de wet hebben gesteld; — de dagen van onmondigheid zijn voorbij, de menschheid weet, waar het noodig is, hare rechten ook tegen Rome te doen gelden.

Neen! de Themis Romana heeft haren ouden luister behouden, niet om haar grootsch verleden, niet om haar mystiek gewaad, dat slechts den kinderleeftijd der volken tot ontzag weet te dwingen, maar om de beginselen van eeuwige waarheid, die zij in zich draagt, om hare waarachtige innerlijke grootheid.

Daarom, maar daarom ook alleen, heeft zij voor de nieuwere wetgevingen, buiten hare *historische beteekenis*, ook *praktische waarde* blijven behouden.

Hoe zij ook voor ons Privaatrecht *die beteekenis* heeft, en hoe haar dienst behoort geregeld te worden om haar *die waarde* blijvend te verze-

---

[1]) Goudsmit.

keren; — ziedaar vragen, voor welker beantwoording ik eenige oogenblikken Uwe aandacht vraag.

De plaats, waar ik tot U spreek, rechtvaardigt mij, indien ik daarbij niet te zeer tot bijzonderheden afdaal. Gij toch zijt hier slechts samengekomen, om mijne opvatting te leeren kennen eener wetenschap, waarvan de toekomstige beoefening aan dit Athenaeum meer in het bijzonder aan mijne leiding zal zijn toevertrouwd.

Het rechtsgevoel wordt met den mensch geboren, maar het recht wordt eerst door het verkeer der menschen tot leven en ontwikkeling gebracht.

In den Staat, waar de vrije ontwikkeling en het onderling verkeer der individuen niet het hoogste doel van den wetgever is, kan van dwang en willekeur, maar nooit van recht en rechtszekerheid sprake zijn. Zoek daarom den oorsprong en de ontwikkeling van het recht niet bij de Semitische volken, bij wie Staat en individu geheel met den Godsdienst samenvallen, en de uitspraken van den stedehouder der Godheid op aarde voor de hoogste openbaringen van het recht aan de menschheid gehouden worden; — zoek ze niet bij de Grieken, die aan den individu wel een hooger standpunt hebben aangewezen, maar bij wie de mensch geheel in den burger opgaat, en deze leeft voor den Staat, wiens belang hem zijne wetten stelt. Maar zoek ze evenmin dáár, waar niet het rechtsgevoel, maar slechts de bescherming van bijzondere belangen de uitspraken van den wetgever bepaalt. Als na den val van het Romeinsche Rijk het Canonieke Recht zich aan het weefgestoelte zal zetten, brengt het de door de Romeinen zoo kunstig gesponnen draden niet verder, maar levert het een kleed, waarin slechts hier en daar de hand des ouden meesters te herkennen is.

Voor de handelingen der menschen de regels aan het verkeer zelf te ontleenen, en die regels te toetsen aan de uitspraken van het rechtsgevoel, aan de hoogere aequitas, die, het eigendom der menschheid, slechts de belangen der menschheid in haren ruimsten zin op het oog heeft, — ziedaar de ware methode van het recht, en tevens den sleutel ter verklaring van het feit, dat in den Romeinschen Staat het recht zijne ontwikkeling aanvangt.

In dien Staat wordt de persoonlijkheid van den mensch voor het eerst in hare volle waarde erkend. Wel vormt de civitas de hoofdvoorwaarde voor die erkenning, maar, daarmede omkleed, is elk individu een voorwerp der hoogste staatszorg. En die staatszorg blijft niet tot de cives alleen bepaald; langzamerhand strekt zij zich uit tot allen, die met die cives in aanraking komen.

Het eerste beschreven recht van Rome — de wet der XII tafelen — is bestemd om elke botsing tusschen geslachten van verschillende afkomst weg te nemen; en de mythe van van elders overgenomen rechten, die in deze wetten leeft, doelt reeds op een verkeer, niet meer beperkt tot de toen nog kleine Tiberstad.

Weldra zijn, bij de uitbreiding der levensbetrekkingen, deze wetten onvoldoende, maar te midden van het praktische leven ziet de Praetor aan het verkeer zijne regels af, niet om deze naar het bestaande recht te dwingen, maar om de grenzen van dat recht naar de behoeften van het verkeer uit te zetten.

Het recht der volken, die in den Romeinschen Staat worden opgenomen, weeft zich in het *jus civile*, en maakt tegen het einde der republiek dit recht vatbaar om een *jus gentium* in hoogeren zin te worden.

Kon het anders of, bij zulk een gestadig in zich opnemen, bij een in den vollen zin van het woord zoo rijk ontwikkeld leven, moest zich bij de Romeinen die aequitas ontwikkelen, waarvoor binnen de strikt nationale grenzen geen plaats was? De schoonste bloeitijd van hun recht valt dan ook samen met den tijd, toen de wereldheerschappij in Rome's handen was overgegaan.

De Romein ziet al de stralen van het in wetenschap en kunst ontstoken licht in zijne stad als in een brandpunt samenkomen; met wereldburgerlijken zin tracht hij de alom op het gebied van den geest veroverde schatten in zich op te nemen; — maar al zou zijne taal U ook dikwijls aan Grieken doen denken, hij is toch Romein gebleven. Wars van ijdele bespiegelingen, blijft zijne zorg steeds op eigen welzijn en dat zijner medeburgers gericht. En als het staatsbestuur, aan zijne leiding onttrokken, in handen van een machtig gebieder is overgegaan, dan worden al zijne krachten gewijd aan de regeling van rechtsbetrekkingen, die, bij het toenemende verkeer, telkens meer ingewikkeld worden.

Had zich echter de taak der Romeinsche juristen bepaald tot het ontleden dier rechtsbetrekkingen, tot de toepassing van eenvoudige, reeds als waar erkende, beginselen in hun volle consequentie; — hoe luisterrijk hun meesterschap zich hierin ook openbaarde, het recht zou toch niet zóó uit hunne handen zijn voortgekomen, als zij het aan de nieuwe wereld hebben nagelaten. Maar meer is hun toegestaan. Met scheppend vermogen is het hun vergund zich aan de toepassing van het recht te wijden. De bron der aequitas blijft vloeien, ook waar de eerste beginselen, uit haar geput, voor de rijkere vormen van het leven niet meer voldoende zijn. Die aequitas, die sprank der Godheid, die tot de toepassing van hare regels in verhouding staat als de kunst tot het handwerk, zij heeft de Romeinen als wetgevers en rechtsgeleerden groot gemaakt [1]); aan haar schrijft onze onsterfelijke de Groot met recht de zegepraal toe, door hunne wetten ook op die volken behaald, die nimmer de kracht hunner wapenen ondervonden.

Maar al had ook die aequitas het recht van Rome tot een algemeen menschelijk recht gemaakt, en daarom vatbaar om tot voorbeeld en grondslag te strekken voor het recht van latere geslachten, — om niet met Rome onder te gaan, moest dat in haren boezem ontwikkelde recht haar niet als bijzonder eigendom blijven toebehooren.

En hiervoor waakte de Genius der menschheid! Als in de eerste eeuwen onzer jaartelling Rome's macht zinkt, en de draden van het wereldbestuur, dat zij veroverd had, reeds niet meer op de toppen harer zeven heuvelen worden saâmgehouden, is haar recht evenmin meer Romeinsch recht, als het Romeinsch burgerschap zich tot Rome bepaalt. Het was reeds bestanddeel geworden van het leven aller volken, tot wie dit burgerschap zich had uitgebreid, omdat het de beste sappen van dat leven in zich had weten op te nemen. Hij, die het recht in dien vorm voor ons bewaarde, was niet te Rome geboren, en de zetel van zijn bestuur was niet aan den Tiber, maar aan den Bosporus opgericht [2]).

---

[1]) Keller.

[2]) Schmidt, Kr. Vierteljahrschrift für Gesetzgebung und Wissenschaft, VIII.

Maar ook buiten de wingewesten, die het toenmalige keizerrijk vormden, overal, waar de Romeinsche adelaar voor korteren of langeren tijd zijne vleugelen had uitgeslagen, was in mindere of meerdere mate de kracht gevoeld van het te Rome ontwikkelde recht uitgegaan.

Als de wapenen van Belisarius en Narses de wetboeken van Justinianus ook onder die volken zullen brengen, die zich op de puinhoopen van het oude Rome hebben gevestigd, vindt het recht, dat later uit Bologna zijn baan over Europa beschrijven zal, de lijnen voor die baan reeds afgebakend. In de twaalfde eeuw staat dat recht niet als vreemdeling voor de poorten dier volken, die eeuwen te voren, volgens Romeinsche beschouwing, niet naar geschreven maar naar natuur- en gewoonterecht geregeerd werden [1]).

Ook in ons Vaderland, welks oudste bewoners tot die volken behoorden, was de bodem reeds lang voorbereid om *het geschenk des hemels, het allervolkomenste recht*, waarvoor het Romeinsche Recht onder de beoefening van Irnerius en zijne talrijke volgelingen gold, te ontvangen.

Of is deze uitspraak gewaagd, als wij zien, hoe reeds de legerkampen der Romeinen, bij hunne pogingen tot onderwerping der woeste volksstammen in deze streken opgericht, den grond hadden gelegd tot later welvarende steden? Wordt zij niet bevestigd, indien wij het oog slaan op de noordelijke deelen van ons Rijk, waar mindere wisseling vau volksstammen is waar te nemen, en waar de invloed van het Romeinsche Recht zich niet het minst heeft doen gevoelen, ook al moge bij het verhaal van den Romein Corbulo, die aan de Friesen wetten opdrong, aan geene privaatrechtelijke wetten te denken zijn? Maar zeer zeker kan zij geen tegenspraak uitlokken voor die tijden, die op meer vasten historischen bodem voeren, als Franken en Saksers de oorspronkelijke bewoners dezer gewesten hebben verdrongen. De sporen toch van Romeinsch-rechtelijke beginselen, uit de codificatiën vóór Justinianus overgenomen, zijn in sommige hunner volksrechten en rechtsboeken niet te miskennen.

Evenals in geheel het westelijk deel van Europa had zich van dezen tijd af de invloed van het Romeinsche Recht in ons vaderland doen ge-

---

1) Tacitus.

voelen. Wat behoef ik de redenen daarvan U voor den geest te roepen, U te wijzen op het stelsel van persoonlijke rechten, volgens hetwelk niet alleen geschilllen tusschen Romeinen onderling naar Romeinsche wetten worden beslecht, maar deze ook dikwijls door anderen worden ingeroepen, — op de pogingen der Frankische vorsten om door hunne capitularia, waarin een aantal Romeinsche rechtsregels waren opgenomen, verandering te brengen in een toestand, die vijf personen op dezelfde plaats kon aanwijzen, elk naar eigen wetten bestuurd, — op de eenheid van kerk eindelijk, die een band had gelegd om de volken van Europa, en op den hoogen prijs, door die kerk gesteld op een recht, dat beter dan eenig ander hare belangen scheen te bevorderen.

Hoe grooten invloed echter geestelijken en edellieden, die ook uit deze landen de scholen van Rome bezochten, mogen uitgeoefend hebben om den weg voor het Romeinsche Recht effen te maken, van de wettelijke kracht van dat recht kon vóór zijne meer wetenschappelijke beoefening geen sprake wezen. En deze beoefening vangt niet te Rome aan, al moge daar het Recht van Justinianus uit Codex en Novellen onderwezen zijn, maar in het noordelijk gedeelte van Italië, dat in de middeleeuwen het brandpunt van het verkeer voor Europa geworden was.

Van de twaalfde eeuw wordt het recht, zooals het door Justinianus voor het nageslacht is bewaard, in zijn vollen omvang bekend, en elk zijner deelen met koortsachtige drift beoefend. De school van Bologna wordt door de oprichting van tal van Hoogescholen in Frankrijk en Duitschland gevolgd, — en groot is de plaats, die, bij het onderwijs, aan het Romeinsch en Canoniek Recht wordt ingeruimd. Leerlingen, van heinde en ver toegestroomd, in zóó grooten getale als, volgens de schrijvers van dien tijd, zelfs Athene en Alexandrië in hun glorierijkste dagen niet hadden vereenigd gezien, maken, in hun vaderland teruggekeerd, de verkregen kundigheden dienstbaar aan het leven en aan het onderling verkeer hunner medeburgers. Kon het anders of een recht, in de meeste zijner deelen nog thans als het meest ontwikkelde der wereld erkend, moest, bij den lagen trap, waarop het maatschappelijk verkeer dier dagen stond, ook dáár, waar het tegenover rechtstoestanden trad, nog niet van zijn geest doortrokken, zegevierend uit den strijd komen?

Maar ook andere oorzaken werkten in ons Vaderland tot zijne zegepraal mede. De Duitsche koningen hadden hunne heerschappij ook over Italië, de bakermat en bijna onafgebroken de kweekplaats van het Romeinsche Recht, uitgestrekt; — en moest de hun toegekende keizerstitel den overgang van de macht der Romeinsche Imperatoren in hunne handen aanduiden, met welgevallen, zoo al niet met staatkundige plannen, beschouwden zij de steeds toenemende kracht van het Romeinsche Recht ook in hun rijksgebied. De rechtskracht van het Corpus Justinianeum erkennende, verbonden zij daaraan bij voorkeur hunne wetten. En aan het Duitsche rijk waren ook onze gewesten of onmiddellijk of als leenen onderworpen. In de velden van Roncalië, waar vier der voornaamste leerlingen van Irnerius aan Frederik Barbarossa, bij het vaststellen zijner wetten, het recht zullen verklaren, zijn onder de vorsten en rijksgrooten de graaf van Holland, de hertog van Brabant en de bisschop van Utrecht, met talrijk gevolg, aanwezig [1]).

Bij de toenemende kennis van het Romeinsche Recht volgden die vorsten het voorbeeld des Keizers. Had vroeger, onder het rechtspreken *naar rechten en naar oordeel* of *naar de vijf zinnen* dat recht hier te lande zijne kracht slechts doen gevoelen, voor zooverre de rechters daarvan eenige kennis verkregen hadden, of geestelijken als schrijvers aan de behandeling der zaken deel namen, langzamerhand wordt in keuren en privilegiën, bij ontstentenis van locale rechten en costumen, naar het Romeinsche en Canonieke Recht verwezen. In het krachtvolste tijdperk der grafelijke regeering worden de voorbeelden van geschillen, volgens deze rechten beslist, steeds talrijker.

Kon echter de verwijzing naar die rechten slechts een feitelijk bestaanden toestand erkennen, de rechtspraak gaat voort de heerschappij van Rome's Regt telkens meer uit te breiden. Bij de steeds ingewikkelder levensbetrekkingen begint die rechtspraak dringend rechtsgeleerden voor hare uitoefening te eischen. Reeds Philippus a Leydis, de bekende geleerde, die zelf aan de beroemde Hoogeschool te Parijs het Canonieke Recht had onderwezen, wijst Willem van Beijeren op de *jammerlijke dwa-*

---

[1]) v. d. Spiegel, Oorsprong en Historie der Vaderl. rechten.

lingen, door de rechters begaan bij gemis aan geestelijken, *die alleen de wetten kenden*.

Bij de noodzakelijkheid om aan buitenlandsche akademiën zich aan de beoefening van het recht te wijden, kon ook van eene algemeen verspreide rechtskennis geen sprake zijn. Deze te bevorderen was het doel der Hoogeschool, door Jan van Brabant te Leuven opgericht in een tijd, toen de uitvinding der boekdrukkunst elk monopolie op het gebied van den geest beloofde te verbreken. Van nu aan stijgt de kennis van het Romeinsche Recht steeds meer en meer, en wordt zij tevens zuiverder, naarmate zij minder het uitsluitend eigendom der geestelijkheid blijft, en zich aan de knellende banden van het Canonieke Recht weet te ontworstelen. En hierop oefende het streven naar eenheid van rechtstoestand der verschillende gewesten en steden, dat zich tegen het einde der grafelijke regeering krachtig begint te openbaren, een gunstigen invloed uit.

Als de Groote Raad van Mechelen den vasal van Frankrijk ontheffen zal van de verplichting om het in zijn naam gesproken recht aan de revisie van het Parlement te Parijs te onderwerpen, — als in bijna elk gewest, dat onder den schepter der machtige vorsten uit het Bourgondische huis zich buigt, een hof verrijst, om, evenals in Holland en West-Friesland aan eene eenvormige jurisdictie dienstbaar te zijn, wordt de graad van Doctor of Licentiaat in de rechten gevorderd om de verschillende betrekkingen bij deze rechtscollegiën te vervullen, ja zelfs om daarvoor als pleitbezorger op te treden. Langzamerhand wordt dezelfde wetenschappelijke opleiding ook verplichtend voor de *pensionarii*, de rechtsgeleerden, die, op raad van Philippus a Leydis, thans alom aan de rechters in de steden zijn toegevoegd.

Het tijdperk der geleerde rechtspraak neemt een aanvang, en kon het anders of, berustende bij personen, die in de scholen geene kennis van eigen maar slechts van vreemde instellingen verkregen hadden, moest voor die rechtspraak het Romeinsche Recht ten richtsnoer strekken? Waarop anders dan op Romeinschen grondslag kon een recht berusten, dat gesproken wordt in naam van een Souverein, in wiens erflanden reeds vóór lang de testamenten volgens Romeinsche wetten worden verleden, de clausula codicillaris en het wettelijk erfdeel bekend zijn, en eene instelling van zoo

zuiver Germaanschen oorsprong als de »morgengabe" in het Romeinsche kleed van een schenking ter zake des huwelijks niet meer te herkennen is?

Maar wat behoef ik U het steeds toenemend gezag van het Romeinsche Recht verder te schetsen? Met de kennis van dat recht, houdt de invloed, dien het op den rechtstoestand doet gelden, gelijken tred; — in deze woorden ligt de geheele geschiedenis zijner receptie hier te lande. De Groot moge die receptie door gewoonte zien tot stand gebracht, Bijnkershoek haar van de heerschappij der Bourgondische vorsten afleiden, aan beider gevoelen ligt in zooverre waarheid ten grondslag, dat de kennis van het Romeinsche Recht er het wettelijk gezag van bepaalde, en de hoogste overheid, bij de verwijzing naar zijne uitspraken, slechts een feitelijk bestaanden toestand erkende. In de 16e eeuw is de plant, van vreemden bodem overgebracht, reeds zóó inheemsch geworden, dat instructie en eed de rechters der hoven tot de toepassing van het vreemde recht dwingen, waar het nationale te kort schiet, en zelfs bijzondere verordeningen noodig zijn, om sommige gevallen aan die toepassing te onttrekken.

En welke plaats aan dat recht zou zijn ingeruimd, indien eene volledige en algemeene codificatie gevolgd was op de wetten, die hiervan in het laatste gedeelte der 16e eeuw het begin schenen te zullen worden, daarvoor behoeven wij slechts te wijzen op die wetten zelve, en op den man, die daarop meer dan iemand anders invloed had uitgeoefend, die niet had opgehouden den koning van Spanje het voorbeeld voor oogen te houden van den Romeinschen Imperator, wiens wetten hij vereerde, op Wiggele van Aytta van Zuichem, den leerling van Alciatus.

De ijzeren vuist van een Alva zou echter niet lang de verschillende belangen, zoo vijandig aan eenheid, op welk gebied ook, tot zwijgen brengen; — en wat schoone toekomst de duur gekochte vrijheid aan onze vaderen beloofde, voor het recht zou zij slechts den ouden toestand bestendigen. Onder de republiek is aan geen eenheid van wetten, noch voor de verbonden maar zelfstandige provinciën gezamenlijk, noch voor elke provincie in eigen boezem, te denken. Spreek van onwil, die de daartoe aangewende pogingen verlamde, maar erken tevens het moeielijke, zoo niet onmogelijke van den eisch om den kameelen-last van bijzondere

wetten en instellingen dier dagen, ik zeg niet *te ordenen*, maar *te beschrijven*.

Bij het verschil in rechtstoestand deed zich echter de kracht van Justinianus' wetten overal in steeds toenemende mate gevoelen. Aanvaardt eene provincie de taak van wetgever, in hare wetten is de geest van Rome zichtbaar; — maar, hetzij men als in Friesland en andere der Noordelijke gewesten tot een algemeen landrecht komt, hetzij men aan het tot stand komen van zoodanig recht telkens meer begint te wanhopen, het Romeinsche Recht blijft als subsidiair recht erkend, en treedt in steeds zuiverder vorm op, naarmate het Canonieke, zoo al niet geheel, dan toch waar het met godsdienstige instellingen in verband staat, in onbruik geraakt.

Ook de wetenschappelijke beoefening van het Romeinsche Recht breidt zich aanhoudend uit. De stichting der Leidsche Hoogeschool verbindt zich aan het geboorteuur der krachtige republiek; — en de voorstelling, bij de inwijding dier Hoogeschool, van vier der meest bekende Romeinsche juristen, als verdedigers der Justitia, mocht een omen voor de toekomst heeten. Het recht toch, hier en aan de Hoogescholen en inrichtingen van Hooger Onderwijs, die weldra in elke provincie worden in het leven geroepen, onderwezen, zou het Recht van Rome zijn; — mogen al de vaderlandsche rechten beoefend worden, slechts weinigen in aantal zijn zij, die zich daaraan wijden.

Met grondige kennis van de geschriften der Oudheid, met diepen zin voor studie konden de krachtige geesten dier dagen ook geen weêrstand bieden aan de aantrekkingskracht van een recht, dat van de meest volkomen menschelijke ontwikkeling getuigde. De methode volgende der Fransche rechtsschool, die de kluisters verbrak, waarin de glossa zoolang de zuivere uitspraak der Romeinsche juristen geboeid hield, zochten zij hunnen dorst naar rechtskennis steeds aan de bronnen zelve te lesschen. En moge al het verwijt gegrond zijn, „dat veel geleerdheid ijdel verspild, en het Romeinsche Recht door hen noch in al zijne diepten gepeild, noch in zijne toepassing op het leven steeds met oordeel des onderscheids aangewend werd," [1]) — moge al de strijd over vraagpunten, voor het prak-

[1]) Goudsmit, *Pandekten-systeem*.

tische leven geheel onverschillig, reeds den lachlust hunner tijdgenooten hebben opgewekt, toch dwingt, al blijven zij kinderen hunner eeuw, die mij achtbare mannen onzen eerbied af.

Volledige kennis van het recht van vreemden oorsprong moest aan de juiste toepassing daarvan op het leven vooraf gaan; — en tot het verschaffen dier kennis, tot het doen ingang vinden van dat recht in praktijk en volksovertuiging, daartoe heeft de Hollandsche rechtsschool niet weinig bijgedragen. Een Pothier had ze gekend, die werken van een Vinnius en Voet, van een Bynkershoek en Noodt, en daarin de herleving eener studie gezien, die in Frankrijk zóó lang had gebloeid, dat hij meende Frankrijk als haar eigenlijk vaderland te mogen beschouwen. Maar dat aan den vreemdeling op Bataafschen bodem, zooals Pothier in de opdracht zijner Pandekten aan d'Aguesseau het Romeinsche Recht in Nederland noemde, op schitterende wijs het burgerrecht was verleend, dat leerde het lot dierzelfde Pandekten, waarvoor in Frankrijk geen plaats scheen te zijn, en die, hier met open armen ontvangen, weldra uit Nederland den lof van haren samensteller deden verkonden.

Ik wil mij hier niet in den strijd begeven, in hoe verre de receptie en de beoefening van een vreemd recht nadeelig heeft gewerkt op onzen rechtstoestand; wat voor de ontwikkeling van nationale rechtsinstellingen als een milde regen had moeten werken, was welligt hier, evenals in andere landen, te veel in een stortvloed ontaard; — maar hij slechts kan de onmiskenbare verdiensten van dat recht ook voor dien toestand ontkennen, die alleen bij het misbruik staan blijft en de oogen sluit voor het goede, dat nimmer onvermengd op den akker der menschheid heeft gebloeid.

Voorzeker, vreemde rechtsbeginselen, ontijdig toegepast op nog in ontwikkeling verkeerende of slechts half gekende nationale rechtsinstituten, moesten tot verwarring of halfslachtigheid leiden; regels, in het Romeinsche Recht opgespoord voor nieuwe en aan de Romeinen onbekende toestanden, moesten, door het aanleggen van banden juist dáár, waar vrijheid het eerste en zelfs eenige vereischte was, de ontwikkeling van een zelfstandig recht belemmerend in den weg treden; — in vele opzichten echter doen het leven en het verkeer bij alle volken dezelfde rechtsbetrekkingen geboren worden. Waarom, waar deze ontstonden of regeling misten, niet

geput uit de bron, die niet op Romeinschen, maar op algemeen menschelijken bodem ontsprongen was?

Aan een de Groot konden de voorwaarden voor de geldigheid van het vreemde recht niet ontgaan; de waarde van dat recht wordt door hem vooral gezien in de leer der *contracten* en in die van het *damnum iniuria datum;* — maar ook hij kon zich niet geheel losmaken van de algemeene richting van zijn tijd; ook voor hem lag voor een deel het nationale recht in het duister, en daarom wordt ook door hem het Romeinsche Recht, niet altijd op juiste wijze, toegepast.

Afgescheiden echter van zijne toepassing, kan aan dat recht voor ons Vaderland de verdienste niet worden ontzegd, dat het eene algemeene rechtsovertuiging te weeg bracht, die, eenmaal over plaatselijke belangen zegevierende, eenheid van wetgeving zou mogelijk maken.

Het Recht van Rome, als toetssteen der zelfs in de laatste dagen der republiek nog zoo uiteenloopende belangen, kon de grondslag zijn van een algemeen Nederlandsch Privaatrecht, aan het verlangen en streven waarnaar het einde der 18e eeuw eindelijk scheen te zullen voldoen. — Maar de weg was niet, als in Frankrijk, voor onzen wetgever gebaand. Wel was het getal rechtsgeleerde werken zoo aanzienlijk, dat, volgens een schrijver dier dagen, een oorlogschip van het grootste charter daarmede kon overladen worden, — maar geene rechtsgeleerden waren onder ons opgestaan, die, met het algemeen geldende recht tot uitgangspunt, vereeniging hadden beproefd der costumen en rechten van provinciën en steden.

Uit den boezem der republiek, zelfs in haren na 1798 een- en ondeelbaren vorm, kwam eenheid van wetgeving dan ook niet tot stand. Eene wetgeving, uit den vreemde aangebracht, zij het al gedurende een korten tijd naar onze instellingen gewijzigd, gaf het eerst aan geheel ons Vaderland een zelfde richtsnoer tot leiding van het verkeer zijner burgers.

Maar die wetgeving bracht een niet geheel onbekend recht! Om niet te spreken van die deelen, welke, van Germaanschen oorsprong, nationaal Nederlandsch recht mochten genoemd worden, het drie vierde der bepalingen van den Code Civil was ontleend aan Pothier's geschriften, — en ik behoef slechts den naam te noemen van dien rechtsgeleerde, uit Nederland het eerst als „*Pandectarum restitutor felicissimus*" begroet, om te doen

weten welke plaats daardoor in dat wetboek aan het Romeinsche Recht was toegekend.

Of zou het feit, dat meer dan twintig jaren na het herstel onzer onafhankelijkheid wetten, die, door een machtig geweldenaar waren opgedrongen, voortdurend van kracht bleven, niet voor een groot deel zijne verklaring vinden in de voortreffelijke bearbeiding, die de bouwstoffen, door het Romeinsche Recht ons overgeleverd, in die wetten gevonden hadden?

Hoe diep ook dat Recht in de volksovertuiging hier te lande had wortel geschoten, en hoe zijne beginselen, zuiverder dan in onze wetboeken geschied is, aan de privaatrechtelijke wetten, door de staatsregeling van 1798 toegezegd, ten grondslag zouden gelegd zijn, bewijzen de ontwerpen, die in 1816 en 1820 als eerste pogingen eener nationale wetgeving het licht zagen. En moge de algemeen menschelijke natuur om te volgen, waar zij niet verbeteren kan, reeds bij het Ontwerp van 1820 de getuigenis hebben doen afleggen, „dat meer dan eene wijziging van het Fransche Wetboek in sommige of minder bearbeide of met de zeden en gewoonten van ons volk minder strookende deelen niet beoogd was," de hoofdbeginselen van dat wetboek, ofschoon dan van vreemden oorsprong, waren juist, omdat zij grootendeels Romeinsche beginselen waren, aan het nationale rechtsbewustzijn niet vreemd. Dat bleek ook, toen eindelijk in 1838 het eerste waarlijk Nederlandsche Wetboek tot stand kwam. Niet alleen toch werden daarin, zonder iemands tegenspraak, die bepalingen van den Code, die op Romeinsche beginselen steunden, vaak gedachteloos overgenomen, maar zelfs, waar men er van afweek, geschiedde dit bijna overal met het doel om de Romeinsche rechtsregelen in zuiverder vorm terug te geven.

Getuigen dit de betere onderscheiding tusschen overeenkomsten en verbintenissen, de afzonderlijke behandeling der bezitsleer, de bepalingen omtrent eigendomsovergang als gevolg van overeenkomst, de vollediger regeling der vordering, den schuldeischer tot handhaving zijner rechten verleend.

„*Les Codes des peuples se font avec le temps, mais proprement dit on ne les fait pas.*" Hoeveel behartiging verdienen niet voor elke co-

dificatie deze gulden woorden, bij de zamenstelling der Fransche wetboeken geuit!

Wetten mogen, en kunnen slechts zijn de uitdrukking der rechtsovertuiging van een volk. De wetgever gaat met die overtuiging te rade, — de uitlegger moet haar kennen om tot een hooger begrip der wetten op te klimmen, dan dat in haren wisselvalligen en dikwijls slechten vorm gelegen is.

Maar die rechtsovertuiging is niet een werk van het blinde toeval. Wil zij in waarheid dien naam dragen, dan moet zij haren steun vinden in de eeuwige beginselen van het Recht, met den mensch geboren, en zich in het leven en de geschiedenis van het volk ontwikkeld hebben.

Wat het Romeinsche Recht in dien zin voor onze wetten geweest is, een blik, als in vogelperspectief geworpen op de geschiedenis van zijn ontstaan en zijne invoering hier te lande, moge dit hebben aangetoond. En om die historische beteekenis zal, trots elke wettelijke bepaling, dat recht zijne waarde blijven behouden, zoolang waarheid blijft wat eenmaal zoo uitnemend gezegd is: „dat eene verklaring van rechtsinstituten uit de wet alleen slechts een bloote schijn is, dat men daaruit de voorschriften zal *weten*, zonder ze te *kennen*, omdat hun organisch wezen historisch is, en de voorhanden wet alleen het laatste phaenomenon." [1])

Onmisbaar is de kennis van het thans van wettelijk gezag verstoken recht gebleven, niet alleen om tot het juiste begrip van rechtsbeginselen op te klimmen, die, al zijn zij ook door onzuivere kanalen tot ons gekomen, toch de duidelijkste sporen van hunnen Romeinschen oorsprong dragen, maar ook en vooral met het oog op dezulken, die, zoowel uit Romeinsche als uit andere rechtsbronnen gevloeid, en daarom in zich zelve vaak duister en tegenstrijdig, aan de uitlegkunde een uitgebreid veld ter bearbeiding aanbieden.

In den *labyrinthus inextricabilis* der deelbare en ondeelbare, der solidaire of hoofdelijke verbintenissen zal het Recht van Rome alleen U den draad van Ariadne kunnen geven, al zult gij, door dien draad geleid, „toch het hoofd met schaamte van den vaderlandschen arbeid afwenden." Maar ook

---

1) Holtius, *Het Nederlandsche Faillitenrecht.*

het leerstuk der levering blijft U in ons Wetboek een raadsel, indien gij, vasthoudende aan de Germaansche beginselen bij eigendomsoverdracht, den invloed van het Romeinsche Recht miskent, en niet tracht, door aan de verschillende rechtsbeginselen hunne juiste plaats aan te wijzen, te ontwarren, wat de loop van eeuwen heeft vermengd en in een gestrengeld.

Maar — zóó hoor ik mij tegenwerpen — waarom te spreken over eene waarde, die van eene vergadering, als tot wie gij het woord richt, geene tegenspraak te vreezen heeft? Waartoe u te verliezen in algemeenheden in een land, dat als eerste oefenschool voor zijne toekomstige rechtsgeleerden geene andere dan die van Justinianus aanwijst?

Inderdaad de tegenwerping mist niet elken grond. Met het oog echter op de hooghartige minachting, waarmede de richting onzer eeuw, zoo zij tot overdrijving overslaat, dikwijls gevaar loopt ondoordacht de ladder weg te werpen, die haar op de hoogte bracht, door haar bereikt, meen ik, dat niet genoeg gewezen kan worden op de redenen, die de waardeering van een schijnbaar verouderd recht ook voor onze dagen volkomen rechtvaardigen.

Maar de genoemde redenen rechtvaardigen de beoefening van dat recht dan toch alleen voor die gedeelten, welke, met onze nationale rechtsovertuiging saamgeweven, in onze wetten uitdrukking hebben gevonden? Welk nut, zoo zal de bloote practicus vragen, zal mij de kennis geven van het Romeinsche Recht in zijn vollen omvang, ook in zijne voor onzen tijd afgestorven gedeelten?

Alsof niet het geheele veld bearbeid moet worden om de schatten te bemachtigen, in een gedeelte daarvan verborgen! — alsof gij zonder kennis van het geheel tot het juiste begrip der deelen kunt doordringen!

Nog meer echter spreekt tegen deze bedenking. Aan het kunstig gebouw zal de kunstenaar zijne onverdeelde aandacht wijden, niet om de daarvoor gebruikte bouwstoffen, maar om de kunst van den bouwheer tot de zijne te maken.

Ik betreed hier een terrein, waarop de waarde van het Recht van Rome voor onze dagen zich het krachtigst doet gevoelen. Indien toch die waarde uitsluitend was eene historische, indien zij zich alleen deed gevoelen bij de verklaring van de daaruit overgenomen rechtsinstituten, inderdaad dat

Recht zou hier te lande geen meerdere aanspraak op beoefening kunnen maken dan het oud-Fransche of oud-Hollandsche, en minder wellicht, omdat het, zooals nog voor eenige jaren door mijn hooggeachten leermeester Fruin op uitmuntende wijze werd in het licht gesteld, in de meeste gevallen slechts als verwijderde bron onzer wetgeving kan gelden.

Maar wilt gij de voorwaarde voor verdere rechtsontwikkeling leeren kennen, dan voorzeker komt geen recht in waarde het Romeinsche nabij. Geen recht toch is in meer ontwikkelden vorm tot ons gekomen; — geen recht gunt ons, zijn ontwikkelingsproces uit eenvoudige beginselen in verschillende phases beter en naauwkeuriger na te gaan.

Ga ter school bij die juristen, wier uitspraken voor ons bewaard zijn. Tracht van hunne fijne kunst van onderscheiding en begripsontwikkeling de logische wetsinterpretatie te leeren, maar tevens en niet het minst van hunne wetgevende talenten de methode af te zien, die recht en wet steeds hand aan hand doet gaan. Blijf niet staan bij de gewrochten, maar dring door tot de geheimen hunner kunst, en niet zonder vrucht voor het leven zult gij terugkeeren van die priesters in het recht, van die wetgevers bij uitnemendheid.

Slechts van hem, die de aequitas, het bijzonder eigendom der Romeinen, in zich heeft opgenomen, is eene goede regeling te wachten voor het verkeer der volken, dat in steeds stijgende ontwikkeling voor het juiste inzicht zijner behoeften het geoefend oog eens meesters vraagt.

Eene verkeerde beoefening en toepassing alleen heeft klachten kunnen doen rijzen over den schadelijken invloed van het Romeinsche Recht op latere levensbetrekkingen. Het recht toch, dat in de erkenning der rechten van het individu zijn oorsprong genomen, en op het veld der grootst mogelijke vrijheid, die uitlegging en wetgeving verbond, zijn hoogste ontwikkeling heeft bereikt, kan en wil voor het maatschappelijk leven geene kluisters smeden. Het eischt geene kinderlijke vereering, maar voortzetting van het werk der groote meesters, die het der volmaaktheid zooveel nader brachten. De wetenschap moet niet alleen nemen, zij moet ook leeren geven; — en, doordrongen van zijn geest, het Recht van Rome over zijn inhoud henenvoeren.

Neen! de geest van dat Recht wordt niet begrepen, indien men het

den schepter laat zwaaien over de nieuwe toestanden, die inzonderheid onze eeuw, toen zij het wachtwoord *„Vrijheid"* op maatschappelijk, zoowel als op staatkundig gebied van hare wegstervende zuster overnam, in zoo grooten getale en in zoo talloos afwisselende vormen in het leven riep. Voor eene andere beschouwing moet de weg worden gebaand, dan die onzen wetgever leidde tot het dwingen onder Rome's heerschappij van zoovele aan Rome geheel onbekende rechtsbetrekkingen.

Toegerust met de kennis der beginselen, door de Romeinen in hunne *„societas"* en *„universitas personarum"* gelegd, moeten de verschillende vormen, waarin zich de associatiezucht van onzen tijd openbaart, beoordeeld worden niet naar den maatstaf, door de Romeinen gebruikt, maar wel naar dien, welke, overeenkomstig die bekende beginselen, door hen zou gebruikt zijn.

En wat op dezen weg ook voor andere rechtsinstituten te wachten is, — voor het pandrecht, in welks knellende voorwaarden de handel zich niet thuis gevoelt, — voor de wissels, wier tijd en plaats van ontstaan, aan die der wedergeboorte van het Romeinsche recht zoo nauw verbonden, niet het minst tot eene onbedachte toepassing der uitspraken van dat recht hebben aanleiding gegeven, — de wetten, bij onze Duitsche naburen voor eenige jaren tot stand gekomen, geven hiervan het meest welsprekende voorbeeld.

Maar evenmin wordt de geest van het Romeinsche Recht begrepen, indien men zijne uitspraken voor die toestanden, welke door alle tijden heen dezelfde zullen blijven, voor het laatst gesproken woord van het recht houdt. Justinianus was tot dien geest niet doorgedrongen, toen hij het door hem gecodificeerde Recht, als het volmaakte richtsnoer voor de leiding van hun verkeer, zijn volken aanbood, waaraan zij zich voortaan onvoorwaardelijk houden zouden. Zoo iets toch, dan streed dit met den geest van een recht, dat op elke bladzijde zijner geschiedenis naar ontwikkeling henen wijst.

Ligt in deze beschouwing, hoe zuiver Romeinsch zij ook wezen moge, wellicht eene beschuldiging tegen een recht, waarvan de beoefening in ons vaderland, ook voor onze dagen is aanbevolen, *„non quia Romanum, sed quia jus"?* Wie zal het beweren? Zeker niet de rechtsgeleerde, wiens

woorden ik U daar voor den geest riep. Een voorbeeld, waarop hij zelf en anderen reeds wezen, ten betooge, dat ook het Romeinsche Recht zijn ontwikkelingstijdperk niet is uitgetreden, moge hier spreken. [1])

Om de moeielijkheid van het eigendomsbewijs op elk afzonderlijk stuk der nalatenschap, en tot verkrijging der vruchten, door die nalatenschap reeds afgeworpen, was aan den erfgenaam de *hereditatis petitio* toegestaan.

Deze vordering, waarbij de eischer slechts zijn erfrecht behoefde te bewijzen, kon natuurlijk alleen opgaan tegen den bezitter der nalatenschap, die dat erfrecht betwistte, d. i. tegen den bezitter, die óf zelf beweerde erfgenaam te zijn, óf althans het tegen hem aangevoerde erfgenaamschap bestreed. Tegen hem, die voor zijn bezit een titel wist aan te wijzen, die met eens anders erfrecht bestaanbaar was, kon de erfgenaam alleen de eigendomsactie instellen om de tot de nalatenschap behoorende goederen onder zijne macht te brengen.

Oorspronkelijk werd dan ook de *hereditatis petitio* alleen gegeven tegen hem, die beweerde als erfgenaam te bezitten, of die, zonder eenigen titel voor dat bezit te kunnen aanvoeren, indien hij het behouden wilde, den rechtsgrond, m. a. w. het erfrecht van den eischer moest ontkennen. Maar wat nu, als de bezitter zich op den koop der nalatenschap in haar geheel beriep? Bij dien koop had niet alleen de verkooper zich als erfgenaam gedragen — want alleen de erfgenaam was tot die rechtshandeling bevoegd — maar ook de kooper, hetzij te goeder hetzij te kwader trouw, had, door hem als zoodanig te erkennen, evenzeer de rechten miskend van den waren erfgenaam, die thans tegen hem optrad. De *hereditatis petitio* moest dus ook tegen dien kooper gegeven worden, en zij werd dit, overeenkomstig de bekende beginselen, als *utilis actio.*

Hierbij bleef het Romeinsche Recht staan, — en toch, het aangenomen beginsel moest, consequent toegepast, die rechtsvordering ook doen toekennen tegen hem, die te goeder of te kwader trouw een evenredig deel der erfenis, of te kwader trouw een enkel stuk goed, daartoe behoorende, gekocht had. Immers de erkenning van een ander als erfgenaam,

---

[1]) Goudsmit en Opzoomer, *Themis*, 1843.

in zoodanigen koop uitgesproken, was evenzeer eene betwisting der door den waren erfgenaam beweerde rechten.

En ook elders in het rechtssysteem treft ons hetzelfde verschijnsel. Ook daar ontmoeten wij instituten, die door de Romeinsche Juristen niet tot hun volle ontwikkeling zijn gebracht. Bij voorkeur bedien ik mij, tot staving dezer stelling, wederom van bekende voorbeelden [1]).

Het geoefend oog der Romeinen had reeds vroeg opgemerkt, dat bij verbintenissen, die hare wettelijke kracht van een bepaalden tijd beginnen, of slechts tot een bepaalden tijd behouden, dit gevolg niet van den tijd als zoodanig kon worden afgeleid. — De tijd toch, in zijn zuiver passieve rol tegenover de handelingen der menschen, kan evenmin eene verbintenis verwekken als vernietigen.

Maar welk middel zou dan, bij de erkenning der geldende kracht van de verbintenis, onafhankelijk van den bij de overeenkomst bepaalden tijd, den schuldenaar ten dienste staan, indien vóór of na dien tijd het object der verbintenis van hem gevorderd werd?

Men nam hier zijne toevlucht tot eene exceptie; — al kon de tijd geen invloed op het bestaan eener verbintenis uitoefenen, ten opzichte van hare werkzaamheid kon die invloed worden erkend.

De gevolgen dezer beschouwing liggen voor de hand. U kracht der verbintenis heeft de schuldeischer het recht om te vorderen, en al is de schuldenaar tegen onrechtmatige vorderingen door eene exceptie gedekt, indien hij betaalt, zonder zich om den gestelden termijn te bekommeren, hij betaalt slechts, wat hij schuldig is, en aan terugvordering kan niet gedacht worden.

Het Romeinsche Recht heeft zich niet kunnen verheffen tot een hooger beginsel, dat in de overeenkomst de werkzaamheid der verbintenis in haren vollen omvang besloten ziet.

Maar niet dit bijzonder punt alleen uit de zoo rijk ontwikkelde leer der verbintenissen doet zien, dat de kracht van den overeenstemmenden wil van partijen in het Recht van Rome hare volle erkenning niet gevonden had.

---

1) Opzoomer, „*Themis*" 1845. Kappeyne van de Coppello, „*Themis*" 1857.

De algemeene oorzaak der schuld was met eigenaardig billijkheidsgevoel bij de verbintenis gesteld in de verrijking, daardoor den schuldenaar verschaft. Oorspronkelijk moest deze door overdracht van eigendom werkelijk geschied zijn. Langzamerhand echter van wezen tot schijn afgedaald, werd eene voorafgaande overdracht reeds dan geacht te hebben plaats gehad, indien van den overeenkomenden wil van partijen tot het vestigen eener schuld door mondelinge of schriftelijke formaliteit bleek.

Om aan de overeenkomst, zonder eenige bijkomende handeling, zoodanige fictie te knoopen, zoover kon de praktische zin der Romeinen niet gaan, maar evenmin konden zij het oog sluiten voor het verkeer, dat, in gestadige ontwikkeling, de muren van een hoe ook gewijzigd formalisme dreigde omver te werpen.

Met de stellige wetenschap dat het strenge recht geene bloote overeenkomst erkende, begonnen partijen zich meer en meer op elkanders goede trouw te verlaten. Voor de rechten en plichten zijner burgers eischt de welgeordende Staat echter een steviger grondslag dan die in de goede trouw gelegen is, — en aan dezen eisch gehoorzamende, verleende het Romeinsche Recht voor sommige der meest voorkomende rechtshandelingen vrijstelling van den regel, die de overeenkomst op zich zelf krachteloos verklaarde. Zóó ontstonden de vier zuiver consensueele contracten: *koop en verkoop*, *huur en verhuur*, *maatschap* en *lastgeving*, waaruit, als niet op ware of verdichte eigendomsoverdracht gegrond, geene *condictio* of strenge rechtsvordering om datgene te eischen wat eene onevenheid in den toestand van schuldeischer en schuldenaar had te weeg gebracht, maar slechts eene bijzondere, door de goede trouw bepaalde, actie gegeven werd.

Uit het leven was echter slechts een greep gedaan naar de meest voorkomende transactiën. Nog andere bestonden of ontwikkelden zich, waarbij evenzeer de goede trouw alleen de gevolgen der overeenkomst regelde. Deze, van de zoo even genoemde als naamlooze overeenkomsten, *quarum nullae iure civili proditae sunt appellationes*, onderscheiden, vat Paulus in hoofdgroepen te zamen, al naarmate ze een *geven* of een *doen* van de eene of andere zijde ten voorwerp hebben. — De bloote overeenkomst blijft hier zonder eenig wettelijk gevolg. Eerst dan, wanneer de eene partij aan de goede trouw heeft gestand gedaan, door eene beloofde zaak

in eigendom over te dragen, kon het recht, bij de weigering der contrapraestatie door de andere, naar de bestaande beginselen, niet werkeloos blijven, en moest het de terugvordering toestaan.

Maar niet die terugvordering was het doel der overeenkomst geweest; dit streed met de goede trouw, waarop men zich verlaten had. Bovendien kon van terugvordering geene sprake zijn, indien niet eene zaak gegeven, maar eene daad verricht was, met de toezegging der contrapraestatie, — daden kunnen niet ongedaan gemaakt worden.

Ten tijde van Augustus ontstaat dan ook eene algemeene, op de goede trouw rustende, actie, die, langzamerhand ontwikkeld, in de beste dagen der Romeinsche jurisprudentie, aan de partij, die hare verplichting vervulde, de contrapraestatie der andere in rechten verzekert. Niet op de overeenkomst steunt ook deze actie, maar op de vervulling der overeenkomst van de zijde des schuldeischers.

Verder ging ook hier het Romeinsche Recht niet. Wel wordt later een vijfde contract bij de consensueele en met eigen naam begiftigde gevoegd; — maar zelfs de ruiling, die oudste vorm van het koopcontract, wordt nimmer tot die hoogte gebracht, dat zij uit de overeenkomst, zonder bijkomende handeling, kracht erlangt.

Waartoe, M. H. zou ik hier de voorbeelden vermeerderen? Heb ik bij U de overtuiging gevestigd, dat ook in het Romeinsche Recht sommige instituten nog verdere ontwikkeling behoefden, dan verlangt Gij te weten, in hoeverre onze wetgever, waar hij deze overnam, die ontwikkeling voltooide.

Ook hier heeft hij zich geen erfgenaam betoond, die zich bewust is van plichten evenzeer als van rechten. Wel verre van zich als voorzetter te beschouwen der krachtige persoonlijkheid, die in het Romeinsche Recht tot hem sprak, heeft hij dat recht als een *hereditas jacens* behandeld, en zelfs den rijkdom der schatten niet gekend, die zij hem met kwistige hand toewierp.

Laat mij blijven bij de door mij aangehaalde voorbeelden. Bij de regeling der *hereditatis petitio* heeft hij, wel verre van die verder te ontwikkelen, zijne schreden achterwaarts gericht op den reeds vóór hem betreden weg. Wel heeft hij de kracht van den overeenkomenden wil van partijen erkend, maar deze verbeterde rechtsbeschouwing was niet in staat om hem over de gevolgen van een verouderd stelsel henen te voeren. Te vergeefs

zoekt Gij in ons recht naar den grondslag van het verbod om, hetgeen tegen de overeenkomst te vroeg betaald is, terug te vorderen; van de verplichting om het in ruiling ontvangen voorwerp terug te geven, indien de contrapraestatie, zonder eenige schuld of nalatigheid, is onmogelijk geworden.

Ik wil hier de klaagliederen niet herhalen, talloose malen aangeheven over eene wetgeving, die, na vele wisselingen tot stand gebracht, zoo verre bleef beneden het peil van datgene, wat men billijkerwijs had mogen verwachten.

Inderdaad, onze wetgever kan in menig opzicht het verwijt niet ontgaan, dat, waar zooveel en zoo goed te leeren was, zoo weinig en zoo slecht geleerd is.

Maar dat deze toestand geen blijvende zij, dat ons privaatrecht uit den doodslaap, waartoe het reeds zoovele jaren gedoemd schijnt, ontwake — daarvoor zorge de wetenschap. Om deze grootsche taak te volbrengen, stelle zij zich niet tevreden met de kennis der wetten en bepalingen, waaruit zich onze rechtstoestand ontwikkelde, maar doordringe zij zich van den geest van een recht, dat, gelijk nog onlangs door een mijner leermeesters werd in het licht gesteld, het leven niet met abstracte begrippen naderde, maar de vragen van het leven voor bijzondere gevallen en in verband tot bijzondere omstandigheden steeds naauwkeuriger bepaalde en omschreef, en daaruit zijne begrippen wist te vormen [1]).

Het is waar, die wetenschap mist bij ons de wetgevende bevoegdheid, die het Recht van Rome heeft groot gemaakt; en de staatsmachten, waaraan deze bij ons werd toevertrouwd, blijken, zelfs met die wetenschap als leidsvrouw, hoe langer hoe meer onmachtig om haar uit te oefenen. Waar wijziging in dezen toestand in den geest der Romeinen beoogd wordt, blijft het oor doof voor de opwekking van mannen, in de school van Rome opgeleid en gevormd.

Maar deze hinderpalen strekken den beoefenaar van het recht slechts ten prikkel tot verdubbelde inspanning. Onwil toch of onmacht zijn verschijnselen van voorbijgaanden aard, die wijken voor de kracht der waar-

---

[1]) Lintelo de Geer: *„Nieuwe Bijdragen voor R. en W.”* 1868.

heid. En deze weet te wachten, — want zij is eeuwig als de bron, waaruit zij vloeit. Haar is de toekomst, hoe ongunstig het heden moge zijn!

Eerst in die toekomst zal het Recht van Rome ons verschijnen in zijn volle grootheid; eerst dan zal het Romeinsche volk in waarheid voor ons de volbrenger zijn eener machtige zending. Geen vrucht van menschelijke ontwikkeling is bestemd, onveranderlijk dezelfde te blijven; — voor de stof zoowel als voor den geest liggen in de vruchten van het heden slechts de zaden van hetgeen worden moet.

Met het *Excelsior* voor oogen, door de hand des Eeuwigen zelven in het vaandel der menschheid geschreven, zijn latere geslachten verplicht zich aan de voortzetting der taak te wijden, door vroegere begonnen, op hunne beurt verzekerd van het duurzame van hun streven. Want wat waarlijk groot en goed gewrocht is, gaat in de wereld niet onder.

Wat waarlijk groot en goed gewrocht is, gaat in de wereld niet onder! Troostrijke gedachte! Bij het eindige van 's menschen streven, het eeuwige zijner werken! De wetenschap steeds verder, hoevele dragers haar ontvallen!

En zouden wij dan hen kunnen vergeten, wier leven, wat ook de uitslag van hun pogen was, aan die wetenschap zich wijdde! Bij wien Uwer rijst hier niet als van zelf het beeld voor den geest van den man, wiens opengevallen plaats aan dit Athenaeum ik gereed sta in te nemen. Ik zal niet wagen U dat beeld te schetsen. De lofspraak van oningewijden kan alleen een tint van alledaagschheid werpen op een leven, dat boven het alledaagsche zoo verre verheven was. Zij worde slechts gehoord uit den mond van hen, wien het vergund was een diepen blik te slaan in dien denkenden geest, die met onleschbaren dorst naar waarheid, zoolang het voor hem dag was, gewoekerd heeft met talenten, zooals de natuur maar zelden in één mensch vereenigt.

Aan mij past het slechts, te herinneren aan dat rusteloos streven, aan die zucht om, wat eigen aanschouwing geleerd had, voort te planten en uit te storten in anderen met de kracht van een geheel eenige taal, van het betooverende en wegslepende woord, waarbij geen roem voor eigen

30*

persoonlijkheid, maar alleen uitbreiding beoogd werd van het rijk van kennis en waarheid, aan welks dienst die persoonlijkheid geheel werd ten offer gebracht.

Hoe trilt niet alles in mij, nu ik de taak aanvaard, die de onverbiddelijke dood aan zulke handen ontnomen heeft. Maar geen bewustzijn van eigen onmacht alleen wekt deze gemoedsaandoening bij mij op. Het voorbeeld van zulk een voorganger, al herinnert het mij ook in de eerste plaats aan de zwakheid mijner eigen krachten, treedt toch ook bezielend mij voor oogen.

Hem, zij het ook uit de verte, na te volgen, het recht te dienen op een wijze, een Martinus des Amorie van der Hoeven niet geheel onwaardig, — het is mijn heilige begeerte, het zal mijn hoogste streven zijn.

Het afleggen dezer verzekering zij in dezen oogenblik eene eerbiedige — och of de toekomst haar ook maken mocht tot eene schoone — hulde, gebracht aan de nagedachtenis van een groot man.

Met die verzekering op de lippen wend ik mij tot U, Edelachtbare Heeren, Burgemeester, Wethouders en Leden van den Raad dezer Gemeente!

Gij hebt mij de leiding niet onwaardig gekeurd dier omvattende studiën, waaraan gedurende zoovele jaren in Uw midden een in menig opzicht ongeëvenaard meester zijne krachten en zijn leven heeft gewijd! Hoe gering ook, eenige voldoening moge het U wezen te vernemen, dat mijne opvatting der wetenschap hierin met de zijne overeenkomt, dat, ook naar mijne overtuiging, de rechtsgeleerde zich boven alles van den geest van het recht doordringen moet, dat *legisme* zonder *jurisme* nimmer den toekomstigen wetsuitlegger of wetgever vormen zal.

Wel riep uwe keuze mij uit een werkkring, waarin het aan veelvuldige schakeeringen zoo rijke leven zich nog slechts korten tijd voor mijn oog ontplooid had, — maar in dien korten tijd leerde ik toch reeds eenigszins de eischen kennen, den rechtsgeleerde door dat leven gesteld. En tot het dieper doordringen in de kennis dier eischen, daartoe zal mij de beoefening van een Recht, dat zich uit de praktijk ontwikkelde, daartoe ook het wonen in Uwe stad ruimschoots de gelegenheid schenken.

Te midden van een uitgebreid verkeer kunnen in die stad wetenschap

en kunst geen van dat verkeer afgescheiden tenten opslaan. Zoo ergens dan moeten zij hier vooral dienstbaar zijn aan het leven. Daarvoor hebt Gij alles over. Haar meer en meer in staat te stellen om aan hare roeping te beantwoorden, beschouwt Gij boven alles als Uwe taak. Moge het U gegeven zijn die lang te behartigen! Moge onder Uw bestuur Neêrlands hoofdstad eene steeds grootscher toekomst te gemoet gaan!

Levendig gevoel ik welke voor de hoogste Uwer instellingen van onderwijs ook in die toekomst de roeping is, welke kracht van haar moet uitgaan, wat vereischt wordt van de mannen, door haar gevormd.

De dagen van schoolsche geleerdheid zijn voorbij; als afgescheiden begrippen verliezen theorie en praktijk meer en meer hare beteekenis. De wetenschap om den mensch, niet meer de mensch om de wetenschap. Met deze leuze durf ik mij bij U aanbevelen, — want met deze leuze zal ook ik tot den bloei van het Athenaeum Illustre kunnen medewerken!

Mogen mij daartoe niet de krachten ontbreken! Met dezen vurigen wensch wend ik mij tot U, Edelachtbare Heeren, Curatoren dezer doorluchtige School! Zal ik U danken voor de eer, die Gij mij hebt waardig gekeurd, thans, in een oogenblik, waarin de taak, die ik op mijne schouders durf nemen, mij bijkans ter neder drukt? Gij verlangt het niet. Maar wat Gij van mij moogt vragen, dat zij U plechtig beloofd, de volkomen toewijding van al mijn krachten aan den bloei eener instelling, die, aan Uwe zorgen toevertrouwd, zich geen ander doel stelt dan dit grootsche: intellectueele ontwikkeling aan materieele welvaart te verbinden.

Om Uwen steun daarbij heb ik U niet te vragen, want nu reeds weet ik, dat ik ten allen tijde op Uwe medewerking, waar ik die zal behoeven, en niet minder op Uwe welwillendheid zal mogen rekenen.

Uwe medewerking, Weledelgestrenge Heer, Secretaris van het College van Curatoren, eene kortstondige kennismaking deed mij reeds ondervinden, dat zij mij verzekerd is. Wees overtuigd, dat ik haar op hoogen prijs stel.

De schroom, die zich van mij meester maakt, als ik mijn oog sla op U, Hooggeleerde Heeren, Hoogleeraren aan het Athenaeum en de Seminariën! — de aarzeling, waarmede ik het waag U als ambtgenooten te be-

groeten, zij U een bewijs, hoe hooge eer ik het acht in Uwe rijen te worden opgenomen, maar tevens hoe ik sidder bij de gedachte, dat ik daarop tot nog toe geen aanspraak heb.

Welk een verschil tusschen U en mij! Waar ik in den aanvang ter nauwernood op mijne betrekking durf wijzen, daar spreekt voor de meesten Uwer reeds een verleden, rijk aan vruchten voor Staat en Kerk, voor U allen eene geleerdheid, oneindig grooter dan de mijne.

Zal ik, ook indien mijne krachten niet onevenredig blijken aan mijn wil, ooit de hoogte kunnen bereiken, nu reeds door U bereikt? Nu deze gedachte bij mij oprijst, gevoel ik behoefte tot U te gaan, om van Uwe rijpere ervaring, van Uwe meerdere kennis steun te vragen bij een streven, dat, hoezeer het mij toelacht, mij toch telkens op zoo groote moeielijkheden wijst. Maar hoe zou ik er aan twijfelen, — Uwe tegenwoordigheid te dezer plaatse is hiervan reeds het eerste bewijs, — of ik dien steun bij U vinden zal? Wel kom ik tot de meesten Uwer als een onbekende, — maar onbekendheid was nog nimmer een reden om den jeugdigen dienaar der wetenschap af te wijzen, wanneer hij, in het volle besef van de zwakheid zijner krachten, hulp en steun vraagt van ouderen. Echte humaniteit is nog nimmer te vergeefs gezocht in het gevolg van ware geleerdheid, — en op die humaniteit vertrouw ik, waar ik, met de verzekering mijner oprechte hoogachting, Uwe welwillendheid, — ik mag nog niet zeggen Uwe vriendschap — durf vragen.

Is dit vertrouwen niet gerechtvaardigd, als ik den geest, die onder de Hoogleeraren van dit Athenaeum heerscht, afmeet naar den Uwen, Hooggeleerde Schneevoogt! aan wien ik mij door de krachtigste banden, waarmede hoogachting en vriendschap jongeren aan ouderen weet te binden, verbonden gevoel.

Wat was het mij goed het *„welkom”* uit Uwen mond te hooren! De wijze, waarop Gij alleen dat zeggen kunt, voorspelt mij, wat Uw omgang voor mij zijn zal. Uwe kennis is zoo rijk! Zij beperkt zich niet tot die der boeken; de mensch zelf is voor een groot deel Uw studieboek geweest. Blijf voortgaan mij uit den rijken schat Uwer levenservaring mede te deelen en houd U overtuigd, dat Gij van dezen oogenblik af een leerling en een vriend in deze stad te meer hebt.

Als ik, in het volle bewustzijn mijner plichten, toch met eenig vertrouwen de toekomst te gemoet ga, dan dank ik dit vooral U, Hooggeleerde Heeren, leden der Regtsgeleerde Faculteit! omdat ik gevoel, dat Uwe krachtdadige medewerking, mij door U toegezegd, de vervulling dier plichten voor mij betrekkelijk gemakkelijk zal maken.

Van Uwen omgang, Hooggeleerde Asser en Modderman! stel ik mij veel voor. Hebt dank voor de vriedschap, mij door U aangeboden, en nu reeds betoond, en ontvangt de verzekering, dat ik trachten zal haar te verdienen. Wel zal ik niet dadelijk in staat zijn de plaats aan te vullen, die de dood van mijn voorganger in Uw hart heeft ledig gelaten. Maar in zijn geest, in een geest van eensgezindheid wil ik met U werken, en zoo de gelukkige stemming in onze faculteit bevorderen, die onmisbaar is om ons gemeenschappelijk onderwijs vruchten te doen dragen.

Slechts op dezen weg — ik gevoel het — zal ik in de betrekking, die ik aanvaard, kunnen terugvinden, wat ik in een aangenamen werkkring verlaten heb.

De herinnering aan den tijd, te 's Hage doorgebracht, zal wel altijd onder de liefelijkste van mijn leven behooren, — en zou ik bij die herinnering immer kunnen vergeten, hoe ik een groot deel van het vele goede, dat de Maatschappij mij tot dusverre schonk, aan U verschuldigd ben, Weledelgestrenge Heer de Pinto! Door een geliefd leermeester bij U aanbevolen, mocht ik twee jaren onder — laat mij liever erkentelijk zeggen — met U werkzaam zijn. Gedurende dien tijd heb ik U telkens hooger leeren achten om Uwe veel omvattende kennis, om Uw helder en praktisch oordeel, die U onder Nederland's rechtsgeleerden voor lang een eereplaats hebben aangewezen, maar vooral U telkens meer leeren waardeeren om Uw voortreffelijk hart, dat zoovelen trotsch doet zijn op Uwe vriendschap. Wil, waar mijn weg zich van den Uwen scheidt, mij ook in de toekomst een raadsman en een vriend zijn. Ik zal Uwen raad nog zoo dikwijls behoeven, — en op Uwe vriendschap stelt mijn hart den hoogsten prijs.

Waar ik U allen, Mijne Hoorders! dank zeg voor het blijk van belang-

stelling, mij in dit uur geschonken, daar ontmoet mijn oog nog zoo menig een, aan wien mijn hart ook veel zou te zeggen hebben. Maar wat behoef ik dit openlijk te doen? Gij allen, aan wie vriendschapsbanden of familiebetrekking mij nauw verbinden, Gij weet het, hoezeer ik Uwe tegenwoordigheid te dezer plaats op prijs stel, al bevreemdt zij mij niet. Ik zie onder U mannen, wier leven aan Staatsdienst of wetenschap gewijd, rijke vruchten draagt voor het Vaderland, en wier namen alom met eere genoemd worden. Hun inzonderheid zeg ik dank voor de eer hunner tegenwoordigheid, met de verzekering, dat ik van mijne zijde alles zal doen om de vriendschap, mij ook nu weder betoond, niet te verliezen.

Nog een woord echter tot U, Hooggeleerde Fruin! Uwe tegenwoordigheid was mij tot steun en bemoediging bij het spreken. Want indien er liefde in mij leeft voor de wetenschap, waaraan ik mij voortaan geheel zal toewijden, dan is die inzonderheid in mij gewekt door mijne Utrechtsche leermeesters, als wier vertegenwoordiger ik U hier mag beschouwen. Het onderwijs, mij door hen gegeven, is verre boven mijn lof. Waarlijk, het zal niet daaraan geweten kunnen worden, indien ik niet berekend mocht blijken voor de taak, die ik heden aanvaard.

Hoeveel dank ben ik U in het bijzonder verschuldigd! 't Is geen ijdele vleitaal, als ik, mij hier tot den tolk makende Uwer oud-leerlingen, U de verzekering geef, dat wij in een gelukkig tijdperk van ons leven elkander menigmaal hebben geluk gewenscht met het bezit van een leermeester als Gij, in wien wij een leidsman onzer studiën vereerden, en tevens een ouderen vriend liefhadden. Nooit zal ik den tijd vergeten, waarop wij zoo dikwijls bezwaard tot U kwamen, om altijd weder met een verruimd hart tot onze studiën terug te keeren, waarvan Gij de moeielijkheden voor ons altijd te overwinnen wist.

En wat Gij aan Utrecht's Hoogeschool voor ons waart, dat zijt Gij in de Maatschappij voor ons gebleven.

Wat behoef ik hier van mijne persoonlijke gevoelens te spreken? Voor zooverre een vertrouwelijker omgang met mij U in mijn hart deed lezen, weet Gij, dat daarin dankbaarheid, hoogachting en genegenheid voor U elkander de eerste plaats betwisten.

Eéne bede slechts! Gij hebt mij den weg gewezen, die alleen tot ware wetenschap kan voeren, help mij dien weg ook in de toekomst bewandelen.

Helaas, waarom kan mijne vreugde over Uwe tegenwoordigheid niet onvermengd zijn! Als zij mij toch voor den geest roept de jaren, aan Utrecht's Hoogeschool doorleefd, als ik mij verheug, dat ook nog andere leermeesters daar met U werkzaam zijn, aan wie dankbaarheid en hoogachting mij insgelijks verbinden, dan wordt de wonde opengereten, door den vroegen dood van den voortreffelijken van Rees in het hart van al zijne leerlingen geslagen.

Hoe heugt mij nog de handdruk, waarmede hij mij bij het afscheid van de Academie vaarwel zeide, en waarin hij den vollen rijkdom zijner genegenheid wist neêr te leggen! Wat zou hij mij heden gelukkig hebben genoemd, bij het intreden van dienzelfden werkkring, dien hij als het toppunt zijner wenschen beschouwde, waarin de gaven van zijn geest en zijn hart hem zoo gelukkig deden zijn, en waarin hij het geluk van zoovelen wist te bevorderen!

Ik weet het, niet hier is het de plaats om te gewagen van het vele, dat met hem is ten grave gedaald. Maar wie zal een woord van eerbied en innige dankbaarheid wraken aan de nagedachtenis van een geliefden leermeester, wiens hoogste streven het was om door onderwijs en omgang bij zijne leerlingen die humaniteit op te wekken, die al zijne daden kenmerkte, en hem in het leven slechts datgene deed zoeken, wat edel was en goed.

Moge ook ik in dien geest onder U werkzaam zijn! Dan ben ik er zeker van, Mijne Heeren, Studenten, die U in deze stad tot het maatschappelijk leven voorbereidt, dat Uwe toegenegenheid mij voor de toekomst verzekerd is.

Ik zal haar in dezen oogenblik niet van U vragen. Het studentenhart, dat ook nog bij mij klopt, en in welks tonen de tijd, die mij van Uwe wereld scheidt, nog geene verandering bracht, zegt het mij, dat de student zelfs ongevraagd vertrouwen schenkt, waar waarlijk met hem geleefd wordt. En indien *leven* werken, denken en leeren is, dan zal ik met u leven,

omdat ik met U werken, denken en leeren wil. De lust, die mij daartoe bezielt, moge mij een rechtmatige aanspraak op Uw vertrouwen geven.

Met eene rijpe levenservaring kom ik niet tot U. Nog weinig zag ik van het maatschappelijk leven. Maar alles, wat ik U daarvan kan mededeelen, zal U met moed een leven doen tegengaan, dat in waarde stijgt, naarmate het eigen ik meer op den achtergrond treedt, en dat menschenliefde wekt, naarmate de zelfkennis vermeerdert.

Wat mijn onderwijs voor U zijn zal? Zoo iemand, dan houd ik mij overtuigd, dat in onze dagen vooral dit zich niet mag bepalen tot het weêrgeven van datgene, wat anderen gedacht hebben, dat het daarop uit moet zijn, om die gedachten tot Uw eigendom te maken, om U den weg te wijzen, die tot ontwikkeling van eigen krachten leidt. Daarom wil ik U slechts voorgaan in de leerschool, die wij zullen binnentreden, met U nederzitten onder den altijd groenen boom, die, te Rome geplant, met tal van vruchten ons ook bloesems en knoppen zal aanbieden, waarvan de verdere ontwikkeling eenmaal ook aan U zal worden toevertrouwd. Ik behoef U niet te zeggen, op hoevele moeielijkheden wij bij het aanleeren der kunst, die wij den grooten meesters zoo gemakkelijk van de hand zien gaan, telkens zullen stuiten, — maar wij willen met moed die moeielijkheden trachten te overwinnen, die slechts een hinderpaal kunnen zijn voor hen, die aarzelend haar zoeken te ontgaan.

Ontvangt mij dan als iemand, die van dezen oogenblik af al zijne krachten geheel aan U wenscht te wijden. Moge steeds eene schoone harmonie tusschen ons heerschen, want daarin ligt de voorwaarde voor het welslagen van onzen thans gemeenschappelijken arbeid. En die harmonie kan tusschen ons bestaan, omdat bij mij nog geen van de idealen verloren is gegaan, die het eigendom zijn van Uwen — laat mij zeggen van onzen leeftijd, en omdat zij ook niet verloren kunnen gaan bij het leven met en voor studenten!

IK HEB GEZEGD.

ATHENAEUM

DAVENTRIENSE.

NOMINA PROFESSORUM ET LECTORUM,

QUI

A. D. XXI SEPT. CIƆIƆCCCLXIX, USQUE AD FERIAS AESTIVUS CIƆIƆCCCLXX

DOCENDI MUNUS OBIERUNT

IN ILLUSTRI ATHENAEO DAVENTRIENSI.

A. I. VITRINGA, Antiq. Rom. et Graec. et Hist. Prof., h. t. Rect. Magn.
P. BOSSCHA, Litt. Antiq. Prof. honorarius.
I. DUYMAER VAN TWIST, Iur. Prof.
I. I. CORNELISSEN, Litt. Graec. et Lat. Prof.
G. B. I. VAN EYK, Litt. Orient. et Antiq. Israël. Prof. extraord.
I. IONGENEEL, Hist. et Litt. Belgic. Prof.
A. I. VAN PESCH, Prof. titulo ornatus.

S. SUSAN, Ling. recent. Lector.

P. A. VAN MEURS, } Ling. Lat. et Graec., Antiq. et Hist. Praeceptores.
H. G. A. BAKHOVEN, }
D. B. WISSELINK, Math. Praeceptor.
C. G. SLOTEMAKER, }
I. H. MEIJER, } Ling. recent. Praeceptores.
F. DE STOPPELAAR, }

DE OPBOUW DER GESCHIEDKUNDE NAAR DEN EISCH ONZER DAGEN.

REDE,

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT AAN HET ATHENAEUM ILLUSTRE TE DEVENTER,

DEN 18den MEI 1868,

UITGESPROKEN

DOOR

JACOB JONGENEEL.

EDELACHTBARE HEEREN, BURGEMEESTER, WETHOUDERS EN LEDEN VAN DEN RAAD DEZER VERMAARDE EN BLOEIENDE STAD!

EDELACHTBARE HEEREN, VERZORGERS HARER DOORLUCHTIGE SCHOOL!

HOOG- EN ZEERGELEERDE HEEREN, RECTOR MAGNIFICUS, PROFESSOREN, LECTOR EN LEERAREN DER VERSCHILLENDE WETENSCHAPPEN, HOOGGESCHATTE AMBTGENOOTEN!

WELEERWAARDE ZEERGELEERDE HEEREN, LEERAREN VAN DEN GODSDIENST, ZEER GEACHTE GEWEZEN AMBTSBROEDERS!

KWEEKELINGEN VAN DEVENTER'S ATHENAEUM, JEUGDIGE BEOEFENAARS DER WETENSCHAP!

GIJ ALLEN VOORTS, VAN WELKEN RANG OF STAND, DIE AAN DEZE PLECHTIGHEID LUISTER KWAAMT BIJZETTEN!

GEËERDE HOORDERS!

Voor wie de wetenschap belangeloos liefhebben is het een heerlijke tijd, dien wij beleven. Op bijkans ieder veld van onderzoek worden jaar op jaar schoone garven ingezameld, of prijken welige halmen, die een rijken oogst beloven. De bede van den stervenden Göthe werd niet te vergeefs door zoo menigen lateren vriend der waarheid herhaald. Meer licht daagt op van alle zijden. Wel moge er veel in 't duister verscholen blijven, wat men vaak met kinderlijk ongeduld het eerst en het liefst van alles zag opgehelderd — zij die gelooven haasten niet. En behoudens erkenning van de perken, der menschelijke rede gezet, is geloof aan hare macht wel een der eerste vereischten in iederen beoefenaar der wetenschap.

De vakken der natuurkennis zijn nog altijd de vruchtbaarste in nieuwe aanwinsten. Het gewicht van ontdekkingen als die der spectraal-analyse en die der klank-ontleding is waarlijk niet gering te schatten. De helden-

daden der scheikunde vuren tot nieuwe veroveringen krachtiglijk aan. De aardkunde is eene met recht invloedrijke wetenschap geworden. De aardrijkskunde wijst op het doorkruisen van Nieuw-Holland's woestenij, op de Noordwestelijke doorvaart langs de poollanden en op de nasporingen omtrent de bronnen van den Nijl, als men naar haar jongste en schitterendste wapenfeiten vraagt. Darwin's theorie, de proeven van Pasteur en Vogt's voorlezingen vestigden de aandacht van 't beschaafde Europa op de belangrijkste vraagstukken der dierkunde. Het microscoop ontsluiert telkens een grooter deel van 't zoogenaamd oneindig kleine en breidt onze kennis der dieren- en plantenwereld tot al wijder en wijder grenzen uit. De dampkring en de sterrenhemel worden met onverdroten volharding op de meest uit elkaar gelegen punten van den aardbol bespied. De wervelwinden lieten zich het geheim van hun kringloop ontwringen. De toepassingen van het gevondene vermenigvuldigen zich schier dagelijks. Doch, waar zou ik eindigen, wilde ik u een volledig overzicht geven van 't geen er in den dienst der natuurwetenschap roemrijks en nuttigs wordt verricht!

Naast die wetenschap der lagere schepping staan de wetenschappen, die den mensch tot onderwerp hebben. En wat kan er belangrijkers voor ons geslacht te kennen zijn dan zich zelf! Niets voorzeker komt ons hiertoe meer te stade dan de geschiedkunde.

Tot hare beoefening dringt trouwens meer dan ééne behoefte onzes tijds. Vragen aan de orde van den dag eischen historische toelichting en oplossing. Denkt slechts, M. H.! aan het nationaliteitsbegrip en de leer van het voldongen feit, door de volksstem gebillijkt, die leuzen der jongste staatkunde. Denkt aan den strijd over 't beheer van wingewesten, door vreemde volkenrassen bewoond. Of wel aan de prediking van een goddelijk recht der vorsten, waarbij het recht der volken in 't niet verzinkt. Of eindelijk aan het vraagstuk der scheiding van kerk en staat.

Toch zou men kunnen meenen, dat een tijd, waarin zooveel geschiedenis gemaakt wordt, geen tijd zou zijn om geschiedenis te bestudeeren. Intusschen, aldus oordeelend, zou men zich bedriegen. De groote gebeurtenissen onzer dagen prikkelen meer de behoefte aan historische kennis, dan zij die verdooven. Nieuwsbladen en tijdschriften voeren wel ontzaglijke massa's feiten ons toe, maar maken ons niet minder begeerig om orde in

dien baaierd te zien gebracht. Het ruwe geweld werpt wel telkens het recht omver, maar des te sterker ontwaakt ons verlangen om te weten te komen, hoever dat gaan kan, en of er geen wetten bestaan, die als 't ware in de feiten en personen zelve neergelegd voor geen vernietiging vatbaar zijn.

Bovendien, iedere eenzijdige beweging doet de behoefte aan wegneming dier eenzijdigheid ontstaan. De wetenschappen der onbewerktuigde stof, bij uitsluiting of bij voorkeur beoefend, dreigen met een overheerschend materialisme. De wetenschap van den mensch als handelend wezen moet althans het jonger geslacht te hulp komen, zal dit het besef levendig houden, dat wij menschen iets meer dan physische en chemische toestellen zijn.

De theologie en de metaphysica, zoo langen tijd aan 't hoogste woord, maar door de stelliger waarnemings-wetenschappen in de engte gedreven, zoeken meer en meer haar toevlucht bij het historisch onderzoek. Van historische menschkunde, men erkent het hoe langer zoo beslister, zal men moeten uitgaan om over den geest en wat des geestes is: denkvermogen, schoonheidsgevoel, geweten en godsdienst, juister en vooral beter bewijsbare oordeelvellingen te kunnen vormen.

Vooral zouden wij willen, dat de geschiedenis ons voorspelde, wat er gebeuren zal. Aan twee dingen toch herkent men het duidelijkst vaststaande wetenschap: aan de macht vooreerst, die zij ons verleent over hetgeen ons omringt, en ten andere aan 't vermogen, dat zij ons schenkt, om het toekomstige te voorzien. Dat zag reeds de oude apologetiek der kerk in, toen zij op wonderen en voorzeggingen het geloof deed steunen. Datzelfde bedoelde Comte, toen hij de woordentrits: voir, savoir, prévoir, als de leus der wetenschap voorstelde. En omdat dit doel door de zoogenaamd exacte wetenschappen op menig punt is bereikt, daarom eischt onze tijd ook op historisch gebied een even realistische opvatting der feiten — met andere woorden: navolging van de methode der natuurwetenschap, ten waarborg voor de zekerheid der uitkomsten.

Zooveel staat vooruit vast, niet een ruwe, onbehouwen berg van namen, gebeurtenissen en jaartallen is de historie; de wetenschap der geschiedenis is niet enkel een voorraadschuur van kennis omtrent de voorvallen des verledens; de geschiedkunde is een eerbiedwekkende tempel der ervaring,

een gewrocht der wetenschap en der kunst, dat, tot dusver alles behalve voltooid, den arbeid van ieder nieuw menschengeslacht vordert bij zijnen opbouw tot hoogere volkomenheid.

Over dien OPBOUW DER GESCHIEDKUNDE NAAR DEN EISCH ONZER DAGEN zij het mij vergund bij deze gelegenheid u eenige mijner gedachten te ontvouwen.

Om de werkzaamheid van den menschelijken geest bij dien opbouw onzer wetenschap scherper in 't oog te vatten, zou ik deze laatste in vier deelen willen splitsen.

De eerste afdeeling der geschiedkunde — noemen wij haar de detectieve of opsporende — houdt zich bezig met het zoeken, het ontcijferen, het voorloopig groepeeren en het bekend maken der bronnen. Die bronnen, waaruit de geschiedenis moet worden geput, bestaan in voorwerpen, mondelinge overleveringen en geschriften. De mondelinge overlevering echter, de plaatsnamen en de cijfers der tijdrekenkunde en der statistiek bereiken, als men de overleveringen der min beschaafde volken uitzondert, voor het meerendeel in opgeteekenden staat den hedendaagschen geschiedvorscher. Welke onschatbare aanwinsten nu hebben te dien opzichte de jongste twintig jaren al niet opgeleverd!

Waar wij met de reeds vroeger aangevangen opgravingen te Nineveh de rij openen, daar denken wij aanstonds aan zoo vele andere, welke daarop zijn gevolgd. Daar zien wij allengs meer hiëroglyphen en spijker-opschriften ontraadseld. Uit de in Zwitserland en elders doorzochte meren treden de paalwoningen met haar bodemlagen vol oudheden aan 't licht. Wij herinneren ons, hoe na Italië's vrijwording de oogst uit Pompeji en Herculanum meer dan verdubbeld is, hoe Toscane, Cyprus, Syrië en in 't Noorden Denemarken bijdragen leverden van opgedolven overblijfselen uit het verleden, die ons vroeger onbekende volkstoestanden en lotswisselingen voor oogen plaatsen.

Wij hooren weder, om zoo te zeggen, de woorden van een Darius ons tegenklinken, ontkluisterd uit de stomme rots, die door den beitel zijns steenhouwers tot een jaarboek zijner overwinningen was gemaakt. Wij

zien de eenvoudige leefwijs der volken uit de steenperiode vervangen door die van 't bronzen en 't ijzeren tijdvak, en in het hart van Zwitserland reeds vele honderden jaren vóór Christus handel drijven in 't barnsteen van de kusten der Oostzee. En ginds komen de spotbeeldjes der Etruriërs ons leeren, waar de Italianen de typen van hun volkstooneel aan ontleenen.

Kortom, de aardkorst en de wateren gaven ons een deel hunner dooden en hunner verborgen schatten terug, om tot reliquieën en vloer-inlegsels te dienen in den tempel der historie.

En niet minder nieuwe bouwstof voor onze wetenschap werd uit de mijnen der archieven en boekerijen te voorschijn gehaald. Wie vermag op te sommen, wat de bibliotheken van Simancas, Madrid, Milaan, Praag, Dresden en Parijs en zooveel andere den geschiedvorschers uitleverden. Herinneren we ons slechts hoe de Leidsche Hoogleeraar Dozy uit dat stof der boekerijen de geschiedenis opdolf der Muzelmannen in Spanje. Hoe een Gachard gansche brievenreeksen van een Filips II, een Willem I, een Alva, een Farnese en anderen aan den dag bracht, om thans te Florence, straks te Venetië zijne nasporingen voort te zetten. Met bewondering vernemen wij verder hoe een Palacky de oude geschiedenis van Boheme en daaronder heldenfiguren als een George von Podiebrad uit den nacht der vergetelheid deed verrijzen, of hoe te Milaan een Fallmerayer de gansche geschiedenis van het halfvergeten Keizerrijk der kruisvaarders Trebisonde in een Grieksch handschrift terugvond. We gevoelen hoe het aan de beoefenaars eener wetenschap nieuwe veerkracht leent, wanneer zij op zulke ontdekkingen kunnen bogen. Ook van teleurstellingen, dit begrijpen wij, zullen ze hebben te gewagen. Zoo werden door Kervijn de Lettenhove te Parijs de vertolkte commentariën van Karel V gevonden, maar ziet, ze behelsden niet veel meer dan de opsomming van 's Vorsten reizen en ongesteldheden. In weerwil echter van teleurstellingen van dezen of anderen aard blijft het opsporen van bronnen voor de geschiedenis een arbeid, die aanmoediging vindt en verdient. Immers nog veel bleef ondoorzocht, wat kostelijke bijdragen tot onze kennis van vroegere tijden zou kunnen verschaffen. De papyrussen in de Louvre, de palimpsesten te Milaan, de staats-archieven van Europa's hoofdsteden, om niet meerdere te noemen, beloven nog een rijken oogst. En zou ik hier, met het oog

op onze vaderlandsche geschiedenis en op onze inheemsche verzamelingen van bronnen, Neêrlands welvoorzien Rijksarchief of de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage met stilzwijgen kunnen voorbijgaan! — schatkamers van historiekennis, waar reeds meer dan één buitenlandsch geschiedschrijver het goud der waarheid vond, dat hij zocht.

Intusschen, het wordt meer en meer tijd, dat op dit gebied vollediger bijeenvoeging van het gelijksoortige plaats grijpe. Zoo was het een gelukkig denkbeeld van den Minister Thorbecke, een museum van vaderlandsche oudheden te stichten. En de Delftsche antiquarische tentoonstelling, ofschoon een eerste proeve, gaf op dit gebied reeds een nuttige les voor de toekomst.

Dan voorzeker zou de arbeid van een Janssen en Leemans, van den Bergh en van Vloten, Groen van Prinsterer en Sijpesteijn en welke vaderlandsche geleerden er meer aan 't opsporen en bekend maken van bronnen hun krachten wijdden, beter worden gewaardeerd, wanneer de door hen bijeengesprokkelde oogst gemakkelijker in een kort bestek ware te overzien. Wat moeite het nu kost, o. a. voor de nieuwste geschiedenis des vaderlands oorspronkelijke bescheiden te verzamelen, dat ondervond nog onlangs mijn geachte ambtgenoot Prof. Jorissen te Amsterdam, toen hij de omwenteling van 1813 in helderder licht poogde te plaatsen. Bezat Nederland een burger als den Amerikaanschen bankier Peabody, daar verrees zeker in de nabijheid van 's Rijks archieven zulk een mausoleum der vaderlandsche oudheid en geschiedenis, waar ieder bezitter van oudheden of historische oorkonden de zijne, 't zij in 't oorspronkelijke, 't zij in beeld, ten algemeenen nutte offeren kon. Nu toch is het te vreezen, dat er jaarlijks bouwstof voor de geschiedenis verloren gaat, gelijk er reeds zoo menig monument op roekelooze wijze is gesloopt. Hoe beschamen, zouden wij haast zeggen, te dien aanzien zelfs de bloemen den mensch! Of vermeldde niet, eenigen tijd geleden, een Nederlandsche plantenkenner, hoe sommige soorten van gewassen den vroegeren loop eener rivier of de oude standplaats van een voormalig kasteel eeuwenlang blijven aanduiden, als bewaarden ze met eerbiedige verknochtheid de geheugenis des verleêns?

Als tweede afdeeling der geschiedkunde, noem ik de critische of oor-

deelkundige. Het is u bekend, welk eene herhaalde toetsing en zifting de bouwstof der historische wetenschap veelal moet ondergaan, alvorens zij rechtaf bruikbaar mag heeten tot opbouw eener welverzekerde kennis van vroegere tijden. Sinds een Niebuhr den geschiedvorschers het invloedrijk voorbeeld eener dergelijke zuivering gaf, wordt het recht der historische critiek hoe langer zoo meer geëerbiedigd. Zelfs de degelijkste voorstanders der kerkelijke rechtzinnigheid bestrijden dat recht niet langer, mits men hun enkele beperkingen daarvan toegeve.

En hoe springt het thans iederen beschaafde in 't oog, wat vroeger toch zoo deerlijk werd voorbijgezien, dat berichtgevers feilen kunnen, ook al vermochten en verlangden zij in zekeren zin niets dan waarheid mede te deelen. Hoe zien wij het thans helder in, dat de dichters en priesters der oudheid in de *mythe* hun gewaarwordingen en begrippen verzinlijkten; dat in den mond des volks en zijner zangers de herinneringen van het weleer tot *sagen* vergroeiden, en dat kerk en klooster in vrome *legenden* de gedachtenis hunner geloofshelden met dichterlijke overdrijving of kinderlijken opsmuk verheerlijkten. Ook blijkt het zonneklaar, dat eerst dáár, waar de wetenschap den mensch in het waarnemen en oordeelen heeft geoefend, die mate van nauwkeurigheid in het geschiedschrijven een begin neemt, welke ons de hoogste waarschijnlijkheid waarborgt. Menig critisch verslag verdient uit dien hoofde in geloofwaardigheid den voorrang boven het getuigenis van tijdgenooten, ja van handelende personen zelve. En het is daarom de taak dier critiek, te waarschuwen tegen allerlei misleiding, hetzij die met opzet, of wel te goeder trouw werd gepleegd.

Waar staatkundige of godsdienstige drijfveeren, waar volslagen onkunde of althans onwetenschappelijke begrippen in 't spel zijn — daar is reden om voor verwringing, opsiering of verkeerde opvatting van het waargenomene te vreezen. Bovendien kan ook uit een oogenblik van vergeetachtigheid of uit slordigheid van uitdrukking menigmaal een feil ontstaan bij den overigens geloofwaardigsten berichtgever. Een voorbeeld hiervan kwam nog kort geleden aan het licht uit authentieke bescheiden betreffende onzen Christiaan Huijgens. Want toen Prof. Harting te Utrecht er in slaagde de lens terug te vinden, waarmede Huijgens den ring van Saturnus had ontdekt, bleek het tevens, dat de neef van onzen wiskundige, ofschoon

ooggetuige, in een zijner opgaven zich onjuist had uitgelaten omtrent de raadselspreuk, door zijn bloedverwant eigenhandig in den rand van het kijkglas gegrift.

Uitgebreid is voorzeker de taak der critische geesten op historisch gebied. Zij hebben veel uit te monsteren als dwaling, wat tot dusver voor onomstootelijke waarheid gold. Niet slechts de overlevering aangaande Rome's eerste koningen, de mythische of sprookachtige inkleeding van gedachte of feit in de gewijde boeken der volken; niet slechts de sage van een Wilhelm Tell, de legende van eene Ursula met haar elfduizend maagden; maar ook meer dan eene dier voorstellingen, welke door overbrenging uit het eene geschiedboek in het andere heerschend zijn geworden. Nog is er bij voorbeeld geen Nederlandsch leerboek der algemeene geschiedenis, waarin de slotsommen der critiek omtrent de Israëlitische historie naar behooren zijn opgenomen. En hoe zijn sinds de bekendwording der Veda's, sinds de nasporingen van een Max Müller en een Adalbert Kuhn, alle vroegere werken over Grieksche en Romeinsche mythologie als op eenmaal verouderd geraakt!

Ook de polemiek is aan de historische critiek welkom, wanneer zij de aandacht begint te vestigen op mogelijke dwaling. Het verzet van kundige voorstanders der Roomsch-Katholieke zienswijze, zooals de Heer Koch en dr. Nuijens, tegen Motley en zijne voorgangers, geeft onpartijdiger beoordeelaars als den Hoogleeraren Fruin en Van Vloten aanleiding een des te klemmender eindvonnis op te maken.

In dat herzien en, waar het noodig is, wijzigen van vroeger gangbare oordeelen is trouwens het schoonste gedeelte van de taak der historische critiek gelegen. De groote mannen van weleer verdedigt zij menigmaal met vrucht tegen de miskenning, waaraan de tijdgenoot zich soms jegens hen schuldig maakte. Wie haar nader onderzoek met glans doorstaan, komen des te helderder uit op het doek der historie. En daarentegen, wie soms de afgoden waren hunner eeuw: de geweldenaars, de bedriegers, de karakterloozen, — zij stelt ze ten toon, zonder schâ voor iemand, — wat bij de levenden niet altijd 't geval pleegt te zijn. De zaak van een Tiberius en een Nero wordt even onpartijdig door vóór- en tegenstanders bepleit, als die van een Willem I en een Johan de Witt. Een Alex. von

Humboldt en een Göthe, schoon reeds bij hun leven hoog in eere, worden niet ontzien, waar het er op aankomt, hun gedrag als hovelingen en staatsburgers, hun karakter en overtuiging als menschen en christenen te wegen. En die beoordeeling is daarom voor de geschiedkunde van gewicht, omdat zij slechts uit waarheid deugdelijke gevolgtrekkingen kan afleiden.

Hoe de wetenschap der historie opbouwend wil te werk gaan, toont zij reeds duidelijk in haar derde afdeeling, die ik de artistieke of kunstvaardig-beschrijvende wil betitelen. Zij laat de bouwstoffen, die bij elkander gebracht en geschift zijn, niet verder onverwerkt liggen. Zij voegt ze saam, ten einde zich een zoo goed mogelijk gelijkend beeld van de vervlogen werkelijkheid te vormen. En dat hier kunstzin bij te pas komt, volgt reeds uit den aard der te behandelen stof. De geschiedenis toch geeft tooneelen, gebeurtenissen en karakters te schilderen, en eischt derhalve van den geschiedschrijver eene zekere kunstvaardigheid in het weêrgeven. De natuur in de eerste plaats oefent een te belangrijken invloed uit op volken en personen, om geheel door den historicus ter zijde te worden gelaten, waar hij den ontwikkelingsgang der menschheid of harer deelen beschrijven gaat. Schoon spaarzaam en liefst in korte trekken schetse hij ook het tooneel eener gebeurtenis, waar het pas geeft, en dat uitvoeriger, naarmate de hoofdgedachte en de afmetingen zijner schilderij het hem vergunnen. En leverden die gebeurtenissen zelve eenmaal tafereelen, — het ligt voor de hand, dat reeds geschiedkundige trouw hem er naar streven doet, om ook bij zijn herscheppen iets van dien vorm der werkelijkheid na te bootsen. Het licht, dat er weleer op viel, de tegenstellingen zoowel als de overeenstemming, die er bij op te merken waren, ontsnappen niet aan zijn kunstenaarsblik. Hij doet eene keus uit de gegevens, die voorhanden zijn, groepeert feiten en gestalten, en laat zich daarbij niet enkel besturen door wetenschappelijke kennis, maar ook door de gaaf der aanschouwing in den geest (intuïtie) en door den smaak voor het schoone en evenredige, beide zaken, die den kunstenaar kenmerken. Ja! waar het karakterschildering betreft, streeft de historicus een palaeontoloog als Owen op zijde. Gelijk deze namelijk uit enkele beenderen van een voorwereldlijk dier zich eene voorstelling weet te maken

van het geheele schepsel, zoo tracht ook de geschiedschrijver uit de gegevens, die hij vond, een welafgerond karakterbeeld te vervaardigen. Hij bezit daartoe, critisch gesproken, het recht, dewijl hij mag uitgaan van de vooronderstelling, dat ook op zielkundig gebied wetten heerschen even bindend als die, welke de stoffelijke wereld ons vertoont. Ik weet het, en met mij ieder, die Prof. Brill's schoongeschreven *Stijlleer* heeft gelezen, hier zijn grenzen, die de historicus niet overschrijden mag, zal niet zijn arbeid in verdichting ontaarden. Maar ook de hypothese heeft hare waardij voor de wetenschap en de critiek is daar, om den geschiedschrijver terecht te zetten, die zich aan den band der historische trouw mocht hebben ontwrongen. Geen belangstellend vriend der historie trouwens, of hij zal het hebben erkend, dat het een deerniswaardig gebrek aan gevoel of minsten groote gedwongenheid zou verraden, geschiedenis te schrijven, zonder iets van de gewaarwordingen te openbaren, die daarbij de borst van iederen menschenvriend komen vervullen. Of wie zal het wraken, dat de historie ook aan het godsdienstig gemoed heldere tonen ontlokt?

De geschiedenis onzes geslachts, M. H.! is een drama — en wie ten eenenmale de ader van den dramaticus mist — die bereikt nimmer het hooge peil der ware historische kunst. Op geen veld van beschrijvende wetenschap komt het zoo zeer aan op die kunst van indeelen en rangschikken, etsen en betinten, welke de Franschen plegen aan te duiden met de uitdrukking *l'art de faire un livre*. Zal ik hier den soms wat al te fantastischen Michelet als voorbeeld aanhalen, het zou gewaagd moeten heeten. Maar naast menige bladzijde van Thucydides en Xenophon, Sallustius en Livius komen als aanvankelijke modellen dier historieschildering vooral de schoonste brokstukken uit een Thierry en een Ampère, een Motley, Macaulay, Ranke, Prescott, Mommsen en menig kleiner voortbrengsel der Fransche letterkunde in aanmerking. Ook onze vaderlandsche historieschool slaat hier en daar dien weg in — om door saamschikking: tafereelen, door stijl: kleur en gloed, door het uitkippen van karakteristieke bijzonderheden, het bezigen van sprekende epitheta of door invlechting van gesprekken, brieven of geschiedzangen: levendigheid en aanschouwelijkheid bij te zetten aan het geheel. Platen en historische kaarten doen het overige.

Zoo eerst kan de historische letterkunde dien bezielenden, dien karaktervormenden invloed metterdaad uitoefenen, dien men zoo algemeen aan haar toeschrijft, maar niet zelden bij de kennismaking met haar vermist.

Toch is nog het hoogste punt niet bereikt, dat de geschiedkunde bereiken kan, wanneer zij slechts het kunstige konterfeitsel van het verleden der menschheid ontwerpt. Om wetenschap in den vollen zin des woords te worden, moet zij wetten opsporen, die ons tot richtsnoer voor het heden en de toekomst kunnen dienen. Niet slechts den samenhang van naaste oorzaken en gevolgen moet zij blootleggen, ook verklaring van dat verband trachten te geven, door uit het vele bijzondere en schijnbaar toevallige het meer algemeene en noodzakelijke af te leiden. Dat is de taak aan de vierde afdeeling dezer wetenschap, de philosophische, voorbehouden.

Wijsbegeerte der geschiedenis bestaat volgens sommigen in het toepassen van een of ander stelsel van begrippen, schier buiten de waarneming om gevormd, bij voorbeeld van de dialectische formule van een Hegel, op de feitenmassa der geschiedenis. Zulk eene proefneming moge eene betrekkelijke waarde hebben, zij is niet de methode, die gebleken is de vruchtbaarste in uitkomsten te zijn. Neen! ook de geschiedkunde leere van de natuurwetenschappen de ware wijs om wetten op te sporen. Niets belet haar om even als gene langzamerhand eene meer stellige wetenschap te worden. Zelfs moet het mijns erachtens een dringende eisch des tijds genoemd worden, dat de wetenschappen, die den mensch en de menschheid tot onderwerp hebben, zich niet enkel met losse raadgevingen van staat- of zedekundigen aard, veelmin enkel met aantrekkelijke of afstootende voorbeelden afmaken van haar taak om ons te onderrichten. Anders — de eeuw der stellige wetenschappen en der kritiek helt er toe over — anders worden zij miskend en prediken zij voor doove ooren. Men slaat dan haar raadgevingen in den wind, omdat zij te veel op gelooven aandringen en te weinig bewijzen.

Wijsgeerige beoefenaars der historie zijn dat spoor der inductieve methode reeds ingeslagen. Aan hun spitse staan Auguste Comte, de grondlegger van het positivisme, met Buckle en Taine, in dezen zijn geestverwanten.

Auguste Comte gaf de schets eener wet betreffende den ontwikkelingsgang der menschheid, een ontwerp dat bij nader onderzoek wellicht blijken zal wijziging te behoeven, doch dat als voorbeeld waarde behoudt.

Henry Thomas Buckle verdient den naam van vader der vergelijkende geschiedkunde in stelligen zin. En dat vergelijking, zooals de taalkunde onzer dagen die in toepassing is gaan brengen, vergelijking, gevolgd door de logische verrichtingen, welke ons empirische regels en ten laatste causaalwetten leveren, de leus der historiekunde moet worden — dat is eene waarheid die Buckle niet te vergeefs zal hebben verkondigd. Zijne hoofdgedachte behoudt haar beteekenis, welke aanmerkingen ook op de eerste proeven van de toepassing zijner methode te maken mogen zijn.

Ook Taine heeft, vooral in de inleiding zijner *Histoire de la Litterature Anglaise* behartigenswaardige wenken gegeven omtrent de factoren der geschiedkundige ontwikkeling van volken en personen. Al noemt hij ze niet alle, de drie, door hem vermeld, moeten voortaan niet uit het oog worden verloren door de historici. De eigenaardigheden van het ras, de van buiten invloed uitoefenende omstandigheden, en eindelijk de mate van snelheid der maatschappelijke beweging, te midden waarvan het individu zich bevindt — zietdaar wat volgens hem den historischen persoon ons verklaart, dien wij pogen te begrijpen.

Nevens en bij die opsporing van de hoofdoorzaken der volksontwikkeling, heeft de wijsgeerige afdeeling der geschiedkunde op menig punt rekening te houden met naburige wetenschappen. Er zijn daaronder vele, die haar uitstekende diensten kunnen bewijzen. Zij versmade noch de zoölogie in haar nieuwste vlucht, want o. a. de theorie van Darwin is waarschijnlijk voor toepassing op het gebied der menschenwereld vatbaar — noch de staathuishoudkunde, die ook op het verleden meer licht vermag te werpen, dan zij tot dusver deed. Maar vooral trekke de historische wetenschap partij van de statistiek. Deze levert in haar cijfers zooveel als de doorsneê-afmetingen van den stroom der geschiedenis. Treffend zijn de feiten, die zij reeds aan 't licht bracht. In de werken van Wappäus, Dietrich, Engel, Guerry en anderen, biedt zij ons eene menigte statistieke waarnemingen aan, die gedurende ettelijke jaren van regeringswege zijn verzameld en die zich uitstrekken over meer dan 80 millioen zielen. Ge-

makkelijk nu valt het na te gaan dat ook de zedelijke toestand, ook de gedachtenwereld der menschen zich moet afspiegelen in gevolgen die tot zekere hoogte meetbaar zijn. De rechterlijke, de bevolkings-, de geneeskundige statistiek, de kerk- en schoolcijfers, de boekengeographie, de gegevens der armverzorging — en wat niet al meer van de meetbare verschijnselen der samenleving, — leveren rijke bouwstof voor eene meer stellige wijsbegeerte der geschiedenis.

Ook langs dezen weg moet de historische waarheid worden opgespoord. Eerst uit het juist bekende kan men veilige gevolgtrekkingen maken ten aanzien van het onbekende. Het heden moet het verleden en de toekomst ons verhelderen, gelijk het verleden goed gekend op zijne beurt het heden verklaart. Zonder gering te schatten, wat de geschiedenis volgens de oudere methode nu reeds leert, en zonder de kracht te miskennen, die van haar kan uitgaan in de gemoederen van het opkomend geslacht, kan er worden voortgewerkt aan hare verheffing tot den rang eener meer zekere, wetgevende, voorspellende wetenschap.

Zietdaar, M. H. het een en ander u medegedeeld van mijne zienswijze ten opzichte van het door mij gekozen onderwerp. Ik zou er breeder over hebben kunnen uitweiden, meer en treffender voorbeelden wellicht kunnen bijbrengen, de toepassing van het aangevoerde maken op de studie der vaderlandsche taal en letteren — vergunt mij u daarover liever bij eene latere gelegenheid te onderhouden.

Nog een enkel woord slechts over het hooger onderwijs in de geschiedkunde. Poogde ik in 't licht te stellen, hoe deze wetenschap grondig, oordeelkundig, kunstvaardig en wijsgeerig moet worden beoefend, er volgt uit, dat men bij het hooger onderwijs aan de studeerenden in elk dezer richtingen den weg zal moeten wijzen. Voor het overige kan men het aan hen zelve overlaten, of zij bij eene dier afdeelingen meer uitsluitend dan wel bij alle te gader als 't ware in dienst willen treden.

Geschiedenis — Stuart Mill heeft het in zijne inwijdingsrede te recht betoogd — geschiedenis kan niet worden onderwezen in haar ganschen omvang. Het kan van geen leeraar der historie worden gevergd, dat hij die gansche menigte van feiten uit het studeervertrek overdragen zou naar

de school. Geen Titan ware in staat, zulk een berg op de schouders te torsen. Ook het geheugen der leerlingen zou niet, op vluchtig hooren af, in staat zijn het medegedeelde op te vangen, veelmin vast te houden.

Maar iets anders is het hun een leiddraad in handen te geven, hun liefde in te boezemen voor de studie der historie, hun den weg te wijzen tot de bronnen, hen bekend te maken met de werkzaamheden der critiek, hen door middel van proeven te laten oordeelen over schoone geschiedwerken; eindelijk: hun blik op tijdvakken, volken, personen, alsmede op den gang en de wetten van het groote geheel, te verruimen en te verscherpen. Want als men hun zoo de verschillende spiegelvlakken van den diamant der historische kennis beurtelings in de oogen laat schitteren, als men hen de verschillende werkzaamheden laat gadeslaan, die tot de taak der geschiedvorsching behooren, dan is er grooter kans, dat zij zich uit eigen beweging zullen wijden aan eene zoo uitlokkende wetenschap.

En wordt de historie-studie met voorliefde omhelsd door den aanvangenden beoefenaar, zij kan hem meer wellicht dan eenige andere behulpzaam zijn tot zijne vorming als lid der groote menschenmaatschappij en burger zijns vaderlands. Hoe licht ontvonkt een historisch voorbeeld het jeugdig gemoed! Welk een geestdrift kan soms door eene historische herinnering worden gewekt! Dat moge dezer dagen weder blijken, waarin het wapenfeit wordt herdacht, dat den tachtigjarigen strijd onzer vaderen tegen de Spaansche dwingelandij op glorierijke wijze opende! Met het oog op de toekomst is het plicht, tot versterking der vaderlandsliefde en vrijheidsmin een ieder het zijne te doen.

Aan de theologie of godsdienstkunde en de metaphysica of leer van het bovenzinnelijke blijve het overgelaten, de eindige verschijnselen der historie in zielkundig of in bespiegelend-wijsgeerig verband te brengen met de oneindige-wereldbeschouwing. Immers voor zoover de geschiedkunde strenge wetenschap zijn wil, laat zij zich door geene geloofsbegrippen, hoe schoon, troostrijk en zielverheffend ook, afleiden van haar eigenaardige taak. Nederig blijft zij voortschrijden op den vasten bodem der empirische waarneming, vergelijking en gevolgtrekking. Want door zulk eene verdeeling van den arbeid wordt de kennis der waarheid het zekerst bevorderd. Ver-

heffend en bezielend blijft de historie niettemin altijd. Met ingenomenheid aanvaard ik dáarom de taak, haar te onderwijzen.

Van u, Edelachtbare Heeren, Bestuurders dezer stad en u, Curatoren dezer Doorluchtige School, zullen wij leeraren niet te vergeefs die hulp en ondersteuning behoeven te vragen, welke de beschikbare middelen u toelaten ons te verschaffen. Uwe prijsstelling op den bloei van het onderwijs, in menige daad gebleken, is ons daarvoor ten waarborg. Ontvangt, Mijne Heeren! mijnen dank voor de vereerende onderscheiding, die mij door uw toedoen gewerd. Houdt u overtuigd, dat ik van deze ure af aan met lust en ijver mij zal wijden aan den schoonen arbeid, waartoe ik geroepen werd.

En gij, Mijne Heeren, hooggeschatte Ambtgenooten! ontvangt mij in uwen kring voortdurend met diezelfde heuschheid, welke ik reeds aanvankelijk ondervinden mocht. Laat mij van uw aller rijken kennisvoorraad nut mogen trekken en rekent op mijne wederkeerige bereidwilligheid om u van dienst te zijn, waar mijn tijd en mijne krachten zulks veroorloven.

Onder uw bestuur als Rector, Hooggeleerde Heer Vitringa! aan het gymnasium werkzaam te wezen, zal mij eene des te aangenamere taak zijn, naarmate ik daar bespeuren zal, welk een gunstigen invloed eene inrichting van onderwijs in haar geheel ondergaat, wanneer een bekwaam en veerkrachtig man aan haar hoofd is gesteld.

U, Hooggeleerde Heer Cornelissen! heb ik hier openlijk dank te zeggen voor de inlichtingen, mij reeds bij mijn eerste bezoek ten uwent ten behoeve mijner toenmalige studiën verstrekt.

Ook gij, Hooggeleerde Heeren Duijmaer van Twist en Van Eijck! kunt verzekerd zijn van den hoogen prijs, dien ik op uwe vriendschappelijke gezindheid jegens mij blijf stellen, en van de hoogachting, die uw verdiensten mij doen koesteren voor uwe personen.

Als aantrekkelijk voorbeeld en achtbaar raadsman van ons jongere beoefenaars der wetenschap blijft gij, Hooggeleerde Heer Bosscha! naar wij hopen, nog lang gespaard, die met jeugdige frischheid het wicht der jaren draagt. Uwe kennis der klassieke oudheid en der historie, met gullen Nederlandschen zin gepaard, zijn boven mijnen lof verheven, maar stempelen u in mijne schatting tot waardig vertegenwoordiger van uw roemrijk geslacht.

Laat me mijzelven ook bij u mogen aanbevelen, Weledele Heer Susan! Lector der Hoogduitsche taal aan ons Athenaeum. Reeds uw lange en eervolle loopbaan als taalleeraar geeft u rechmatige aanspraak op de achting van allen, die kennis op prijs stellen en het wel meenen met de opleiding van het jonger geslacht.

Hoe smart het mij in uwe rij, M. H.! te missen dien veelbelovenden ambtgenoot, eens met mij een voedsterling derzelfde alma mater en zoo onverwachts in 't vorig jaar aan de zijnen, aan de wetenschap en Deventer's Athenaeum ontrukt. De naam van Schroeder van der Kolk, den zoon van een zoo wereldberoemden vader, blijft nogtans leven in veler hart, zoowel als in de annalen der vaderlandsche natuurstudie.

En heeft elders de wetenschap in deze dagen een verlies geleden, zoo onherstelbaar als dat van eenen Dr. Te Winkel, die, naar ik van een zijner leerlingen vernam, met de Taalgids, zijn banier, in de hand, den doodslaap is ingesluimerd — moge een jonger geslacht aan de zijde van beproefde aanvoerders als de Hoogleeraren De Vries, Brill, Jonckbloet en hun mededinger in taalkennis Dr. De Jager, den arbeid van een Te Winkel met kracht voortzetten.

Nog zij het mij vergund hier den wensch uit te spreken, dat het vertrek van mijnen talentvollen en werkzamen voorganger Dr. Van Vloten van hier naar elders hem in staat moge stellen met des te rijker vruchten zijner studie den voorraad te vergrooten, dien hij reeds aan de taal-, letter- en geschiedkunde des vaderlands ten beste gaf.

Kweekelingen van Deventer's Doorluchtige School! Moge het mij gegeven zijn u liefde in te boezemen voor de heerlijke studie, waarvan ik het arbeidsveld poogde te schetsen. Met aandrang noodig ik u uit, uwe krachten haar te wijden, hetzij gij hier langer vertoeft of reeds spoedig u naar eene onzer Hoogescholen begeeft. Beschouwt mij intusschen liefst als een ouderen vriend, die u bij het plan uwer eigen zelfstandige studie van raad en voorlichting dienen wil. Te zamen arbeidend kunnen wij elk in onze mate medewerken aan den opbouw der historische wetenschap. Het voorbeeld van groote mannen vuurt ons daarbij aan. Het uitzicht, dat hun voorafgegane arbeid ons opent, is schoon en uitlokkend. Voorwaarts dan en hooger op! zij ook op dit gebied onze gemeenschappelijke leus.

Ingezetenen van het in de geschiedenis der beschaving zoo vermaarde Deventer! — niet enkel de namen van een Geert Groote, een Hegius, of een Erasmus houdt gij in eere. Ook namen van later levenden en daaronder die van een Beijerman, een Mees en een Jonckbloet, die hier den leerstoel der Nederlandsche letterkunde en geschiedenis met zooveel roem bekleedden, leven onder u voort in benijdenswaardig gunstige geheugenis. Het zal mijn streven zijn hun voorbeeld, al zij het voorshands van verre, na te volgen. Bij geen mijner ambtgenooten zal ik in goeden wil achterstaan, waar het er op aankomt waarachtige volksbelangen te bevorderen, voor zooveel mijne hoofdtaak mij zulks vergunnen zal. Met den wensch, die al het voorafgaande omvat, den wensch voor den bloei van stad en burgerij, school en wetenschap, besluit ik deze mijne rede, u allen dank betuigend voor de eer uwer tegenwoordigheid.

ORDO LECTIONUM

HABENDARUM

IN ILLUSTRI DAVENTRIAE ATHENAEO,

A. D. XXII SEPT. A. CIƆIƆCCCLXIX USQUE AD FERIAS AESTIVAS A. CIƆIƆCCCLXX.

RECTORE MAGN. A. I. VITRINGA.

A. I. VITRINGA, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Antiquitatum Romanarum et Graecarum Professor, h. t. Rector Magnificus*, Antiquitates Romanas tradet, diebus Martis, Iovis et Veneris, hora . . . . XI.
die Mercurii, hora . . . . X.

P. BOSSCHA, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. et Iur. Utriusq. Doct., Prof. honorarius*, Historiam recentiorem aut aliquam veterum literarum partem lubens desiderantibus explicabit, horis cum auditoribus conveniendis.

Praeterea lectiones publicas habebit de aliquo historiae capite.

I. DUYMAER VAN TWIST, *Iur. Rom. et Hodierni Doctor, Iur. Professor*, Institutiones Iustinianeas explicabit diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . X.

Historiam Iuris Romani tradet diebus Lunae, Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . IX.

Ius Naturae exponet die Martis, hora . . . . IX.
die Veneris, hora . . . . X.

Encyclopaediam Iurisprudentiae exponet diebus Martis et Veneris, hora . . . . IX.

Gaii Institutionum Commentarios exponet hora auditoribus sibique commoda.

I. I. CORNELISSEN, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct., Litterarum Graecarum et Latinarum Professor*, Herodoti lib. VI; Sophoclis Electram et Theophrasti Characteres interpretabitur diebus Martis, Mercurii et Iovis, hora . . . . I.

die Saturni, hora . . . . X.

Taciti Agricolam et Vergilii Aeneidos Lib. IV, diebus Mercurii et Iovis, hora . . . . IX.

die Veneris, hora . . . . I.

die Saturni, hora . . . . XI.

G. B. I. VAN EYK, *Theol. Doct., Litt. Orient. et Antiquitatum Israël. Professor extraordinarius*, Elementa Grammatices Hebraicae, additis exercitiis analyticis, tradet die Lunae, hora . . . . . . XI.

et die Iovis, hora . . . . II.

Exercitationes de Etymologia Hebraica habebit adhibito clar. Landii compendio, cui titulus: Hebr. Grammatica ten dienste van het hooger onderwijs. Amst. 1869, die Mercurii, horis vespertinis . . . . VI et VII.

Cursoria Iosuae libri lectione Syntaxeos regulas exponet die Martis, hora . . . . IX.

Psalmos selectos cum provectioribus leget die Mercurii, hora IX.

Iisque Iesaiae Vaticinia explicabit die Veneris, hora . . . . IX.

Introductionem in V. T. Libros tradet die Mercurii, hora X.

et die Veneris, hora . . . . VIII et IX.

Antiquitates Israëlitarum exponet die Lunae, hora . . . . . IX et X.

et die Iovis, hora . . . . XII.

Ceterum Literarum Orientalium historiam enarrabit, bis per dierum hebdomadem, horis cum sibi tum comilitonibus maxime commodis.

I. IONGENEEL, *Historiae et Literarum Belgicarum Professor*, Historiam gentium antiquarum enarrabit diebus Lunae, hora . . I.

Martis, hora . . . . X.

Saturni, hora . . . . IX.

Historiam patriae tradet diebus Martis, hora . . . . II.
Iovis, hora . . . . XII.
Saturni, hora . . . . XI.
Literas Belgicas, literarum Belgicarum historiam et praecepta styli bene Belgici exponet diebus Mercurii, hora . . . . . II.
Veneris, hora . . . . X.
Saturni, hora . . . . I.
Logicam docebit diebus Lunae, hora . . . . XI.
Veneris, hora . . . . II.
Exercitationibus artis oratoriae praeërit diebus et horis cum sibi tum comilitonibus maxime commodis.

A. I. VAN PESCH, *Professoris titulo ornatus*, Disciplinas mathematicas docebit, horis post ferias constituendis.

S. SUSAN, *Linguarum recentiorum Lector*, Literas Germanicas docebit. Idem de tragoedia anglica, Hamlet, ad ductum editionis suae disseret, horis cum auditoribus conveniendis.

P. A. VAN MEURS, H. G. A. BAKHOVEN, *Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doctores*, *Linguarum Latinarum et Graecarum*, *Antiquitatum et Historiae Praeceptores*, D. B. WISSELINK, *Matheseos Praeceptor*, C. G. SLOTEMAKER, I. H. MEIJER, F. DE STOPPELAAR, *Linguarum recentiorum Praeceptores*, Exercitationibus, quibus elementa disciplinarum traduntur, praeërunt, horis alias indicandis.

Bibliotheca Athenaei unicuique patebit diebus Lunae, Mercurii et Saturni, horis . . . . II—IV.
feriarum autem tempore die Mercurii, horis . . . . II—IV.